

SZÁNTÓDPUSZTA KAPITALIZMUS KORI AGRÁRTÖRTÉNETE

1848-1945

Fülöp Éva Mária

1984

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	1
I. A GAZDÁLKODÁS ÁTALAKÍTÁSÁNAK PROBLÉMÁI A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁS UTÁN	
a/ A Tihanyi Apátság urádalmának szervezete 1848 után	2
b/ Változások a munkaszervezetben	7
c/ A szántódi ispánság gazdálkodása	11
d/ A Tihanyi Apátság gazdaságainak állapo- ta 1865-ben	22
II. A GAZDÁLKODÁS KORSZERÜSÍTÉSÉNEK UTJÁN	
a/ Változások a Tihanyi Apátság gazdálko- dásában az 1870-es évektől	31
b/ A somogyi jószágkormányzóság vissza- állítása 1881-ben, a szántódi gazda- ság önállóbb léte	46
c/ A munkaszervezet átalakítása	51
d/ A szántóföldi termelés	59
e/ Takarmánytermesztés és állattenyésztés.	67
f/ Szőlészet és kertészet	77
g/ A jövedelmezőség alakulása	82
h/ A szántódi gazdaság az első világ- háború éveiben	83
III. GAZDÁLKODÁS A KÉT VILÁGHÁBORU KÖZÖTT	
a/ A gazdaság irányítása és az alkalma- zottak	95
b/ Beruházások és gazdasági felszerelés ..	103
c/ A gazdálkodás egyes ágazatai	107
d/ A gazdálkodás mérlege	121

Összefoglalás	123
Mellékletek:	
I. Deputátumokra kiadott pénz-	
nek, sónak, gabonának jegy-	
zete. A szántódi ispánság	
1855. 4. negyedévi számadá-	
sa	128
II. Szántódi kerületben tavaszi	
vetésről. 1859.máj.30.	131
III. Szántód-Tóközi bértábla az	
1884. év Szt. György naptól	
1885. év Szt. György napig..	133
Jegyzetek	136
Irodalomjegyzék	186
Mértékek	189

Bevezetés

Szántódpuszta történetének dolgozatunkban vizsgálat alá vett, 1848-tól a második világháborúig terjedő szakasza a magyar mezőgazdaság kapitalista fejlődését fogja át. A közel száz évnyi, s a jobbágyfelszabadítástól az újabb korszak kezdetét jelentő földosztás felé tartó időszak igen jelentős változásokat foglal magában a mezőgazdasági termelés területén. Magyarország tőkés fejlődésében az ország gazdasági szerkezetének mezőgazdasági túlsúlya vonta maga után az agrárkapitalista fejlődés jelentőségét. Mivel a nagybirtokrendszer az egész korszakban fennmaradt, kapitalizálódásának útja nagymértékben meghatározta az ország egészének agrárfejlődését. E folyamat három fejlődési szakasza: a jobbágyrendszert követő, a tőkés gazdálkodásra történő átállást a tőkés üzemek fejlődésének kibontakozása követte, majd a két világháború közt az új feltételekhez való alkalmazkodási kísérleteknek lehetünk tanúi.

Hazánkban az 1848. évi áprilisi törvények vetették meg a polgári fejlődés alapjait: ha még oly ellentmondásosan is - hiszen továbbra is megoldatlan maradt a földdel nem rendelkező zsellérek helyzete, elhúzódott a tagosítások, elkülönözések végrehajtása és a szőlődézsma ügyének rendezése -, de az úrbéri szolgáltatások, a földesúri joghatóság eltörlése és a nem nemesek birtokszerzési jogának törvénybe iktatása biztosították a tőkés fejlődés kibontakozásának lehetőségét agrárfejlődésünkben.

1848 után - a nagybirtok feudális kori hármaskörének funkcióján belül - a közigazgatás és a jogszolgáltatás szerepének fokozatos csökkenésével párhuzamosan előtérbe került a gazdálkodás jelentősége. A jobbá-

gyaitól járó termény- és pénzszolgáltatást, s ingyen munkaerőt elvesztő nagybirtokok csak területük egy részén alakítanak ki saját kezelésükben levő tőkés jellegű termelő üzemeket, ezek mellett pedig a birtokok nagy hányadán tőkés bérleteket hoznak létre, s a hagyományos gazdasági ágak mellett megnő az erdőgazdaság szerepe. A kibontakozó, a kiegyezés után felgyorsuló gazdasági fejlődés vezet el a múlt század végétől- e század elejétől az intenzív mezőgazdasági termelésre való áttéréshez: ennek legfontosabb mozzanatai közé tartozik a növénynemesítés nyomán megjelenő nagyobb hozamú vetőmagvak elterjedése, a fajtaváltás és szerkezeti átalakulás az állattenyésztésben, a takarmánytermesztés, a gépesítés és a trágyázás- műtrágyázás növekedése. Századunkban pedig az első világháború évei után az új gazdasági feltevételek között folytatott termelés, majd az 1929-1933-as gazdasági világválság évei, s az utána ismét megélénkülő termelésben fokozatosan hatásukat éreztető háborús előkészületek jelentenek változásokat.

Szántódpuszta e korszakbeli agrártörténete - a pusztára vonatkozó csaknem teljesnek mondható iratgyűttes következtében - újabb adatokkal járulhat hozzá mezőgazdaságunk kapitalizmus kori történetének vizsgálatához.^{1/}

I. A GAZDÁLKODÁS ÁTALAKÍTÁSÁNAK PROBLÉMÁI A JOBBÁGY-FELSZABADÍTÁS UTÁN

a./ A Tihanyi Apátság uradalmának szervezete 1848 után

A Tihanyi Apátság birtokai a Balaton északi partján Veszprém és Zala megyékben, s a déli parton, Somogyban terültek el. Előbbiekhez Tihany, Aszófő, Fü-

löp, Kis-Szőlős, Örvényes, 1886. évi eladásáig Tósok, valamint Balatonfüred, a somogyi részhez Szántód, Kápolly, Tóköz és Jaba puszták, Zamárdi, Endréd és Teleki tartoztak. A birtokot két jószágkerületre osztották: a Tihany központú zalaira és a Somogy megyében fekvő jószágokra.

Az uradalom gazdasági ügyeit a birtokigazgatásban továbbra is meghatározó szerepet játszó, 1831-től fennálló^{2/} tisztiszéki üléseken vitatták meg. "Gazdaságot illető tisztai ülést" korszakunk elején évente legfeljebb négy alkalommal, 1866-tól 1880-ig pedig rendszeresen félévenként,^{3/} május-június, illetve november-december hónapokban tartottak. Az üléseken részt vett az apát, a jószágkormányzó/k/^{4/}, a gazdaságvezetők, a balatonfüredi "savanyúvizi" felügyelő, az uradalmi ügyvéd és az uradalmi irnok. Minden ülésen ellenőrizték az elmúlt tanácskozáson hozott határozatok végrehajtását, ismertették a bencés rend Pannonhalmán székelő központi gazdasági szerveinek a négy fiókapátságra /Bakonybél, Celldömölk, Tihany és Zalaapáti/ vonatkozó határozatait, megbeszélték a végrehajtás módjait és az éppen aktuális helyi gazdasági ügyeket.^{5/}

Az üléseken az apát elnökölt, így az 1848 novemberében tartott ülésen még Bresztyenszky Béla, akinek nevéhez 1838-ban kezdődő apátsága alatt - egyéb gazdasági intézkedései mellett - "a somogyi gazdaság lábraállítása"^{6/} fűződik. Azonban 1849-ben súlyosan megbetegedvén, aktívan nem vehetett már részt az apátság ügyeinek irányításában, s 1850-ben bekövetkezett halála után a pannonhalmi főapát, Rimely Mihály nem töltötte be a tihanyi apáti széket: "... a főapát itéletétől függ, mikor tartja üdvösnek a fiókapátságokat apátokkal betölteni".^{7/} Ennek követke-

tében két változás is történt az uradalom irányításában, abból eredően, hogy az apátság ügyeinek vezetése a perjelre, Rauch Szaniszlóra maradt. Egyrészt, mivel ő 1830 óta a Somogy kerületi javak kormányzója volt és új feladata mellett ennek ellátását tovább nem tudta vállalni, Krisztián Pius, a tihanyi uradalmi kormányzó vette át mindkét kerület igazgatását "javak kormányzója"^{8/} titulussal. A másik változás az uradalmi ügyvéd feladataival volt kapcsolatban. Rimely Mihály főapát 1851-ben a gazdasági tevékenység rendi ellenőrzésének erősítése végett a központi, szentmártoni gazdasághoz hasonlóan, ahol szintén rendtag lett a számvevő, Rauch Szaniszló perjelt nevezte ki a Tihanyi Apátság javaiban számvevőnek.^{9/} Tihanyban az exactori teendők elvégzése 1850-től az uradalmi ügyvéd feladata volt,^{10/} akit most ez alól felmentettek, a censurális széken azonban továbbra is részt kellett vennie.^{11/}

Ami a gazdatiszteket illeti, a tihanyi részen Melegh Imre kasznár felügyelte közvetlenül a gazdasági munkákat, a somogyi oldalon pedig Szántódon Czirklpach Károly, Jabán Hofstetter Jakab ispán állott a gazdaságok élén.

Mint ezt a pusztá történetével foglalkozó eddigi kutatásokból tudjuk,^{12/} a sokáig döntően a külterjes állattenyésztésre orientált Szántódpusztán az 1830-as évek folyamán, a szántóföldi gazdálkodás kiterjesztésével, az ehhez szükséges gazdasági alkalmazotti létszám kialakításával került sor az ispánság megszervezésére. 1848 májusa óta, Rákóczy Rudolf endrédi ispán "folytonos elgyöngélkedése"^{13/} és ennek következtében történt lemondása miatt az endrédi majorsági földek és Tóközpusztá gazdasági {

vezetése is a szántódi ispán felügyelete alá tartozott. /A későbbiekben látni fogjuk, hogy a mindenkori gazdálkodás követelményeinek megfelelően más-más területeket vontak össze a tihanyi apátsághoz tartozó gazdasági egységek közül./

Jelinek Pál vadász szolgálati helye Kapolyon volt, majd amikor 1849 decemberében uradalmi fővadásszá nevezték ki,^{14/} lakását Endrédre tette át. Jelineket 1862-ben erdőmesterré léptették elő,^{15/} így Endréd, a somogyi javak igazgatásának központja fokozatosan az egész uradalom erdészete irányításának helyévé vált.^{16/}

A pannonhalmi főapátok szerepe mindig is jelentős volt Tihany gazdaságának fejlesztésében, hiszen egy erősebb, fejlettebb gazdaság nagyobb részt tudott vállalni a Rendre nehezedő terhekből. Az apáti szék betöltetlensége idején Pannonhalma közvetlen gazdasági irányítása maradéktalanul érvényesült.

Rimely Mihály főapát - a Rend központi főjóság-kormányzójával együtt - Bresztyenszky Béla halálakor, 1850-ben, majd 1851-ben, Rauch Szaniszló számvevővé történt kinevezése után két alkalommal is személyesen elnökölt a Tihanyi Apátság tisztiszéki ülésén. Rendeleteivel először is a gazdatisztek feladatait határozta meg, szabályozva ezzel az uradalom gazdasági irányítását, adminisztrációját. Minden tisztnek jól kellett ismernie a rábizottakat. Kötelesek voltak kerületükben a határokat ősszel és tavasszal bejárni és megvizsgálni, s a tapasztaltakról, valamint arról, hogy véleményük szerint hogyan lehetne "termények vagy marhák dolgában jobb sikerrel a gazdálkodást vezetni",^{17/} jelentést kellett tenniük a kormányzói hivatalnak.

A gazdatiszteknek a tisztiszék határozatai és a kormányzói hivatal rendeletei végrehajtásához haladéktalanul hozzá kellett fogniuk, s az eljárás eredményéről egyrészt a kormányzói hivatalt értesítették, másrészt a következő tisztiszéki ülésen - mivel ezek mindig a múlt ülés határozatainak felolvasásával kezdődtek - az őket illető pontok felolvasásánál jelentést kellett adniuk.^{18/} A számadások elkészítéséről Bresztyenszky Béla apát még 1847 novemberében úgy rendelkezett, hogy azok a következő évtől /a baltontüfűredi "savanyú víz" kivételével, ahonnan éves számadások érkeztek/ négy havonta készüljenek. Szerinte ugyanis így módon "... a számadások azon haviakra esnek, melyekben a tartósabb mezei munkáktól, némileg megpihelve zavartalan órákat igénylő dolgoknak..."^{19/} a tisztek jobban megfelelhettek. Ehhez Rimely főapát annyit tett hozzá, hogy a számadásokban évnegyed végén a tiszteknél semmi "tevételes vagy terhelő pénz"^{20/} ne maradjon. A szegődmenyesek járandóságát évnegyedenként pontosan ki kellett adni, mert a számadásokban az addig kitett "ilyennemű restanciák nem fogadtatnak el".^{21/} Így, ha valaki járandóságát pontosan ki nem vette, a bent maradt mennyiség elveszett számára.

A negyedéves számadások mellett a tiszteknek hajdúikkal naplót kellett vezettetni a vetések kivitt és visszahozott gabonamennyiségekről; a gazdasági eszközöket leltárba venni és a használatatlanná váltakat évente kiadásba tenni; a haszonbérlelőktől beérkező összegeket figyelemmel kísérni. "Tabellákat", kimutatásokat készítettek a tavaszi és őszi vetésekről /feltüntetve, hogy mikor kezdték és végezték el a vetést, s mennyit és

mit vetettek/, a nyomtatásról és cséplésről /szintén jelezve kezdetét és végét, a nyert termény mennyiségét, az uradalom szükségletét és az eladásra fordítható mennyiséget/, valamint a kezük alatt levő földekről, rétekről, bérletekről /minőség és nagyság szerint, illetve bérbeadás esetén a bérlő személyéről és a bérösszeg nagyságáról/. Felsőbb engedély nélkül a gazdatisztek nem terhelhették a gazdaságot a legkevesebb költséggel sem, így a felmerülő költségeket számba kellett venniük és kiadására engedélyt kérni. Ez alól csak a mindig pontosan fizetendő adók és a konvencióssok fizetése volt kivétel, s az olyan kisebb tételek, amelyek az egy forintot nem haladták túl. A kívánt fa, vas, háj, só éves mennyiségét a censurális szék alkalmával kellett bejelenteniük.^{22/}

Ugyancsak engedély kellett az építkezésekhez, e nélkül nem "építhetnek és nem ronthatnak".^{23/}

Végül - Krisztián Pius jószágkormányzó javaslatára - mivel "az uradalom egyes birtokának, s gazdaszatának körülményei ösmeretét birni érdekszerűnek" tűnt, felszólították a tiszteket, hogy 1856-tól kezdve állítsák össze az általuk kezelt gazdaságok "e cél elérését eszközölő történetét".^{24/}

b./ Változások a munkaszervezetben

Az 1848-49-es szabadságharc hadi eseményei - bár érintették a gazdaságot - korántsem okoztak pótolhatatlan károkat. Jellasics és harmincezernyi főerege 1848. szeptember 11-én kelt át a Dráván, s a somogyi falvakat pusztítva vonultak a Balaton és Duna mellékére. Szántódon a horvát csapatok - nem találván elegendőnek a kapott élelmiszereket - erőszakkal ragadtak el különféle terményeket. A fennmaradt

"Tihanyi apátság részéről a horvátok táborában 1848. évi szeptember 23-ikán és 24-ikén részint követeltetett, részint pedig elraboltatott Szántódról" cím alatt összeállított feljegyzésből kiderül, hogy a két nap alatt elvesztett gabona, állatok, bor, pálinka, vaj széna és fa értéke 9744 forintra volt tehető.^{25/} A major mellett a szántódi révkocsma sem kerülhette el az átvonuló hadak látogatását: 1850 januárjában Dávid István szántódi révbeli vendéglős kérelemmel fordult a tisztiszékhez, mondván, hogy amikor a múlt nyáron az átvonuló császári katonaság követelésére nekik öt akó bort és öt akó pálinkát kiszolgáltatott, az érte járó fizetségnek csak egy részét kapta meg, s ezért a még hiányzó összeg általa történő megtérítésének elengedését kérte. Mivel a szántódi uradalmi pincét felügyelő kádár igazolta a vendéglős állítását, az apátság elengedte neki a kár megtérítését. Márciusban felszólították a tiszteket, hogy külön-külön írják össze, miből és mennyit adtak a császári és magyar katonaságnak, s becsüljék meg a kiszolgáltatott termények árát.^{26/}

A gyökeres változást a feudális szolgáltatások eltörlése jelentette, amikor - a megye országgyűlési követeinek megfogalmazásában - "... az új időknek európai győzelme monda ítéletet nálunk is a hűbérségből eredt helyzet vénsége felett...".^{27/} Korabeli számítások szerint az úrbériség eltörlése következtében a Tihanyi Apátság jövedelmei harmincnégvezer forinttal csökkentek.^{28/} A jobbágyság követelések országszerte radikálisabbak voltak a hozott törvényeknél: 1848 novemberében a jabai ispán jelentette, hogy többen nem teljesítik szerződésbeli tartozásaikat.

A legnagyobb gondot a robotos munkaerő pótlása jelentette az apátságnak. Czirklpach Károly szántódi ispán már az áprilisi törvényeket követő hónapban felszólítást kapott, hogy a szükséges számban állítson be gyalogbéreseket a gazdaságba.^{29/} Jabára a tisztiszek hét gyalogbéres beállítását vélte szükségesnek, a tóközi gazdaságban pedig két négyökrös béreserő felállítását "... a roboterő megszüntetésével... az endrédi majorság czélszerű mivélésére".^{30/}

A szántódi ispánság ekkori gazdálkodását negyedéves számadásai tükrözik: ezeken belül azonban az ispánsághoz tartozó Szántód és Tóköz puszták, illetve az endrédi majorsági földek, s az erdészet adatait nem minden tételnél különítették el. Így az 1855. év utolsó negyedéről készült, a gazdasági személyzetet és annak pénz, só, hús- és gabonajárandóságát feltüntető összesítés is az ispánság egészére vonatkozó adatokat közöl /I. számú melléklet/. A negyedéves járandóságok összesítve 502 forint 15 krajcárt, kétszázhetvennégy font sót, hatvanhét és egynegyed mérő búzát, kétszázhetvenöt mérő rozsot, csaknem négy mérő árpát, negyven mérő csutás és huszonnyolc mérő szemes kukoricát, valamint hat mérő zabot, tizenöt mérő kölest és négy és negyed mérő húst tettek ki. A járandóságokkal kapcsolatban meg kell még említenünk, hogy a tisztek 1853-ban utasítást kaptak arra, hogy a következőkben ruha és csizma helyett készpénzben megállapodva fogadják fel az új cselédeket. Ettől kezdve is kaptak azonban bizonyos foglalkozásokat betöltő alkalmazottak és bizonyos munkákat végzők ruhát, illetve ruhapénzt /urasági kocsisok, csép-

lők/.^{31/} Sajnos forrásaink nem teszik lehetővé a pénz- és terményjáradék értékarányának megadását.

A járandóságokat feltüntető táblázat tanúsága szerint az ispánságban Czirklpach Károly ispán és Jelinek Pál fővadász mellett a gazdasági alkalmazottak közt tizenkét bérest, hét gyalogbérest, egy-egy birkást, gulyást és lovászt, a mesteremberek közt bognárt és - a pince felügyeletét is ellátó - kádárt, mellette a szőlészetnél még két vincellért, erdészeti személyzetként három erdészt találunk. A létszámot a hajdú, az urasági kocsis és a tóközi csősz egészítették ki. A révek nem tartoztak közvetlenül a szántódi gazdasághoz, számadásaikat azonban mindig Szántódpusztá számadásai mellett találhatjuk. 1855-ben a két révben egy-egy révészgazda és négy-négy révészlegény dolgozott. Az 1855. év első negyedéről készült konvenció-kimutatásban az alkalmazottak közt szerepel Oláh József kanász is, akinek évi járandósága huszonhat forint, húsz font só, öt mérő búza, tizenkét és negyed mérő rozs, tizenkét mérő szemes kukorica volt. 1856-ban az alkalmazottak sora kocsissal bővült, a konvencióban kapott termények közt pedig a főzelék-félélknél a köleskása mellett babot, majd lencsét is találunk.^{32/}

Szántódpusztá teljes lakosságáról 1857-ből rendelkezünk adattal: ekkor százhuszonkét fő élt itt.^{33/}

A gazdasági alkalmazottak mellett napszámos- és részesmunkát is alkalmaztak. Az aratást és cséplést meghatározott részért hagyományosan a zamárdiak végezték Szántódon. Az aratók az őszi

és tavaszi terményekből a tizedik, repceből a tizenkettedik részt kapták. A cséplők részesedése hasonló arányú volt.^{34/} Az uradalom a szántódi erdőről eladott fák, a zamárdi és endrédi censuális földek megváltása fejében több esetben gyűjtő- és kaszás napszamosokat kért. Az ily módon nyert - a ledolgozás körébe sorolható - napszamosokat korszakunkban főleg a takarmánytermelésben használták fel: a tóközi, teleki, zamárdi és szántódi rétek, lóhere, bükköny és mohar kaszálásánál, réttisztításnál, széna- és egyéb takarmányok gyűjtésénél, burgonya és takarmányrépa kapálásánál, felszedésénél. A kukorica termesztésénél a kapálás, szedés és csutavágás egy részét, s a géppel történő morzsolást végezték napszamosok. Szükség volt a gazdasági alkalmazottak mellett külső munkaerő igénybevételére a trágyateregetésnél is. Természetesen pénzes napszamosokat is alkalmaztak fenti munkák szükség szerinti elvégeztetésére, ha az egyéb módon nyert napszamosok nem bizonyultak elegendőnek.^{35/}

c./ A szántódi ispánság gazdálkodása

A Szántódpusztához tartozó terület művelési ágak szerinti megoszlása 1848-ban a következő volt:^{36/}

belsőség és kert	17 h	0,62 %
rét	276 h	10,12 %
szántó	472 h	17,31 %
legelő	85 h	3,12 %
erdő	1343 h	49,25 %
nádas	291 h	10,67 %
bozót, berek	93 h	3,41 %
hasznavehetetlen	147 h	5,39 %
	2727 h	100,00 %

Az apátságot a legelőterületek korlátozódása /az elkülönözések, a szántóföldi gazdálkodásban az ugar csökkenése és a Balaton vízszintjének csökkenése következtében/ és a jelentős mennyiségű dézsmagabonától való elesés gazdálkodásában a szántóföldi növénytermesztés kiterjesztésére, az állattenyésztés intenzívebbé tételére ösztönözte.

A szántóföldi gazdálkodás fejlesztéséhez döntően hozzájárult a gabonakonjunktura is, s erre utal az az 1852-ből származó tisztiszéki határozat, mely szerint "szaporítani kell a szántóföldeket, és vetéseket, a'hol csak lehet".^{37/} A hazai gabonaárak ugyanis sokáig alacsonyabbak voltak az európai átlagnál, majd a közlekedés fejlődésével, az egyes területek közti jobb összeköttetés megteremtődésével az árak a kiegyenlítődés felé haladtak és ez az 1870-es évekig emelkedést okozott a gabona árában.

A földek megmunkálásához szükséges eszközök, s a szekerek beszerzéséről a tisztek 1852-ben azt az utasítást kapták, hogy ekéket, boronákat a faragó béresekkel készíttessenek, s csak ami a béresek által elkészíteni birt eszközökön felül kell, azt vásárolják meg, a kormányzó előzetes jóváhagyásával.^{38/} Az 1855. évi eszközleltár huszonnégy darab ekét tüntet fel az ispánságban, 1856-ban pedig a tizenkét faeke mellett tizenkét Vidats-ekét találunk. Rendelkezett a gazdaság egy-egy darab kukoricakapáló-, illetve töltő ekével is. Az őszi- és tavaszi szántásnál az ekéket húzó ökrök irányítására napszámért béresgyerekeket alkalmaztak, napi tíz krajcárért fogadva fel őket.^{39/}

Bár a gazdaság 1855-ben már vetőgépet is vásárolt, a kézzel történő vetés még igen hosszú ideig fennmaradt.^{40/}

A nyomásos gazdálkodásról a váltógazdaságra törté-
nő átmenet első lépései ekkor játszódtak le az apát-
ság birtokain, a jószágkormányzó "váltórendszer ki-
vánván felállítani",^{41/} a gazdatiszteknek a követke-
zők termesztését ajánlotta:

1. kapásvetemények,
2. árpa,
3. búza,
4. takarmány,
5. rozs.

A megye korabeli ismertetése szerint Somogyban a
földbirtokosoknál a négy-hat-tíz éves váltógazdaság
volt elterjedve.^{42/} Az apátsági birtokokon a tisztek-
nek figyelembe véve saját gazdaságuk körülményeit, ki
kellett dolgozniuk a "célszerű váltótervet, és pedig
ahol lehet, a luczernát is belefoglalva".^{43/} A vetés-
kimutatásokból kitűnik, hogy gabonából a búzát, ro-
zsot, árpát és zabot, kapásokból a burgonyát, kuko-
ricát, takarmányrépát, a főzelékfélék közül a kölest,
lencsét, babot és borsót, takarmányokból a lucernát,
lóherét, hajdinát, mohart, bükkönyt, valamint az ipari
növények közül a kendert termesztették. A repcét ekkor
még nem annyira takarmányként hasznosították, hanem a
világításnál volt szükséges. Termelése az uradalom
piachoz való alkalmazkodását mutatja. A szántódi ke-
rületben az 1859. évi tavaszi vetésről készült kimu-
tatás a dülőneveket is megőrizte /II. számú mellék-
let/.

Az elvetett mag mennyiségét mérőben adták meg: míg
azonban 1855-ben a pozsonyi, 1856-ban már az ausztriai
mérő volt az egység.^{44/} A jobb minőségű vetőmagvak fel-
használására törekedett Krisztián Pius jószágkormányzó,
amikor elrendelte a gazdatiszteknek, hogy "minden major-

ban legalább egy Táblába legjobb minémiségű Búzát becserélni és azt elvetni tartoznak..."^{45/}

A gabonafélék közt búzából és rozsból őszt, árpából tavaszt vetettek.^{46/} A kukorica nem véletlenül került az árpáskerti dűlőbe: a jó földű Árpáskert a XVIII. században az allodiális kukoricaföld volt. A kukoricát a szántódi góréban tárolták, a góré keleti részében a jabai, nyugati felén a szántódi ispán tárolhatta a felügyelete alá tartozó területeken termett mennyiséget: "mindenik tiszt úr a magáét külön fogja kezelni, és pedig a góré keleti részében a jabai, a nyugodti részében pedig szántódi Ispány urak".^{47/}

A főzeléknövények, a bab, borsó és lencse vetését 1850-ben rendelték el: minden tisztnek kerületében fél- vagy egy mérőt kellett próbaképpen vettetnie, s a terméseredményt jelenteni.^{48/}

Az elvetett gabonamag "tiszt", azaz ocsútól, aljtól elkülönített volt. A vetőmagot rostával tisztították és a kikelt vetésekben - általában napszámosokkal - irtatták a konkolyt.^{49/}

Az 1859. évi tavaszi vetésekről készített összesítés azt is feltünteti, hogy a táblák közül a Gyurgyókból 40, a hatodik táblából 15 holdat trágyáztak 1 meg /700, illetve 216 szekér trágyát hordva ki rájuk, az előbbi árpa, a másik mennyiséget köles alá/. A trágyázás eredményessége érdekében hozta a tisztiszek azt a határozatot, hogy a "hasznosság céljából"^{50/} a trágyát ne hordják fagyos földre, s a kihordás után azonnal szántassák alá.

A puszta állattenyésztésében még a juhászaté volt a vezető szerep. A birkák száma kétezer darab körül moz-

gott. Az eladott állatok száma csekély volt, néhány-
száz mustra juhot jelentett. A juhászatnál a fő be-
vételt a gyapjú jelentette: ezért is szabta meg
Bresztyenszky apát 1848 májusában, hogy birkákból
eladás után is meg kell maradnia a szántódi ispánság-
ban 2200, a jabaiban 2500, a tihanyi uradalomban 1200
darabnak. 1850 márciusában a főapát a juhek számának
további növelését kívánta a Tihanyi Apátságban: a
gazdatisztek szerint a szántódiak számát legfeljebb
háromezer, a jabaikét három és félezer, a kapolyi-
akét másfélezer darabra lehetne emelni. Az állatok
számának emelésére serkentette a birkásgazdákat,
hogy minden, választásig felnevelt bárányért 1-1
pengőkrajcár jutalmat kaptak. A "birkászat hasznos
felemelése tekintetéből" a bárányoknak "jobb nemű
legelőt" szabtak.^{51/}

Szántódon évente kétezer juhot, ötszáz körüli
számú bárányt nyirtak meg. A nyirók egy állat után
2 krajcárt kaptak. A gyapjút mázsálás után Szent-
mártonba küldték, s innen adták el. Mivel a gyapjú
tisztasága körül kifogások merültek fel, 1859-től
a jószágkormányzó személyesen jelen volt az úszta-
tásnál, hogy a gyapjút minél tisztábbra mossák.^{52/}

A szarvasmarhák száma nyolcvan körül mozgott,
csak 1854-55-ben haladta fölül a százat.^{53/} Az ál-
lomány javítására tett törekvésként értékelhető,
hogy 1848-ban Czirklpach Károly ispán javaslatára
a gulyát "jól kimustrálták",^{54/} s a mustraállatok
árán "nagyobbakat" vettek - főként a "kicsin" bikák
helyett próbálva nagyobb testű, erősebb állatokat
venni. A somogyi kerületben ekkor szűnt meg az

uradalmi bivalycsorda: az állatokat két bivaly ökör kivételével eladták, árukon ökröket vettek.

Szántódon - mivel a tehenek fejtetése megszűnt - a gulyásgazda konvenciójában a 7 darab szarvasmarha teleltetését négyre szállították le.^{55/} Mivel az állatokat igaerejük miatt tartották, az eladások itt is mustraállatokra korlátozódtak.^{56/}

A szántódi lóállományt 1850-ben hat-nyolc anyakancára és egy Irog nevű fekete ménre szállították le. Igáslovak nem voltak elegendő számban az uradalomban, s mivel a meglevő igaerő a szántóföldi munkák elvégzése mellett egyéb feladatok ellátására képtelen volt, Krisztián Pius jószágkormányzó 1856-ban szükségesnek látta az uradalomban több helyen is lovak beállítását fahordásra. Először Jabán állítottak fel két fogatot, hogy azokon "folytonosan" fa hordásék a révbe.^{57/} A jabai és a szántódi ispánnak évente száz-száz öl fát kellett szállíttatniuk a révbe, "ollyankor azonban, midőn a gazdaság hátramaradása nélkül történik".^{58/} Sőt, éppen az ölfa szállítására rendelkezésre álló fogaterő elégtelensége és a szállítás költségei miatt fordult elő a fák töről történő eladása.^{59/}

A konyhai szükségletek ellátására tartott sertések száma mintegy hatvan-kilencven darab volt. Amikor 1848-ban a szántódi sertések száma a Szentmártonból küldöttekkel jelentősen megnövekedett, a számadó gazda fizetését három "bujtár" tartásával javították meg.^{60/}

A Tihanyi Apátság gazdaságában 1851 és 1867 közt háromszor volt marhavész. Az állatelhullás a juhok és

malacok közt volt a legnagyobb arányú a gazdaságokban: az okok közt leggyakrabban a máj- és tüdővész szerepelt. Az uradalom 1846-tól alkalmazott állatorvost, az 1850-es években ezt a tiszteket Morocza János töltötte be. Munkája mellett az állatok gondozói is alkalmazták népi tapasztalatokon, megfigyeléseken alapuló gyógyító eljárásokat, például az igásökrök feltört nyakát, vagy lovak és ökrök megsérült lábát söprőpálinkával mosva kezelték.^{61/}

Az állatok etetésére szálas, szemes és gumós takarmányokat egyaránt felhasználtak. A szántódi, zamárdi és teleki, tóközi réteken parrag és sásos sarjú és széna termett. A szénabevételről készült kimutatásokat 1852-től a szántódi hajdú feladata volt ellenőrizni.^{62/}

Zöldtakarmánynak először 1846 őszén vetettek próbaképpen hat holdra rozsot és repcét, később gyakran kukoricát is.^{63/} A disznók "gazdaságosb teleltetése végett"^{64/} Jabán és Szántódon 1853-tól termeltek burgundi répát.

A gazdasági eszközök közt kukoricamorzsolót és szecskavágót is nyilvántartottak.^{65/} 1856-ban jegyzték fel, hogy Szántódon "kukoricakobzó masina csináláson molnárok és bognárok" dolgoznak.^{66/}

A kukoricát szárítás végett rendszeresen forgatták: Szántódon 1852-ben a jabai béresek végezték.^{67/}

Az ipari takarmányok közül az olajpogácsa volt jelentős: Veszprémben, illetve Ney Ignáctól, az endrédi bolt és pálinkaház bérlejtől vásárolta a gazdaság évente hármezer darab körül.^{68/}

Az állatok közül a juhok parrag és sásos szénát, bükkönyt, szecskázott kukoricaszárát, az anyajuhok

zabot is kaptak. Az ökrök takarmánya parrag sarjú, bükköny és mohar, a gulyáé sásos széna volt. A sertéseknek árpát, rozsaját és ocsút, szemes kukoricát és hajdinát adtak. A jabai ispán 1853-ban arra kapott utasítást, vitessen Szántódról Jabára egy kazánt, hogy a disznóknak "kerek répát" /feltehetően tarlórépát/ főzessen. Jabán az "öreg disznók" hajdinát, s ha ez nem bizonyult elégnek, a szántódiakhoz hasonlóan kukoricát is kaptak. Árpát mindkét helyen a malacok ettek. Végül a hámos és ménesbeli lovak takarmányául ocsú, parrag széna és zab szolgált.^{69/}

Allodiális szőlő a szántódi ispánságban a Zamárdi határában levő Kőhegyen és az Endréd melletti Rózsahegyen volt. A kőhegyi bort Somogy híres fehér borai közt tartották számon, az endrédit pedig a jó vörösek közt. Megmunkálásuk háromszáz forint körüli összegbe került évente. A termett mustot a szántódi pincének adták el, amely a révhez hasonlóan nem tartozott közvetlenül a gazdasághoz. A termés mennyisége - nyilván időjárási és egyéb tényezőktől befolyásolva - nagy szélsőségeket mutat: néhány akótól kétszázig emelkedhetett. A fehér borok azonban mindig nagyobb mennyiségben voltak.^{70/} Kőhegy - valamint Kőröshegy és Zamárdi - környékén különösen kedvező bortermő évek voltak az 1811., 1822., 1834. és 1842. esztendőik: bő termés, jó must, sokáig álló borok jellemezték őket. "Még most is lehet Szántódon az uradalmi pinczében 20-30 éves borokat találni...", tudósít egy 1857-ben kelt feljegyzés.^{71/}

Pálinkát az uradalomban törkölyből és seprőből, valamint a szántódi kertben termett szilvából főztek. A kocsmákat és pálinkaházakat - az endrédi, teleki, zamárdi és a révbeli kocsmát, s az endrédi pálinkaházat - az uradalom bérbeadta. A haszonbérbe vett épületeket a bérlők kötelesek voltak tűzkár ellen biztosítani. Az endrédi pálinkaház bére évi 60 forint volt. A szántódi révkocsmát a zamárdi határban levő 8 hold földdel, 2 hold szántódi réttel és 3 marha, valamint 6 darab sertés legeltetésével együtt negyedévenként fizetendő 240 forintért bérlették.^{72/}

Volt úrbéres szőlők, melyek után a Tihanyi Apátság szőlődézsma-válttságot kapott, csaknem minden birtoka mellett voltak: Balatonkisszőlős, Balatonfüred, Fülöp, Arács, Aszófő, Örvényes és Tihany, illetve Endréd, Zamárdi, Teleki és Kapoly határa egyaránt bort is termett. Az apátságnak járó szőlődézsma-válttság nem az egyházi tizedre vonatkozott - hiszen arról a magyarországi főpapság 1848-ban minden kárpótlás nélkül lemondott -,^{73/} hanem a földesúri járandóságra. A dézsmás szőlők megváltásának lezajlása után - ez az egyes községekben más-más években, összességében az 1860-as években ment végbe -^{74/} az apátság borbevételei jelentősen csökkentek, így a cselédségnek adott "ünnepi borokat" - ezt újévre, húshagyóra, húsvétra, Pünkösdre, a szántódi Jakab-napi búcsúra kapták - eltörölték, s csak a nagyobb munkák - szénatakarítás, fahordás, aratók áldomása, birkaúsztatás etc. - végzése után kiadott áldomásborok maradtak meg.^{75/}

Erdő a somogyi parton^{76/} Szántód, Endréd, Jaba és Kapoly határában volt az apátság birtokában. Az évi rendes vágás Szántódon 25 hold, Endréden 34, Jabán, a berki déli részen 20, Kapolyon 30 hold volt. Amikor Jelinek Pált kinevezték fővadásznak és lakását ettől kezdve Endréden jelölték ki, ez az erdők irányítása központjának kialakulását is jelentette. Kinevezésekor azzal bizták meg, hogy készítse el az erdők rendezési tervét. Már ezt megelőzően is születtek ugyan rendelkezések az erdők fokozottabb védelmére: éppen Jelinek Pál előterjesztése nyomán az erdők könnyebb nevelése végett azokon az erdőrészeken, ahol a kivénhedt fák tuskóróli hajtásra alkalmatlanok voltak, a rendes vágás alá kerülő darabokat két évvel a vágás előtt tilalom alá vették, ősszel pedig a "természetes tenyésztés" tekintetéből alátúratták a sertésekkel.^{77/}

Az erdészeti számadásokban szerepelnie kellett, hogy mely határban hány hold erdő van, mennyit vágatnak belőlük, mennyi az ölfá mennyisége, mekkora rész pagonyoztatott? Az erdők kimélése céljából felfüggesztették azt a határozatot, mely szerint 1859-től a cselédség Somogyban is ölfát kapott: az erdészek, hajdúk és szekeres béresek 2 ölet, a családos béresek másfél, a nőtlenek 1, a birkások 8 ölet.^{78/}

Az ölfát pénzért vagy harmadrészben vágatták, 1857-ben egy öl kivágásáért 48 krajcárt fizettek. Az erdei haszonvételekhez tartozott még az árendába adott gubacsszedés: ez az 1852-1857 közti hat évre ezerhét száz pengőforint jövedelmet hozott az uradalomnak. A tűzi- és épületfa mellett az erdőkből került ki a szőlőkarókhhoz és részben a gazdasági eszközök készítéséhez szükséges szerszámfa is.^{79/}

Az épületek fedéséhez szükséges nádat a szántódi, tóközi és endrédi tavak adták.^{80/}

Az uradalmat a somogyi részről illető halászat bérlők kezén volt: 1850-ben Séta József bérelte, évi 15 szekér fa és 2 hold tavaszi föld haszonvételével együtt, félévente fizetendő 250 forint és február végéig természetben beszolgáltatandó 3 mázsa fogas ellenében. 1855 végén a Tihanyi Apátság új bérleti szerződést kötött: az új bérlők Veiner Ferenc, az endrédi kocsmá, Ney Ignác, az endrédi bolt és pálinkaház és Ney Simon, a zamárdi kocsmá bérlői voltak. A halászat haszonbére ekkortól negyedévente fizetendő 60 forint lett.^{81/}

A felső- és alsó révből származó jövedelemmel negyedévente számoltak el a révészgazdák az apátságnak. Az 1852. évi dijszabás értelmében az átszállítás díjtételei a következők voltak: egy személy 3, egy hintó 10 krajcár, egy megrakodott négylovas tyukász-kocsi 1 forint 12 krajcár - ugyanez két lóval 1 forint -, egy hosszú szekér 15, egy rövid szekér 10 krajcár, szamaras kordé 12, két befogott állattal 18 krajcár volt. A szállított állatoknál egy ló után 8, ökörért vagy tehénért 10, szopós borjúért vagy csikóért 3, birkáért 2, bárányért 1, sertésért 3, malacért 1 krajcár volt a díjtétel. Teherszállításnál egy mázsa terhet 2, 1 akó bort, sört vagy pálinkát szintén 2 krajcár ellenében szállítottak át a Balatonon, míg 1 akós üres hordóért 1 krajcárt, ökör- vagy lóbőrért darabonként 1 krajcárt és egy kéve zsupért ugyancsak egy krajcárt kellett fizetni. A révjövedelmek fokozottabb ellenőrizhetőségéért a tisztiszek 1859-ben

azt a döntést hozta, hogy az utasoknak jegyeket fognak adni, s a révészek hetente számoljanak el a befolyt jövedelemmel, ami az alsó révben ötven-négyszáz, a felsőben negyven-háromszáz forint körül mozgott negyedévenként.^{82/}

d/ A Tihanyi Apátság gazdaságainak állapota 1865-ben

Mint az a fentebb vázoltakból is kitűnik, a Tihanyi Apátság a főapátság vezetésével és ösztönzésével törekedett arra, hogy az előtte álló nagy feladatnak eleget tegyen: az 1848-ban bekövetkezett változások után a termelés az új alapokon szinte újjászervezést követelt. A gazdálkodásban azonban nem sikerült a kitűzött célokat maradéktalanul elérni, s ebben személyi mulasztások is szerepet játszottak. Mindenekelőtt Krisztián Pius hozzá nem értése, aki, miután 1850-től tizenhárom éven át volt egymaga a zalai és somogyi részek jószágkormányzója, 1863-ban bekövetkezett halálakor százezer forint terhet hagyott az apátságra.^{83/} A tartozás felszámolása évekre megterhelte a birtokot. Emellett Szabó Dávid uradalmi ügyvéd szakmai gyengesége vetette hátra a peres ügyek, az elkülönözések, a tagosítások rendbehozatalát, lezárását.

A megürült jószágkormányzói posztra 1863. decemberében Fink Jusztin perjel, számvizsgáló Kopeczky Vidort nevezte ki, aki három éves működése alatt minden erejével a zilált gazdasági ügyek rendbehozatalára törekedett.^{84/}

A tisztek munkájának fokozottabb ellenőrzése végett a főapáttal egyetértésben elrendelte, hogy a gazdaságok részére vett tárgyakról jegyzéket

vezessenek, s a vásárlásokat a kormányzóval utalványoztassák. Az erdei eladásoknál az erdőmester ellenőre a kormányzó, vagy a közelében illetékes tiszt lett. Kopeczky Vidor 1864-ben közzétette az apátságban a főapátnak a szentmártoni tisztiszek januári ülésén hozott intézkedéseit, melyek a főapátsághoz tartozó összes gazdatisztre vonatkoztak. Ennek értelmében a gazdaságok "lelkiismeretes és takarékos kezelése" érdekében minden gazdatisztnak naplót kellett vezetnie, melybe az adás-vevéseket, s a "gazdászatkörül történt minden intézkedést" be kellett írniuk. Külön protocollumban - jegyzőkönyvben - vezették a főapát és a kormányzó rendelkezéseit. A számadásokat minden bevégzett évnegyed után legfeljebb nyolcad napra nyújtották be, de a beadás előtt a kormányzóval meg kellett beszélni az elkészítendő összegzést, illetve tisztázni kellett a gazdaságon belül, a tisztek közt történt átadásokat. A kezelőtiszteknek szigorúan tilos volt minden kereskedés, "üzérkedés", hiszen ez elvonta volna figyelmüket hivatali kötelességeiktől. Megszüntették az állattartással való addigi visszaéléseket, szabályozva a tartható állatok számát és milyenségét: eszerint a kasznár négy tehén tartására, hat mérős földre, az ispán három tehén mellett négy mérős földre, minden gazdatiszt három magló-, három hizó- és négy ártány-sertésre, s az ezek pótlására szolgáló számú malac tartására volt jogosult. A cselédek két magló emsét, két hizót és két ártányt, s szintén csak pótlásra szolgáló számú malacot tarthattak. Ahol a cselédek szerződésében marhatartás nem szerepelt, ott ettől nem térhettek el. A juhászokat,

kanászokat is szorosabb ellenőrzés alá vonták. Megtiltották, hogy a tagosítások után az uraság földjén bárki is legeltethessen, beleértve az apátságok kegyúri fennhatósága alá tartozó plébánosokat is. Gondosabb felügyeletet irt elő a rendelkezés a feles és harmados, illetve a bérbeadott földekre is, hogy az uradalom kárt ne szenvedjen. A tisztek előzetes bejelentés nélkül továbbra sem csináltathattak, javíttathattak vagy vehettek bármit is. Az állandó nagyságú jövedelmeket beszédés után a kormányzónak továbbították, aki a gazdaság vezetésére, s a cselédek fizetésére szükséges összegeket átadta nekik. Végül felkérték a tiszteket, hogy "mihelyest az Apátság bajaiból kitisztul és a jövedelem rendszeren befolyik", a konvenciót ők is és a cselédség is a megszabottak szerint vegyék ki.^{85/}

Egy ember erőfeszítése azonban nem volt elegendő a gazdaság minden hiányosságának pótlására. Ezért 1865-ben Kopeczky Vidor a főmonostori konventhez fordult memorandumával.^{86/} Beadványában elmondja, hogy az apátság zalai részein Aszófő, Tósok és Örvényes birtokai még nincsenek rendezve, s ezért gazdasági felszerelésükre nem lehet gondolni. A somogyi részen Kopoly és Tóköz puszták rendezettek, de felszerelésük épületekben, munkaerőben egyaránt hiányos. Ezért itt 1025 hold földet a megműveléséhez szükséges igaerő hiánya miatt fahordás és napszám, illetve részes művelés fejében ki kellett adni.

A gazdaság évi állandó jövedelmei 4200 forintot tettek ki, a bevételek többi részét a termények

adták. Gyenge években ez súlyos gondokat okozott, hiszen csak a konvencióra és az elkerülhetetlen javításokra tett átlagos éves kiadás 6000 forint körül mozgott.

A beadvány hatására a főmonostori konvent megbizta Rezsni Bruno pannonthalmi jószágkormányzót, hogy a Tihanyi Apátság gazdaságait bejárva, vizsgálja meg a gazdaságok állapotát. A megbízott rendtag Borovszky Lénárd tihanyi perjellel együtt, megvizsgálva a birtokot és Kopeczky jószágkormányzó, Écsy László füredi fürdőintézeti igazgató, valamint az egyes kezelőtisztek segítségével elkészítette jelentését.^{87/}

A jelentés elkészítése során a főmonostori jószágkormányzó segítségére Szántódon Czirklpach Károly, Jabán Hofstetter Jakab ispánok voltak. Az uradalmi puszták területének megoszlása a következő volt művelési ágak szerint:^{89/}

Szántód-Tóköz - szántóföld		728 hold	20,75 %	
	rét	232 "	6,67 %	
	legelő	998 "	28,44 %	
	nádas	139 "	3,96 %	
	erdő	1411 "	40,22 %	
összesen		2258 hold	/3508/ ^{88/}	
Jaba - szántóföld		1029 hold	87 négyszögöl	
	rét	427 "	725 "	32,97 %
	erdő	1640 "	600 "	13,68 %
	út, hasznavehetetlen	24 "	600 "	52,54 %
				0,76 %
összesen		3121 hold	812 négyszögöl	

Kapoly - szántóföld	1199 hold		44,21 %
rét	271 "	425 négyszögöl	9,99 %
erdő	1165 "		42,95 %
hasznavehe-			
tetlen	77 "		2,83 %
összesen	2712 hold	425 négyszögöl	

A szántódi jövedelemből az egyes bevételi források a következő arányokban részesedtek:

bérletekből származó állandó jövedelem	3971 Ft	19,19 %	
az év során remélhető bevétel gabonából	9942 "	48,06 %	
	állatokból	5700 "	27,55 %
	erdőkből	1072 "	5,18 %
	összesen	20685 Ft	

Az ispánságban bérbe adták a halászatot, a révbeli vendégfogadót, az endrédi és teleki kocsmát és a két teleki malmot. Endréden 36 hold irtásföld 180 forintért, további 130 hold irtás 38 sertésért volt bérben, 31 hold irtásföldért pedig az endrédiak Tóközben szántást vállaltak. Telekiben 200 hold szántóföld és rét, 60 hold legelő volt haszonbérben. /A bérlet egy holdra számított jövedelme magasabb volt a saját kezelésben tartott földekénél./

Gabonából az ispánságban a következő volt a várható éves termés: 1572 mérő búza

885	"	rozs
1210	"	árpa
1080	"	zab
150	"	köles
332	"	kukorica

Az állattenyésztésen belül a szarvasmarhák és a szántódi ménes után semmi bevétel sem volt. Az évi 46 mázsa gyapjú több, mint négyezer forintért kelt el. Az eladott mustra birkák és ökrök után a bevétel 776 forint volt.

Az erdőkből származó, a bevétel összesítésénél említett jövedelem az eladott 306 és egynegyed öl fából eredt.

Az összesített szántódi bevételekkel szemben /20685 forint/ 12500 forint kiadás állott, amihez a zamárdi, endrédi és teleki kegydíjasokra fordított hatszáz forint körüli összeg járult még hozzá. A kiadások legnagyobb részét a konvenciók tették ki /a kiadások csaknem negyven százalékát képezte az alkalmazottak járandósága/.

A szántódi gazdaság legsúlyosabb hiányossága az igaerő elégtelensége volt. A művelés alatt álló szántóterület - a tóközivel együtt - 1435 holdat tett ki, s ennek megmunkálására mindössze 48 igással rendelkeztek. Így egy pár igásállatra 60 hold jutott, két órás távolságban. A marhák száma és a földek közti aránytalanság további következménye volt a trágyahiány, s az apátság a megfelelő számú gulya és a szarvasmarha-nevelés hiányában kész szarvasmarhákat volt kénytelen vásárolni. Szorosan ide kapcsolódott a takarmány kérdése is: mennyisége parrag és sásos szénából csaknem háromezer-öttszáz mázsát tett ki, a szalma mennyisége pedig - az összeírás éve e szempontból gyenge termésű év volt - 4700 mázsa volt. Ez a mennyiség az is-
pán számítása szerint elegendő volt az állatoknak

/egy állatra huszonöt mázsát számított/, annyival is inkább, mert a cselédek járandóságát pénzben váltották meg.

Mindezt figyelembe véve, a szántódi ispánságban Tóközpusztára elengedhetetlenül szükségesnek látszott a 700 holdra 6 bérest, 12 pár igásállattal és a szükséges lakó- és gazdasági épületekkel együtt beállítani. Javasolták hizó-gulya felállítását is - az állatok felét Jabán, felét Szántódon tartva -, ennek nagysága százhusz darab esetén az egész apátság szükségletére elegendő lett volna.

Jabán az évi bevétel mintegy tizenennyolcezer, a kiadás 14000 forint volt. Állandó jövedelme a bérbe adott kocsmá és 181 hold föld haszonbéréből származott.^{90/} A termesztett növények megegyeztek a szántódiakkal, körük csupán repcével bővült. Állattenyésztésből származó bevételei közül legjelentősebb az eladott gyapjú ötezer forintot meghaladó ára volt. A konvencióra fordított összeg itt a kiadásoknak csak 20 százalékát tette ki. A konvenciósök járandóságának kiadására zabot és árpát pótlólag is kellett vásárolni. Az összeírók Szántódhoz hasonlóan elegendőnek vélték a jabai takarmány-mennyiséget is: a 254 telelő marhára darabonként ugyancsak 25 mázsát számítva.

A jabai 1029 hold szántóföld művelésére - egy pár igásra 40 holdat számítva - a meglevő 24 pár jármos ökör mellé még egy pár beállítása látszott szükségesnek. Igen sürgető volt a cselédalakok bővítése, hiszen a cselédházak szűkössége miatt még a nők cselédek is az istállóban kényszerültek

aludni. Az endrédi kovács távolsága miatt javaslat született egy Jabapusztán felállítandó kovácműhely építésére is, s ez Szántódon és Tihanyban is szükségesnek látszott.

Végül Kapolypusztán - ahol a bevétel 6500, a kiadás 3500 forint volt - a szükséges gazdasági épületek /béreslak, ököristálló, kocsiszin/, s az igaerő pótlását /az 1200 holdra 30 pár iga kellett volna, holott csak 10 pár volt/ javasolták a vizsgálatot végzők. Egyedül a takarmány mennyiségét találták Kapolyon is kielégítőnek: a 100 telelő marhára egyenként 20 mázsa takarmány jutott, amit szecsskával és darával egészítették ki.

Az apátság zalai kerületét - a vizsgálatba vett Aszófő, Örvényes, Kisszőlős, Tósok és Fülöpi községeket tekintve - a tagosítások rendezése tűnt sürgető feladatnak. Ekkor még csak a tihanyi legelő-elkülönözés, s a fülöpi erdő és legelő volt rendezve. A kerületben mindössze 293 hold szántóföld volt csak, Tihanyban 285, Fülöpiben 8 hold. Az örvényesi 80 hold per alatt állott. A másfélezer holdat kitevő erdő Tósok, Fülöpi, Aszófő és Szőlős határában terült el.

A zalai rész 13 pár igaására páronként 28 hold esett. A takarmánykészlet a 154 állat közt felosztva egynek-egynek 22 mázsa szénát és szalmát biztosított.

A zalai kerület gazdálkodása a somogyi jószágkerület összesített bevételénél és kiadásánál mutatkozó tizenötezer forintnyi tiszta jövedelmével szemben veszteséges volt. A vizsgálat évében csaknem nyolcezer forint hiány mutatkozott az év gazdálkodásának mérlegét elkészítve.

A jegyzőkönyv külön foglalkozik még az erdők és a pince állapotával. Az előbbivel kapcsolatban megállapították, hogy Somogyban a szántódi és az endrédi erdők közül az előbbi teljes területén, az utóbbi nagy részén igen ritka és előregedett, így vágatásuk és ültetésük kívánatos. A jабai erdő ültetését folytatni kellett. Az endrédi Czinege-erdő az irattással megszűnt. A kapolyi erdők jó karban voltak. A zalai parton Tihanyban az erdő a legelő elkülönítésekor megszűnt, az aszófői, örvényesi és füredi erdő kezelése megfelelő, a fülöpi erdő állapota jó volt. A tósoki erdő pusztult, a község használta legelőnek, s ezért itt siettetni kellett a tagosítást. A kisszőlősi haraszterdő tisztítást, további nevelést igényelt.

Pince az uradalomban a már említett szántódi mellett Tihanyban volt még. Ekkor a szántódiban 1200, a tihanyiban 900 akó bort tartottak. Mivel Füreden és Szőlősen a bordézsmá a váltság lefizetésével 1865-re már megszűnt, s az időjárás nem volt kedvező a szőlőre, csekély bevételt reméltek.

A Tihanyi Apátság tartozékainak vizsgálatakor nem szabad elfeledkeznünk a balatonfüredi fürdőből származó jövedelemről sem, ami ekkor meghaladta a húsz-ezer forintot /a fürdőintézet bevétele és a Nagy-vendégfogadó jövedelme tette ki együttesen ezt az összeget./ Balatonfüreden mindössze 20 hold szántó és 21 hold belsőség, továbbá árendába adott 200 hold legelő és 300 hold erdő volt az apátság birtokában.

II. A GAZDÁLKODÁS KORSZERÜSÍTÉSÉNEK UTJÁN

a/ Változások a Tihanyi Apátság gazdálkodásában az 1870-es évektől

A jegyzőkönyvben feljegyzett javaslatok közül a későbbiekben az bizonyult legnagyobb jelentőségűnek, hogy a balatonfüredi fürdő körüli hasznavehetetlen dombok és üres helyek házhelyként és kertként parceláztassanak ki a fürdőközönség közt. Az elképzelés szerint még nem eladásról lett volna szó, hanem évi bér fejében birható területekről.

Még a javaslatok elkészülte előtt, a Helytartótanács sürgetésére Rimely Mihály főapát a Tihanyi Apátság gazdasága irányításának erősítése végett rászánta magát a tizennégy éve üresen álló apáti szék betöltetésére. A választás 1864 decemberében Simon Zsigmond főmonostori perjelre esett, kinevező okiratát azonban Rimely főapát időközben bekövetkezett halála miatt már Kruesz Krizosztom, az új panonhalmi főapát irta alá 1865 végén. A közbeeső időszakban Simon Zsigmond, mint kormányzó perjel, a magyarországi bencés apátságok vezetését vállalta magára az új főapát megválasztásáig.

Simon Zsigmond 1891-ig állt a Tihanyi Apátság élén. Az "igazi szerzetes erényekkel" ékes, ám a gazdasági ügyekhez kevesebbet értő, jóindulatú, mulasztásokat is elnéző apát mellett továbbra is nagy szerepe maradt a főapátságnak és a jószágkormányzóknak.^{91/}

Amint említettük, a jelentés mellett feltárt hiányosságoknak lehető pótlása mellett a Krisztián

Pius volt jószágkormányzó után maradt teher felszámolása is az új apátra várt. Simon Zsigmond Pannónhalmához fordult segítségért: "Ily nyomasztó helyzetben valóban nem tudom, merre és hová fordítsam bús fejemet?...tekintve a nagy adót és azon körülményt, hogy a fennmaradni kellendett különféle váltáságtól is annak idején Pius adósságai kifizetésére lőn fordítva, és hogy az apátsági birtokot okvetlen legalább némileg felszerelni szükséges..."^{92/}

Simon Zsigmond mellett az apátság gazdasági ügyeinek irányításában 1866-tól, Kopeczky Vidor jószágkormányzónak az endrédi lelkésziségre történt visszavonulása óta Vaszary Egyed volt kapolyi lelkész állott.^{93/}

A vizsgálatot követően kétségtelenül történtek erőfeszítések az uradalom ügyeinek rendezésére, először is az irányítás, a tisztikar kötelességeinek szabályozása és az ügyvitel területén.

A hasznát már nem, inkább károkat okozó Szabó Dávid uradalmi ügyvéd nyugdíjazása után az apátság két kerületébe külön-külön állítottak ügyvédet. Somogy megyébe Tevely Elek, Zalába Trsztyánszky Lajos került. Illetményük évi 200 forint, az apátság ügyeiben tett utazásaikkor további 3 forint napidíj, posta- és utazási költség volt. Bár a jószágkormányzó hivatalát még nem osztották meg hasonlóképpen, Czirklpach Károly szántódi ispánt 1868. január elsejétől intéző számtartóvá nevezték ki, a többi somogyi tisztt felett való intézkedés jogával. Czirklpach ezáltal a somogyi jószágkerület vezető tisztje lett, aki az apátság gazdaságában rangban a Tihanyban székelő kormányzó után következett. Kinevezésekor addigi illetményét 300 forint készpénzzel egészítet-

ték ki. Ugyanekkor Kampis Imre jabai ispánt kasznárrá léptették elő, 200 forint fizetésemeléssel. Melegh Jenő tihanyi ispán fizetését - fokozatának változatlanul hagyása mellett - 120 forinttal javították. A kinevezéseket, fizetésemeléseket rögzítő tisztviselési határozatból kitűnik az is, hogy Jelinek Pál erdőmester ezentúl minden eladott öl fa után 10 krajcár járadékot kapott. A lakhelyéről szolgáló Endrédet a bejegyzés még ekkor, 1867-ben is a "somogyi uradalom központjának" nevezi, holott a mezőgazdasági termelés és az erdészet vezetésének központjai ekkor már nem estek egybe.^{94/}

Czirklpach előléptetése azzal is összefüggött, hogy a bencés rend gazdaságaiban ekkor rendezték egységesen a vezető gazdatisztek rendfokozatával és fizetésével kapcsolatos kérdéseket. Három rangfokozatot állapítottak meg: ispán, kasznár, számtartó, évi 200, 250, illetve 300 forint fizetéssel, 10 évente elérhető 50 forint emeléssel. A rendelkezés 1867. július elsején lépett érvénybe.

A gazdatisztek nyugdíjalapjául a rendes évi fizetés szolgált, a következő arányban: 20 évi szolgálat után a fizetés fele, 30 év után háromnegyede, 40 év után teljes összege járt. Kruesz főapát a fölemelt fizetésen és az addigi természetényi illetéken kívül jutalmul és a minél eredményesebb gazdálkodásra való ösztönzőül a kezelő gazdatiszteknek százalékos jutalmazást is szánt, mégpedig a növénytermesztésben minden bemérés tiszta szemesgabona mérője után - egyedül a vetőmagot és a gazdasági személyzet járandóságát vonva le az

alapul vett mennyiségből - 2 krajcárt, minden gumós növény mérője után 1 krajcárt, minden betakarított és négy szarvra rakott szekér száraztakarmány után 20 krajcárt. Az állattenyésztésben elképzelése szerint az ösztönzés minden beadott netto mázsa gyapjú után 1 krajcár, minden gulyabeli saját nevelésű négyéves tinó után 4 forint - eladásnál 4 százalék -, végül minden ménesbeli saját nevelésű 5 éves ló után 5 forint - eladásnál 5 százalék - lett volna. Ez a rendelkezés azonban gyakorlatilag kivihetetlen volt, mivel igen nagy terheket rótt volna a rendre. Életképesebbnek és helyénvalóbbnak is bizonyult az az 1886-ban hozott főapáti rendelet, amely megszüntette a gazdatisztek földjárandóságát és marhatartását, valamint a különböző termények után járó százalékot és mindezek helyett az üzleti nyereség után járó részesedést vezette be.^{95/}

A tisztek nyugdíjáról részletesen a "Pannonhegyi Szent Benedek rendi fő- és ehhez kapcsolt fiókapátságok tisztai karára vonatkozó nyugdíjszabályzat" rendelkezett 1879-ben. Ennek értelmében a fiókapátságokban nyugdíjjogosultak voltak a bármilyen rangfokozattal rendelkező gazdatisztek. A nyugdíjról - a helyi konvent beleegyezésével - végérvényesen az apát határozott. A tisztviselők közt négy osztályt állapítottak meg: az elsőbe a rendszeresített évi illetéküket tisztán készpénzben kapók, a másodikba az erdőmesterek, mérnökök és számtartók, a harmadikba a kasznárok, a negyedikbe az ispánok tartoztak. Teljes nyugdíj továbbra is csak megszakitás nélkül leszolgált 40 év után járt. Részleges nyugdíj járt 10 évi szolgálat után, ha

azonban valaki tíz év előtt bármily okból munkaképtelenné vált, csak végkielégítésre tarthatott igényt. A végkielégítés az évi készpénz, borváltáság, szemesgabona, hüvelyesek és a failleték értéke volt. A megszerzett 10 év szolgálati időbe az irnökként a rend gazdaságaiban töltött évek is beszámítottak. Nyugdíjalapul az első osztályba tartozóknál maga a készpénzilleték, a többi három osztálynál meghatározott összeg és nem az illetékek értéke szolgált. /Az illető osztály nyugdíjalapjául szolgáló összeg negyvened részét szorozták be a nyugdíjba készülő tiszt tényleges szolgálati éveinek számával./^{96/}

A gazdatiszteket általában az irnokok közül választották ki - így mód nyílt az újonnan alkalmazottak jobb megismerésére, s az irnoki szolgálat ezzel a gazdatiszti ranglétra első fokát jelentette. Az irnokot a jelentkezők közül a rend Központi Gazdasági Bizottsága jelölte azzal a jószágkormányzóval egyetértésben, akinek kerületében az állás megüresedett. A végső döntés joga az alkalmazás kérdésében a főmonostori konventé volt. Ugyanez volt a módja a gazdatiszti állások betöltésének és a tiszt rang emelésének is.^{97/}

Az ügyvitel egységesítését szolgálta, hogy bevezették a főapát által küldött és Kampis Imre jabai kasznár által a Tihanyi Apátság viszonyaihoz alkalmazott számadási minta használatát. A gazdatisztek számadási időszaka ettől kezdve július 1-től a következő év július elsejéig tartott.^{98/}

1881-ben meghatározták, hogy a főapátságnak és a négy fiókapátságnak milyen arányban kell részesedniük a közös terhek vállalásában. Mivel a Ti-

hanyi Apátság minden említett eredmény ellenére sem volt abban a helyzetben, hogy a ráeső huszonkét százalékot fedezhette volna, 1883-ban a főapát javaslatára a tihanyi apát beleegyezett abba, hogy a balatonfüredi házhelyek árát a gazdaságba investálják.^{99/} Bár az addigi erőfeszítések kétségkívül szintén hozzájárultak az apátság gazdasági helyzete javításához, a döntő lökést a gazdálkodás fejlődéséhez ez a gazdaság vérkeringésébe kívülről bevitt tőke adta. Természetesen lassú folyamatról volt szó, hisz évtizedek mulasztásait - Kruesz Krizosztom főapát megfogalmazása szerint a gazdasági ügyek hosszan tartó "Ibant, quo poterant" időszakát^{100/} - nem lehetett máról-holnapra felszámolni. Ezért írhatta 1887-ben a somogyi részek kormányzója, hogy az elért eredmények ellenére is "...igen-igen messze állunk még, hogy a Tihanyi Apátság birtokainak jövedelmezőségével csak kibékülni is lehetne... Évtizedek mulasztását csak évtizedek alatt lehet helyrehozni."^{101/}

Az apátság beruházásai közül jelentősek a szántódi gazdasági építkezések: 1882-ben felépült a kovácsműhely és sertés- és baromfiól is készült. 1886-ban juhakollal, 1887-ben újabb sertés- és baromfióllal, valamint ménesiszállóval bővült a gazdasági épületek köre. Az épületek fala téglából készült, tetejükre nád, illetve fazsindely került. Az öt épületre tett költségek meghaladták a hat-ezer forintot.^{102/}

A gazdaságok közt ekkor került sor Tóközpusztára felszerelésére: a munkát az 1865. évi felmérés tanulságainak figyelembe vételével a szántódi szám-

tartó végezte. Simon apát 1866 novemberében számolt be a főapátnak arról, hogy Tóközben cselédlakás áll, s ott számadó, birkás, bojtárok és csősz lakik. A szükséges ekéket és igavonó állatokat készpénzen vásárolták meg. A szekerek elkészítésére a szántódi és jabai bognár, s a jabai és zamárdi kovács kaptak megbízást: bár konvenciósok voltak, az apát egy szer után a bognárnak öt, a kovácsnak hat forintot adatott jutalmul.^{103/}

Kapolyon - melyet 1867-ig a jabai gazdatiszt kezelt - 1885-ben új major létesült a bérletből visszavett földeken. A major Simon Zsigmond apát tiszteletére kapta a Simon-major nevet. A gazdálkodás az addigi gazdatiszti lakás mellett további épületeket követelt, s az építkezés során a téglaegetőhöz csatlakozó új épület az erdőőr lakásául szolgált.^{104/}

A zalai jószágok közül az apátság 1886-ban Tósokot eladta, megvásárlója az apátsági javakat addig is bérlő község volt, amely huszonnyolcezer forintot fizetett a javakért.^{105/}

A szántóföldi növénytermesztésnél az eddigieknél is nagyobb gondot fordítottak a vetőmag tisztaságára. A gazdatisztek már 1868-ban felszólítást kaptak, hogy a cséplés mielőbbi befejezésére és a tisztább magra ügyeljenek. A rosta általános használatát 1874-ben vezették be a Tihanyi Apátság birtokain, miután az apát megsemmisítette a neki bemutatott kétrendbeli búzát: a konkolyost és a gazdaságok részére hozatott konkoly-elválasztó rostán keresztül eresztettet.^{106/}

Az uradalmakban a múlt század közepe táján kezdtek elterjedni a vastestű ekék: az ún. hochen-

heimi és Zugmayer-félék, s az első hazai gyártmányúak, Vidats István gépgyáros ekéi.^{107/} A szántásnál a tihanyi apátsági birtokokon is áttértek a vas-
ekék használatára: a szántódi ispán 1866-ban a már meglevők mellé tizenkét darab Vidats-ekét kért, s ez mint a "földmiveléshez igen gazdaságos eszköz, megvétetni rendeltetett".^{108/} Engedélyt és megfelelő területet adott ahhoz is Simon apát, hogy a karádi gazdasági kör 1871-ben Szántódon szántóversenyt rendezhessen.^{109/} Sajnos, a verseny pusztán tényének feljegyzésén kívül nem rendelkezünk bővebb adatokkal a felvonultatott ekék típusairól, a verseny eredményéről.

A szemnyerésnél az apátság területén meglehetősen későn, az 1860-as évek végén jelent meg a gőzgép, felváltva az addigi nyomtatást és kézcseplést.^{110/} A somogyi tisztek 1869-ben azt kérdezték az apáttól, hogy az azévi szalmás gabona cséplése ismét a Stein géptulajdonossal kötött szerződés alapján történhet-e? 1870-ben Eiberschitz és Dittmann géptulajdonosokkal kötöttek öt évre szóló szerződést, "elösmervén a gőzcseplőgép hasznos voltát".^{111/} A nyolc lóerős gép által elcséplelt minden száz mérő után tizenhárom mérőt kaptak a tulajdonosok. A cséplés sorrendjét úgy határozták meg, hogy a gép Szántódon kezd, onnan Jabára megy, s a jabai termés felének elcséplése után Kapolyon elvégzi az egész termés elcséplését. Innen Jabán is elvégezve a hátralevő munkát Tóközre megy. Minderre a szerződésben szereplő egyetlen gép nem bizonyult elégnek: mivel a vállaltak szerint három hónap alatt harmincezer kereszt gabona elcséplését a tulajdonosok nem teljesítették, 1871-ben

Kapolyra egy másik gépet is kellett fogadni, a következő esztendőben pedig a szerződött géptulajdosok két gépet állítottak be.^{112/}

Az ötéves szerződés lejártá után merült fel az a gondolat, hogy az apátság saját gépet szerezzen be, de tekintve az akkori gyenge termést, az 1876. évi szem kinyerésére Tóth Zoltán zamárdi gőzmalomtulajdonossal állapodtak meg, elhalasztva a gőzcséplőgép beszerzését.^{113/}

Az 1865-ös vizsgálat takarmányhelyzetre vonatkozó megállapításaival ellentétben az állatok takarmányozása meglehetősen sok problémát okozott. 1876-ban Simon Zsigmondnak arról kellett beszámolnia, hogy "A gazdaság magát teljesen felemésztette...", sőt a hiány pótlására a marháknak szénát, szalmát kellett venni. A takarmányhiány miatt a ménes és a juhok mintegy kétezer mérő kukoricát emésztettek fel, holott - lévén a termés is olyannyira gyenge, hogy a konvenciósnak gabonát venni kellett - ebből lehetett volna csak eladni. Előfordult, hogy a somogyi cselédek szalmajárandóságának megváltására kényszerült a gazdaság: egy szekérért öt forintot fizetve a megváltásra hajlandóknak, s ha ezek később máshol vásároltak takarmányt, a hazaszállításához urasági fuvart kaptak.^{114/}

A szántódi réteket a Balaton-parti homoktól meg kellett védeni, ezért elhatározták fűz- és jegenyedugványokkal való beültetését. Beszerzésükről és Szántódra való szállításukról az erdőmester gondoskodott. A jegenyevesszőket Füreden, a kidöntendő régi fákról metszették. A gazdasági okokból elhatározott fatelepités - hasonlóan az ugyancsak a

gazdálkodás változásait, új szükségleteit jelző akácosok, szőlők és gyümölcsfák ültetéséhez, víz- és talajrendezési munkákhoz - egyben változást is jelentett a táj addigi arculatában. A török hódoltság óta szinte változatlanul maradt tájat az 1830-as években megkezdett munkák - mocsár- és bozóttelecsapolások, erdőirtások, tájrendezések - kezdték megváltoztatni. A szántódi tó kiszáritása, feltöltése is a reformkorban kezdődött meg. Az országos lecsapolási munkálatok 1847-ben érték el az apátsági birtokokat: azonban ekkorra már a Tihanyi Apátság saját költségén elvégeztette a szükséges munkákat.^{115/}

A réteket nemcsak a homok fenyegette: gyakran kerültek víz alá is. 1879-ben is így történt, s bár Zalában nem volt takarmányhiány, Somogyban annál inkább. Czirklpach Károly erdőritkítással kívánta volna pótolni a takarmánytermő területen esett károkat, a tisztiszek azonban Tanos főerdész javaslatát fogadta el, aki lombtakarmány gyűjtését javasolta. A számtartó és az erdészeti gyakori ellentéte a legeltetést kívánó állattartás és az erdő faállományát, élővilágának háborítatlanságát védő erdészeti általánosnak mondható ellentétéből eredt. A szántódi számtartó a legelő kisebbedésének egyik okát az erdő új művelés alá vételében, az erdei legeltetés korlátozásában látta, s ennek visszaállítása nélkül nem látta lehetségesnek a birkák számának fenntartását. Tanos Pál főerdész vele szemben természetesen nem az erdő ritkítását, hanem befásításának folytatását tartotta szükségesnek a rendszeres erdőművelés megkezdett folyamata érdekében.^{116/}

A legelőterület csökkenésével függ össze az a törekvés is, hogy a pásztorok állattartásánál tapasztalható visszaéléseket felszámolják, tartható állataik számát csökkentsék. 1865 végén, a számtartó előterjesztése folytán a szántódi gulyás és csősz, s a jabai birkás ló tartását eltörölték. A következő évben a tisztiszék azzal bizta meg a szántódi és jabai ispánokat, hogy dolgozzák ki, milyen bérbeli kárpótlást lehetne adni a pásztoroknak sertéstartásuk korlátozása esetén. Az apát tapasztalata szerint ugyanis e sertések száma túlhaladta az urasági sertésnyáj állatszámát, s mivel az erdő járható részét és a legelőt igen feltúrták, "örömmel eltörölné az általános sörtvés tartást". A tisztiszék a birkások birkatartásának eltörlését is elhatározta.^{117/}

A kedvezőtlen időjárású évek, a nagy szárazság és a bő csapadék egyaránt fokozhatták a takarmányellátás megoldásának nehézségeit. 1875-ben, a nagy szárazság miatt, a takarmány szükséges pótlására az ugarföldekbe kukoricát vetettek, amit nem zölden, hanem más takarmányok közé keverten etettek. Az említett 1879. évben viszont Szántódon a réteket és legelőket víz borította, "...csak az országút mellett szárazon maradt földszalagon talál a birka és ménes kevés harapnivalót. A birkákat nagy kerülőn Szamárdi /Zamárdi/ felé lehet csak kihajtani, a lovak pedig vizen gázolva juthatnak el a legelőre és a csikós ladikon tereli őket ki és be."^{118/}

Az állattenyésztésen belül a szarvasmarhatartásban nem volt különösebb változás a vázolt

időszakban, holott az igaerő növelése a legégetőbb feladatok közé tartozott. A juhtenyésztés terén viszont a vizsgált korszak az utolsó nagy fellendülést hozta, összefüggésben a gyapjú árának emelkedésével.^{119/} Amint azt Kruesz Krizosztom a központi, szentmártoni gazdasággal kapcsolatban írta, "A gazdaszat alapjául majdnem mindenütt a birkaszatot vettük".^{120/} A juhászatban fordulat történt a jobb minőségű gyapjút adó fajták felé: 1866-ban "résztint fajváltoztatás végett, de résztint azért is, hogy az urasági majorokban a nemesebb kosfajták szaporittassanak", "kostodát" állítottak fel, vagyis elkülönítették az állatokat és a kosbárányokat külön nevelték. Simon apát meghagyta azt is, hogy "...a kosbárányok úgy osztassanak fel a majorokban, hogy mindegyikbe finomabb kosok is adattassanak".^{121/}

1866-ban káptalani határozat született arra vonatkozóan, hogy a jobb minőségű főapátsági gyapjút a tihanyitól elkülönítve adják el. A Tihanyi Apátság birtokain május-június hónapokban volt a nyírás időpontja. Az uradalomban Tihanyban, Szántódon, Jabán és Kapolyon voltak juhok. A somogyi részen 1878-ban, amikor is a kapolyi birkaakol leégett, az állatok Szántódon és Jabán voltak az épület helyreállításáig, hiszen birkatartásra Somogyban ez a három major volt berendezkedve. A juhok nyírását mindenütt úsztatás előzte meg, két-három nappal a gyapjú lenyírásának megkezdése előtt. A munkát Tihanyban kezdték, majd a Jaba-Kapoly-Szántód sorrendben folytatták. A nyírók egy-egy állat után 5 krajcárt kaptak. A gyapjú átvétele és eladása Szántódon történt, tehát minden major-

ból oda szállították. A lenyirt "elegy" gyapjút a "Göngyőtől" - szennyeződés - elkülönítve nyerték a "tisztá" gyapjút. Az 1870-es évek elején a mintegy kétezer szántódi birkáról négyezer font körül mozgó tiszta gyapjút nyertek, egy állatról átlagosan két fontot. Állandó vásárlója az uradalomnak nem volt, a gyapjút 1875-ben például boroszlói kereskedő vette meg.^{122/}

Azonban - amint azt a főapát is kénytelen volt megállapítani - hiába növekedett a gyapjú mennyisége és hódítottak tért a finomgyapjas fajták: a század utolsó két évtizedében, főként a csökkenő legelők, a tengerentúli konkurrencia növekedése és a textilgyárak megváltozott igénye következtében a gyapjú ára fokozatosan hanyatlott, s a juhászat elvesztette vezető szerepét az uradalmak állattartásában.^{123/}

A ménes számottevő állatszám-csökkentése után hosszú idő telt el, míg a lovak száma ismét növekedésnek indult. Az 1850-es, említett tisztiszéki határozat következtében - amikor is az állatok száma tíz alá csökkent a ménesben - az 1865. évi felmérés szerint a várható bevétel "Lovakból Szántódon, semmi".^{124/} 1866-ban már ismét csikóslegényt emlitenek Szántódon, s a fokozatos javulásra utal, hogy a ménes állaga jó hírének megőrzésére is törekedtek: Novák Ede zamárdi plébánosnak csak akkor engedték meg, hogy csikójára az apátsági bélyeget süsse, amikor bebizonyosodott, hogy az állat anyja és az apaállat is a szántódi ménesből valók voltak. 1868 tavaszán a ménesbe a keszthelyi Festetics-uradalomból - bizonyára a fenékpusztai ménesből - vásároltak mént, az Aleppo Victoria nevű angol telivér lovat.^{125/}

A sertéstartás Szántódon átmenetileg megszűnt: a szántódi ispán előterjesztése nyomán, miszerint a sok irtás ~~és~~ a legelő szűk volta miatt urasági disznónyáját tartani káros volt, a kormányzó úgy határozott, hogy ősszel az állatokat Szántódról Jabára kell hajtani.^{126/}

Az állattartás és az erdőgazdaság súrlódásait említve utaltunk már az erdészeti fejlődésére, ami Tanos Pál főerdész 1868 novemberében történt kinevezése után is folytatódott. 1864-ben említik az erdőmester felügyelete alá helyezett faiskolát, bár az apátság erdeiben a befásítás még nem állt arányban a kitermeléssel. Az apát ezért a tisztások befásítását ajánlotta, s különösen az igénytelen, értéktelenebb, de gyorsan növekvő akácot tartotta alkalmasnak e célra. Az ölfát a fiatal erdőkből termelték ki - főként a sűrűbb részek ritkításával -, s a legeltetést itt tilalmazták. Állatok csak az öreg erdőt járhatták - hiszen ennek faállományában már nem tehettek kárt - és vágni itt csak a kiöregedett és a számfának való fákat lehetett. Az ölfavágás díja módosult: kezdetben a pénzbeli fizetség mellé fát is kaptak a vágók, később ezt a famennyiséget csak kaszás napszámok vállalása ellenében kaphatták meg. Így 1868-ban, amikor az erdőmester azzal a kérdéssel fordult a tisztiszékhez, hogy a szántódi vágás alá kijelölt húsz hold erdőn miként egyezkedhet az ölfavágás ára iránt, a válasz szerint: "A lehető legolcsóbban, azonban öliért nyolcvan krajcáron fölü^l ne ígérjen, ezen fölü^l egy kevés fát ígérhet." Ebben az évben az ölfát vágók az abból esett ágakat becsú szerint, kaszás napszámért kaphatták meg, s az erdő tisztításából kikerült fát is kaszás napszámok vállalásáért adták el.^{127/}

Az ölfá révbe szállítása kizárólag majorsági erővel továbbra sem volt megoldható. Növelte a gondokat, hogy az utak miatt a szállítás Vaszary Egyed jószágkormányzó javaslatára Szent Györgytől Szent Mihályig, azaz áprilistól szeptember végéig folyt, s így egybeesett a mezőgazdasági munkák zömével. 1865-ben a szántódi ispán majorsági erővel 8, a jabai 60, a kapolyi 20 ölet tudott szállíttatni.^{128/}

Ölfajárandóságukból a cselédek és révészek nem adhattak el, a felesleget be kellett jelenteniük, s ezt az uradalom visszavásárolta. Tanos javaslatára 1881-ben az aratók már nem ölfát, hanem gömbfát kaptak, minden 2 pár negyed ölet.^{129/}

A bérletek közül az erdei irtások a holdanként járó készpénz-fizetés mellett esetenként azzal is hasznot hajtottak az apátságnak, hogy a szerződésben a terület befásítása is szerepelt. 1871-ben Ney Ferenc és Veisz Antal a bérbevett 205 hold erdei irtás után a bérlet 3 éve alatt holdanként 7 forintot fizetett és az utolsó évben az apátságtól kapott makkal tartoztak beültetni a területet.^{130/}

Továbbra is haszonbérben volt a Balaton halászati joga: az apátságot illető Somogy megyei részt 1872-1875 közt Hecht Mór siófoki lakos bérelte, évi 300 forint és lefizetett 100 arany ellenében, valamint 600 font fogasért, amiből négyszázat Szentmártonba szállítottak.^{131/}

A kőröshegyi Löwentritt-testvérek a szántódi állomás mellett éveken át béreltek az apátságtól egy 300 négyszögölnyi területet. A Déli Vaspálya Társaság által a Balaton déli partján 1858-ban építeni kezdett vasút Buda-Nagykanizsa szakasza

1861-ben nyílt meg.^{132/} A Löwentritt-fivérektől az uradalom több alkalommal vásárolt különböző cikkeket /szerszámfákat, vasanyagokat/, s nekik a bérelt terület nyilván a szállításra várakozó, vagy éppen meghozott áruk tárolására kellett. Löwentritt Salamon a szántódi révkocsmát is haszonbérbe vette, miután Hort János volt bérlő szerződése 1863-ban lejárt. A következő évben az új bérlő vállalta, hogy az indóháznál új vendéglőt épít. A szerződés szerint egy év alatt felépíti, majd azt követően 13 évig bérli. A szerződés lejártával az épület - külön ellenszolgáltatás nélkül - az uradalomra szállt. Löwentritt az építkezéshez segítséget kapott az apátságtól: követ a tihanyi urasági partokon ingyen fejthetett, téglaegetésre átengedték neki a szántódi téglaházat és fűtésére mérsékelt áron kapott fát. A vendéglő elkészülte után a bérlőnek a kezén levő két kocsmá után joga volt 3-3 darab tehenet, 2-2 lovat tartani és az állatokat a révnél legeltethette. Az évi bér ellenében a szántódi kisdülőben szántóföldet, a tóközi puszta alsó részén, a malom kanálisa mellett rétet is használhatott a bérlő és jogosult volt 20 öl tűzifa vásárlására is az apátságtól. Az újonnan felépített vasúti vendéglőhöz kert is tartozott.^{133/}

b/ A somogyi jószágkormányzóság visszaállítása
1881-ben, a szántódi gazdaság önállóbb léte

A zalai és somogyi jószágkerületek 1850-ben egyesített jószágkormányzóságát az 1880-as években osztották meg ismét.^{134/} A somogyi jószágkormányzó 1885-ig Benyák Ottó, majd Bors Mihály lett, aki

1905-ig töltötte be ezt a tiszteket, A tihanyi gazdaság feletti felügyeletet 1887-től a főapát szóbeli megbízása alapján Vaszáry Dózsa, akkori tihanyi perjel látta el, majd 1889-ben az itteni gazdaságot is Bors Mihály felügyelete alá helyezték. Bors a tihanyi ispáni állás megszüntetését is szükségesnek vélte, "... mert a tihanyi gazdaság oly csekély /300 hold szántóföld/, hogy a gazdaság évi jövedelmét felemészti a tiszt fizetése".^{135/}

Simon Zsigmond tihanyi apát 26 évig állt apátsága élén. 1891. márciusában bekövetkezett halála után Vaszáry Kolos főapát sem törekedett a tihanyi apáti szék gyors betöltetésére. 1891 végén Vaszáry Kolos esztergomi érsekké és Magyarország hercegprimásává lett, főapáti székében Fehér Ipoly követte. Az új főapát a bakonybéli és tihanyi apátságok betöltésére határozta el magát. A választás ismét a főmonostori perjelre, Halbik Czipriánra esett. 1894. április 7-én kelt kinevezésében Fehér Ipoly főapát hangsúlyozta, hogy "... az anyagiakban, az apátsági birtokok kezelésében a közvetlen felügyeleti jogot a kinevezett főapát úrra bizzuk ugyan, de az intézkedési és rendelkezési jogot magunknak és törvényes utódainknak tartjuk fenn." Ez összhangban volt az-
zal, hogy a Szent Benedek-rendet visszaállító, 1802-ben kelt oklevél a főapátokra ruházta a pannonthalmi főapátság és a négy fiókapátság birtokai kezelésének felelősségét.

A tihanyi apáti szék betöltetlensége idején, 1892-ben szükségesnek látszott külön zalai jószágkormányzót is kinevezni. Bors Mihály szántódi jószágkormányzó három éves zalai irányítása után az

itteni kerületet 1892-ben Pokorny Frigyes tihanyi alperjel vette át kezelésre. A zalai kormányzóság az apát kinevezése után is megmaradt. Pokorny Frigyes haláláig, 1900-ig töltötte be ezt a tiszte^{136/}.

Az immár külön jószágkormányzó felügyelete alá helyezett somogyi részen az egyes gazdaságok vezetésében is történt változás. Koch Gyulát, a tóközi gazdatisztet, aki huszonhét évig állt az apátság szolgálatában, Bors Mihály jószágkormányzó ajánlatára "szakértelmes kitűnő szorgalma elismeréséül"^{137/} 1890-ben számtartóvá nevezték ki. 1898-ban bekövetkezett váratlan halála után utóda az ezt megelőzően Bakonybélben volt kezelő-írnok Malatin Ferenc lett. A kis bakonybéli gazdaság ugyanis könnyebben nélkülözhetette átmenetileg a kezelőtisztet, mint a kiterjedt tóközi major. Malatint ispáni rangban a Szántód-Tóközi gazdaság vezetésével bízták meg, kinevezésénél "modern gazdasági szakismereteit" hangsúlyozva.^{138/}

A tiszteknél kiváncsi volt a szakirányú végzettség, sőt a kisebb gazdasági posztok betöltésénél is megfelelő szaktudással rendelkezők alkalmazására törekedtek. 1910-ben például Budafokról, a pince-mesteri tanfolyamról szerződtettek vincellért. A tiszti állások betöltésénél követendő eljárásról Fehér Ipoly főapát 1892 novemberében új szabályzatot bocsátott ki. Eszerint a tiszti állások ügyét a Központi Gazdasági Tanács tárgyalta. A rend gazdasági ügyei e legfelsőbb irányító szervének elnöke a főapát, tagjai a főmonostori perjel, a központi jószágkormányzó és a főszámvevő, s új alkalmazottak felvételénél szóbeli vagy írásbeli meghallgatással a közvetlenül érdekelt jószágkormányzó vagy

apát voltak. Az említett szabályzat fontos kitétele volt, hogy a gazdatiszti állásokat "...rendszerint a Rend szolgálatában már alkalmazásban levő és gazdasági akadémiát vagy legalább is gazdasági középfokú tanintézetet végzett irnokok előléptetése útján töltetik be". 1905-ben az okleveles gazdák pénzértékre átszámított javadalmazása a somogyi kerületben hatszázhetven, a tihanyiban kilencszáz forint volt.^{139/}

A tisztek szakmai ismereteinek gyarapítását szolgálta a gazdasági szaklapok járatása is: a szántódi gazdaság rendszeresen megvásárolta és bekölttetve őrizte a Köztelek és a Borászati Lapok példányait. A tisztek más gazdaságok eredményeinek megismerésére is törekedtek: Bors Mihály jószágkormányzó 1894-ben Mernyén, a piaristák tulajdonában levő birtokon járt.^{140/}

A somogyi kerület irányításában újabb változás 1905-ben történt, amikor Fehér Ipoly főapát az itteni jószágkormányzóságot a rend központi gazdasági kormánya alá rendelte. A helyi irányítás továbbra is a szántódi számtartó feladata maradt. A következő évben, 1906-ban, a rendi főjószágkormányzói állás újjászervezésével a Pannonhalmán székelő főjószágkormányzó, Vojnits Döme lett a somogyi javak kormányzója is.^{141/}

A főapát rendeletére 1911. április elsejétől a szántódi gazdasághoz a teleki gazdaságot csatolták hozzá, amelyet addig Kapollyal együtt kezeltek. A teleki gazdasági cselédek élén külön gazda állott. A rendi gazdaságokban alkalmazott gazdák díjazásáról 1905-ben összesítő

kimutatás készült, amelyből kiderül, hogy a Tihanyi Apátság somogyi birtokán a következő gazdaságok élén állt gazda:

Tóköz, az alkalmazás éve 1887, a gazdaság szántóföldjeinek nagysága 729 hold, a gazda díjazása 664 forint, tehéntartásra jogosult

Szántód, 1906 - 882 hold, 649 forint és tehéntartás

Jaba, 1906 - 1125 hold, a gazda fizetése a szántódiéval azonos, a gazdaságban hajdú is volt

Kapoly, 1899 - 1208 hold, 609 forint tehéntartással^{142/}

A gazdaságok folyó ügyeit a tisztiszéki ülések helyébe lépő tiszti értekezleteken vitatták meg a kezelőtisztek a kormányzó, s gyakorta a főkormányzó jelenlétében. Évente általában két értekezletet tartottak, az első és második félévben egyet-egyet. Az ülések helye változó volt: így nyilván mód nyílt a helyszínről választott gazdaság ügyeinek jobb áttekintésére. A somogyi kerületben például 1911-ben Tóköz, 1912 első felében Kapoly, a második félévben Jaba volt a helyszín. Az általános gazdasági megbeszélések mellett speciális ügyekben is tartottak külön összejeövetelt: így 1909-ben a gazdasági leltárak elkészítése ügyében, a főkormányzó és az apát jelenlétében. A havi, illetve az éves számadásokat először a kerületi kormányzóhoz nyújtották be, majd innen kerültek a főjósággkormányzó elé.^{143/}

A tisztekről 1893-tól főapáti rendeletre öt évente minősítvényi táblázatokot készítettek az apátságokban, melyekből egy példányt a főapátságban, egyet a tisztt közvetlen hivatalfőnökénél őriztek. A tisztek diszpozíciója is Pannonhalmáról történt:

a követett gyakorlat szerint az új gazdasági alkalmazottak irnokként kezdték szolgálatukat, s mire az intéző, ispán, kasznár, számvevő fokozatokat elérték, az öt bencés apátság több gazdaságába is beosztották őket, hogy a rend gazdálkodásának egészéről képet kapjanak. Így például Boross Jenő - aki 1904-1905-ben Magyaróváron, a gazdasági akadémián tanult - a főapátsági uradalomhoz tartozó Ölbő és Tömörd után Jabára, majd 1913-ban Szántódpusztára, innen 1922-ben Tóközbe került.^{144/}

A gazdaságok munkaerő-szükségletét az éves alkalmazottak, a napszámosok, a részesművelést vállalók és a részért dolgozók fedezték. Bár a munkáskéz nem volt mindig elegendő, állandó alkalmazottak szempontjából a gazdaság helyzete kiegyensúlyozottnak mondható. Amint azt Halbik Cziprián apát is megfogalmazta a cselédhelyzettel kapcsolatban: "A cselédviszonyokat majorságainkban jelentékenyen megnyugtatóbbnak észlelem, mint a szomszédos birtokosoknál. Mig ezeknél örökös a vándorlás, nálunk nem ritkaság a 40-50 évi szolgálat és az a már mintegy szokássá vált jelenség, hogy az apa munkakörének a fiú lép örökébe."^{145/} A szolgálathoz való ragaszkodás egyik okát maga az apát is a cselédeknek juttatott kegydíjban látta.^{146/}

c/ A munkaszervezet átalakítása

Az éves cselédek "szólitása" október végén- november elején, majd Szent Györgykor /április 24-én/ történt. Ekkor osztották ki a konvenciót rögzítő bérleveleket.^{147/}

A Szántód-Tóközi gazdaság 1884 és 1885 áprilisa közti időszakra vonatkozó bértáblájának tanúsága

szerint /III. számú melléklet/ az alkalmazottak járandóságában készpénz,^{148/} bor, gabona, só, kukoricaföld, tűzifa, szarvasmarha-, sertés- és lótartás szerepelt. A szántódi és tóközi gazdasági személyzet, valamint a révészet és szőlészet alkalmazottai és a kegydíjasok összesített konvencióján belül a legnagyobb hányad Szántódpusztára esett.

A szántódi és tóközi béresek járandósága 24 forint, 4 hectoliter búza, 14.60 hectoliter rozs, 14 kg só, 1 hold kukoricaföld, 8 méter tűzifa, 1 marha és 3 öreg sertés tartása volt.^{149/}

A kormányzó székhelye Szántódon volt, így itt található a hajdú, a kormányzói kocsis és lovász, s a kertész is. Az 1866-ban felszerelt Tóközpusztát Tóth Bálint ispán kezelte, szolgálatára tiszti kocsis állott. A tóközi cselédek élén külön majorgazdát tüntet fel a bértábla. Az uradalmi gépészkovács és a mesteremberek közül alkalmazott bognár lakhelye Szántódon volt. A szántódi gazdaságban 9 béres és 4 gyalogbéres, a tóköziben 8 béres és egy gyalogbéres szolgált. Növekedett az állatokkal foglalkozó alkalmazottak száma is és az állattartás fejlődését mutatja a beosztásukban végbement specializálódás. Szántódon csikósgazda- és bojtár, igáskocsis, bivalyos, kanász és csordás, a juhászok közt "meddüs, toklós és ürüs", Tóközben számadó, fejős, bárányos és kisbojtár gondozta a gazdaságok állatait. Szántódtól eltérően Tóközpusztán egy személy látta el a csordás és kanász feladatait is.

A szőlészeti alkalmazottak közt a tihanyi pintér és a vincellér, a révészetnél a gazda mellett 6 révészlegény található.

A két gazdaság orvosi felügyeletét Ney József uradalmi orvos látta el.^{150/} Az apátság rendszeresen fizette a cselédsegély-pénztári díjat, a révészek után pedig munkásbiztosítást. Térítették a gyógyszerérti számlákat is.^{151/}

A cselédek számának gyarapodásával a beruházások közt a cselédlakás-építés is szükségessé vált. Bors Mihály jószágkormányzó helyesen mutatott rá a Tóközön és Jabán létesítendő cselédlakások építéséhez engedélyt kérő levelében arra, hogy a cselédek létszámának növelését a napszámoshiány mellett az intenzívebbé váló gazdálkodás tette szükségessé: "A cselédlakás hiány égetőbbé vált a legújabb időben, az intenzívebb gazdálkodás, s a napszámoshiány szükségessé tette a minden pillanatban rendelkezésre álló kézierő szaporítását, sőt az egész éven át foganatosított téli s nyári ökörhizlalás, e célra szaporított takarmányos, répa és burgonya táblák kellő időben való művelése, a nyert termények betakarítása és kiszedése, még több kézi erőt kívánnak, mint amennyivel ez idő szerint rendelkezünk."^{152/} Szántódon 1910 végén fejezték be a cselédlakások átalakítását. A juhászház felső szobáját elrekesztették, s hozzá konyhát és kamrát építve újabb lakást nyertek.^{153/}

Részesmunkát az uradalomban nádvágásnál, aratásnál és cséplésnél, részesművelést a kapásnövények /burgonya-, takarmányrépa- és kukoricaföldek/ feles- vagy harmados^{154/} művelésénél, napszámósokat főként a szálastakarmányok begyűjtésénél alkalmaztak.^{155/} A részesmunka és részesművelés arányát igyekeztek alacsony szinten tartani. 1911-ben Szántódon a feles burgonyaföldeket csaknem egészen, a harmados répa-

földeket kizárólag a cselédek kapták. Az idegeneknek kiadott részesművelésű földek után a vállalók általában kaszás- vagy gyűjtőnap számmal is tartoztak, enyhítve így a napszámoshiányt. 1904-ben a harmados-tengeriföldek után a 28 vállaló 60 napszámmal tartozott, melyet baltacim és lucerna kaszálásakor, gyűjtésénél, rétkaszálásnál és a széna és sarjú gyűjtésénél, behordásánál vettek igénybe. 1905-ben feles kukorica-földek után 168 kaszás és 112 különféle napszámot nyert az uradalom, 1 hold után 6 kaszás és 4 gyűjtőnap számot kérve.^{156/}

A nagy munkát jelentő takarmánykaszáláshoz a béresek és napszámosok munkája mellett gépi erőt is alkalmaztak a gazdaságban: 1900-ban Hollingsworth gyűjtőgépet, 1903-ban fűkaszálót, 1912-ben a Magyar Banktól további szénagyűjtőt vettek. Az 1913-ban beszerzett Massey Harris szénagyűjtő forgatásra is alkalmas volt. A szálastakarmányok felgyűjtésére lógereblyét is használtak: 1908-ban például lucerna és baltacim betakarításánál.^{157/}

A többféle munkalehetőség felhasználását mutatja, hogy 1912 júliusában a tótoroki rétet az aratók kaszálták, a csalamádét házilag, kézierővel, a lóherét és lucernát géppel, a zabosbükkönyt szakmányban takarították be.^{158/}

Fizetett napszámot leginkább a szőlőben alkalmaztak, a napszámoshiány itt volt érezhető főleg.^{159/} 1908-ban nem tudtak elegendő munkást szerezni a szőlőbekapáláshoz. 1910-ben arról panaszkodott a kezelőtiszt, hogy a szálvesszők télire történő lehúzása különösen sok napszámot vett igénybe.^{160/}

Természetesen a béresek is dolgoztak olyan munkáknál, amelyekhez általában napszámosmunkát vett igénybe az uradalom. 1908 márciusában egyéb munkák hiányában a béresek végezték a szőlőben a trágyszeretést, az előző évben a tengeritörésbe és szárvágásba kellett besegíteniük. 1911-ben viszont éppen azért volt szükség szántónapszámokra, mert a béresek a trágysetelep készítésével voltak elfoglalva.^{161/}

A szántódi havijelentésekben arra is van adat, hogy a révészeket a gazdaságban foglalkoztatták: 1908-ban a szántódi révészek "... a Balaton befagyása idején a majorbéli munkákra használtattak fel".^{162/}

A termesztett gabonafélék /őszai búza és rozs, tavaszi árpa, zab/ és takarmánymagvak aratását és cséplését szerződött munkások végezték. Az aratórész a tizedik kepe, a cséplőrész az elcsépeelt szem huszonnyolcadik része volt. Az uradalom a cséplőrészt hazaszállította a munkások falujába. Éveken át 28 aratóval szerződtek a szántódi gazdaságban, ahol ezt a munkát hagyományosan a zamárdiak végezték. A szerződésben a munkavállalók fejenként 4 kaszás és 2 gyűjtőnapszám teljesítését is vállalták. Előfordult, hogy fizetett napszám fejében is vállaltak az aratók kaszálást, így 1908-ban a magbaltacim és zabosbökköny kaszálásáért a 28 arató 300 korona fizetséget kapott. Az aratók feles tengeriföldet is kaptak az uradalomtól, s 1911-ben ők vetették be Telekiben harmadrészt a XVIII. számú 3,5 holdas táblát, 21 q burgonyával. Az uradalomnak 1910-ben az addigiaknál előnyösebb aratószerződést sikerült kötnie: a tótoroki rétért, melyet addig minden ellenszolgáltatás nélkül kaszáltak felesen az aratók, fejenként 1 kaszás- és 1 gyűjtőnapszámot adtak díjtalanul, valamint fejenként 3 kaszásnapszámot teljesítettek 1 korona 60 fillér ellenében.

Ezzel az egy aratótól járó szolgáltatás 5 kaszás- és 3 gyűjtőnapszámra emelkedett. A cséplést végzők 1908-tól kötelesek voltak a gépnél meg is rostálni a szemet, s a műtrágyázott területen termett gabonát külön aratták és cséplették el. Az uradalom az aratórész elcséplését a huszadik részért vállalta.^{163/}

Az aratók és cséplők szerződéseiben megjelenő munkakötelezettség a gazdálkodás belterjesebbé válásával, a takarmánytermesztés elterjedésével, növekedésével függött össze: az aratók és cséplők munkája egyrészt a megnövekedett munkaerő-szükséglet egy részének fedezésére, másrészt a termelési költségek csökkentésére szolgált. A zamárdiakkal kötött szerződés az országosan megfigyelhető törekvés sorába illeszkedik: az aratók közt döntő többségben voltak a helybeliek, akik így az év bármely szakában napszámba mehettek az uradalom hívására és a kapásnövények részesmunkáinak elvégzésében sem gátolta őket a nagyobb földrajzi távolság. "A helyből szerződtetett arató-cséplő munkások tehát a mezőgazdasági nagyüzem tartalék seregét képezték."^{164/} Az uradalomban adott arató- és cséplőrészek az átlagosnak megfelelőek voltak, s a munkakötelezettség sem haladta meg a más uradalmakban megkövetelteteket.^{165/}

Az aratásra és cséplésre szerződött munkások után az uradalom munkásbiztosító pénztári díjat és baleseti járulékot fizetett.^{166/}

A szántódi gazdaság 1908 folyamán készített havi-jelentéseiben a következő hónapban esedékes munkát is feltüntették. Így a gazdaságban folyó munka megismerése mellett pontos képet kaphatunk a foglalkoztatott munkaerő felhasználásáról is.^{167/}

Februárban megkezdték a trágyahordást a kőhegyi szőlőbe, s lehetőség szerint alá is szántották eltergetés után. Az útmenti fákból kerítésdúcokat, szőlőkarókat, tűzifát készítettek. Átrostálták a búzát, az eladásra szántat a vasútra szállították. Megkezdődött a vetőmagvak előkészítése. Pannonhalmára - a központi pincészetbe - bort szállítottak, a szántódi pincében feltöltötték a borokat, mosták és kénezték a hordókat, javították a hibás kádakat. Tengerit morzsoltak és daráltak az állatoknak.

A márciusi teendők közé az árpa, zab, lucerna, baltacim, zabosbükköny és a hó végén a répa vetése tartozott. Folytatódott a trágya kihordása. Az ősziek, takarmányok, rétek fogatolása megkezdődött. A gyümölcsös bekerítéséhez dúcok készültek, a fákat pótolták itt és a révbe vezető úton is. Töközből szénát hoztak át Szántódra. A szőlőben megkezdődött a nyitás, metszés, harmatgyökérszedés, kénegezés, döntés. A pincében folytatódott a hordómosás és az üresen állók kénezése, az új borok fejtése, derítése.

Áprilisban a takarmányrépa és tengeri, a hónap végén a csalamádé vetése történt meg. Folytatták a trágyahordást, -tereket és alászántást, valamint a megkezdett fogatolást. Felszántották a cselédkerteket. A szőlőben tovább haladt a metszés, kénegezés, harmatgyökérszedés, karópótlás és megkezdték az első kapálást. A pincében a töltögetés és az üres hordók kénezése volt a tennivaló.

Májusra várt a körtélyesi csalamádévetés, a takarmányosok /lucerna, baltacim/ kaszálása, gyűjtése és hordása, s a birkanyírás, útjavítás, tengerikapálás és egvelés. A szőlőben befejeződött a kötözés megkezdésével párhuzamosan az első kapálás. A pincében az előző havihoz hasonló munka folyt.

Júniusi munka volt a baltacimhordás, a zabosbükköny és magbaltacim kaszálása és hordása, a rétkaszálás, szé-nagyűjtés- és betakarítás. Ujból vetettek csalamádét és mohart. A tengerit fogatosan kapálták. A tarlóhántás is e hónap feladata volt. A szőlőben kétszer permeteztek, ismét kötözték, kapálták, kénégeztek. A pincét tisztogatták.

Júliusban szinte torlódtak a mezőgazdasági munkák: el kellett végezni az aratást, takarodást, hordást, szántást /a tarlóba néha csalamádét vetettek/. Kapálni és fattyazni kellett a tengerit. A szőlőben a harmadik permetezés, kapálás, kötözés és a szőlő-csonkázás folyt. A révben kijavították a révhajókat és a mintául vett évben új csónakot is készítettek.

Augusztusban csépeltek, szántottak. Kimérték és malomba hordták a konvenciós gabonát, meghordták a konvenciós fát.

Szeptemberben megkezdődött a szüret. A gyümölcsösben leszedték az almát, begyűjtötték a termett diót. Felszedték a burgonyát. A szántóföldeken vetőszántás és vetés, a takarmánytáblákon sarjú-, lucerna- és moharkaszálás, gyűjtés és behordás volt során.

Az október fő feladata a szüret befejezése volt. Letörték a tengerit /egy táblán utána búzát vetettek/, a tépett tengeriszárat elvermelték. Felszedték a takarmányrépát. Megkezdődött az őszi mélyszántás.

November sem szűkölködött az elvégzendő tennivalókban: folytatódott az őszi mélyszántás, a tengeriszár-tépés és elvermelése, a konvenciós fa hordása, a konvenciós gabona malomba hordása. A szőlőben kénégeztek, megkezdtek a bekapálást.

Decemberben a trágyahordás, árparostálás és vasútra szállítása, a szőlőben a bekapálás volt a tennivaló. A kőröshegyi határ és a Kapoly-Szántód törvényhatósági út mentén, valamint a gyümölcsösben fát vágtak.

A következő év januárjára trágyahordás, favágás, az új borok első fejtése, seprőbor-készítés, hordómosás, a jégverem feltöltése, s az időjárástól függően szántás várt.

Holtidő tehát nem volt a gazdaságban, minden hónapban akadt munka bőven, s ennek az időjárás sem szabott gátat: "Befogásra alkalmatlan időben a cselédség rostált, tengerit morzsolt, kutakat javította, vályukat faragott."^{168/}

d/ A szántóföldi termelés

A vetés gépesítése a gőzcsépléshez hasonlóan viszonylag későn, az 1850-es évek 2. felében jelent meg a Tihanyi Apátság birtokainak területén. A gépi vetés megkövetelte gondosabb talajelőkészítés hatással volt a gazdasági eszközök számának gyarapítására, s a századforduló körüli években az uradalom gépállományának további bővülését figyelhetjük meg.

Említettük már, hogy 1866-ban vásároltak először - a szántódi ispán kérésére - 12 darab Vidats-ekét. 1891-ben a Szántód-Tóközi gazdaságban 37 taligás eke és 2 darab kettős eke volt. A következő évben történik említés első ízben - 10 darab - "aczel-eke" vételéről.

Az eszközeleltár későbbi bejegyzései szerint ezek az 1850-es évektől gyártott, teljesen vasból készített Sack-féle egyes ekék voltak. Az uradalomban a fagerendelyes Vidats-féle vasekék száma 1902-re nyolcra csökkent. Gőzkeszántást forrásaink 1912-ből jegyeztek fel. Nem saját géppel dolgoztak: a szántódi gazdatiszti havi

jelentés szerint a gőzekeszántás díja 4500 korona volt. ✓
Ugyanebben az évben a Szántód-Teleki gazdaság éves tisztiszámadása szerint 77 holdon szántottak gőzekével, holdanként 12 korona bérért. A különleges használatú ekék közül rendelkeztek kapáló- és töltögető-ekével, valamint a szőlőben használt fedő- és nyitó-ekével is. 169/

A jobb talajelőkészítés érdekében szántás után az eke nyomában mindenütt fogas járt: a Szántód-Tóköz gazdaságban 1891-ben 12 vasfogas volt, melyekhez 1901-ben két újabbat vettek. A következő évi leltár pontosan feltünteti, hogy a 14 vasfogasból 8 darab háromtagú tiszta vas, 6 pedig egytagú, fakerekű volt. A talaj tömörítésére szolgáló hengerek közül a múlt század végén még csak fahengereket alkalmaztak, majd 1900-ban Vidats-gyártmányú szeges hengert, 1909-ben Kühne-féle talajtömörítőt vásároltak. Utóbbi beszerzéséhez talán hozzájárult, hogy ebben az évben a kevés csapadék miatt a vetést csak lassan, s állandó hengerezés mellett tudták végezni. A boronák közül először Howard-típusút használtak: 1891-ben 2 darab volt a gazdaságban, melyhez 1893-ban további négyet szereztek be. 1908-ban Hofherr-Schrantz-típusú rugós boronát vettek, s azt a magbüköny vetésénél próbálták ki: munkáját "kitűnőnek" találták. A borona a talaj porhanyítása mellett a vetőmag földbe keverését is szolgálta. E gépből még további egy-két garnitúra beszerzését tervezték: tarlóbuktatás, gyomirtás és a porhanyítás tökéletesítése végett. 170/

Feltárt forrásainkban az 1855. év harmadik negyedének számadása tudósít először vetőgépek vásárlásáról a szántódi kerületben, s a szántódpusztai gazdasági eszközök 1858. évi leltára is csak 1 darab vetőgépet jegyez fel, típusának közelebbi megjelölése nélkül. 171/

Az említett 1891. évi leltár két-két 15, illetve 17 soros vetőgépet tartalmaz, 1904-ben a vásárlások közt 19 soros Clayton-Shuttleworth vetőgép szerepel. A Record Drill vetőgépek az 1910-es években jelentek meg a szántódi gazdaságban. A kézi vetés azonban nem szűnt meg: 1882-83-ban a 737 hold elvetett szántódi területből mindössze 28 holdon /3,79 %/ vetettek géppel. 1909-ben 32 holdon 16 mázsa zabot vetettek el kézzel, megjegyezve, hogy a meredek oldal ennek a vetésformának kedvez. A vetőgépek az elvetett mag szerint specializálódtak: 1909-ben a Szántód-Tóköz gazdaság Mack-féle Senior tengerivetőt, korábban lóheremagvetőt vásárolt.^{172/}

Egyre gondosabb lett a vetés előtti magelőkészítés is. 1908-ban az árpát rostálták, triórózték, a zabot szeleltetéssel, a búzát rostálással tisztították, a tengerivetéshez a legszebb csöveket válogatták ki magnak. A vetőmag-pácoláshoz kékkőt /rézgálicot/ használtak. Az eljárás főleg az üszög elleni védekezést szolgálta, a rostálással a gyomnövények magjait távolították el. A magtár leltárában konkolyválasztó, szelelő, valamint Backer-gyártmányú rosták találhatók.^{173/}

A gépi vetésnek a kézzel történő vetéssel szemben mutatkozó előnyei közé tartozik a kevesebb vetőmag-szükséglet is. A szántódi gazdaságból 1910-ből maradt fenn adat a szeptemberi vetés kapcsán a holdankénti vetőmag-szükséglet meghatározásáról:^{174/}

V. tábla	29 hold	24.18 q búza	1 hold/83 kg
XV. "	31 "	27.30 " "	" " 88 "
XI. "	32 "	26.52 " "	" " 82 "
XIX. "	33 "	26.52 " "	" " 80 "

XXIII.tábla	31 hold	24.18 q búza	1 hold/77 kg
Hegy alá	8 "	4.50 q rozs	" " 56 "
Komlós	15,5 "	11.25 " "	" " 72 "
Körtélyes	10 "	9.37 " "	" " 93 "

Októberben a vetést folytatták:

III. tábla	28 hold	22.62 q búza	1 hold/80 kg
XIII. "	33 "	23.57 " "	" " 71 "175/

A termesztett gabonanövények fajtájáról e korszakból kevés adatunk van. Bors Mihály jószágkormányzó emliti egyik levelében, hogy Szántódon sörárpát termelnek. Mivel Szántódon minden feljegyzés tavaszi árpa termesztésére vonatkozik, ez természetes is, hiszen sör- vagy szeszfőzésre ez szolgált. A gazdaság homokos-agyagos talaján termesztettek rozsot is, amint az ilyen talajadottságok mellett szokásos. 1912-ben arra utal az egyik havijelentés, hogy az itt termelt rozsnál a hanstetti fajta szebb, jobb eredményt hoz.^{176/}

A takarmánynövények vetőmagjának egy részét a somogyi gazdaságba Szalay Gyula budapesti magnagykereskedőtől vásárolták: baltacim-, bükköny-, lucerna-, lóhere- és takarmányrépa-magot. A gazdaság azonban ilyen irányú vetőmag-szükségletének egy részét is maga termelte meg.^{177/}

A gabona-eladásoknál a vevőt nem minden esetben tüntették fel, de a hazai piacon viszonylag keveset tudtak értékesíteni. Amint Bors Mihály panaszolta: "A mi gabonáink Steierországba szállíttatnak, Pestet ellátja - sajnos - Románia, Szerbia olcsó búzájával és az Alföld." 1903-ban a szántódi gazdaság Dillensberg kufsteini kereskedőnek 800 mázsa tavaszi árpát, 1904-ben Joseph Rösslernek Bozenbe 1000 mázsa búzát adott el, mázsánként 14, illetve 18 koronáért.^{178/}

Az alkalmazott vetésforgók közül a jабai leírása Finkey Gyula ottani számtartó gazdasági működésének vizsgálata kapcsán maradt ránk.^{179/} Itt a vetésforgót 8 évenkénti trágyázás mellett alkalmazták, a gazdaság egyes részeiben eltérő módon, ám a szalmás termés nem múlta felül a használható terület 50 százalékát. A művelés alatt álló részeket 5 "fordába" osztották, s a vezető helyet elfoglaló gabona mellett mindben szerepeltek kapásnövények, takarmányok és legelő, sőt kettőben - a zöld ugarnál, amelyet takarmánytermelésre használtak, még alacsonyabb fokot képviselő és trágya-hiányra utaló - fekete ugar is volt.^{180/}

A szántódi vetésforgóról hasonló összeállítás nem készült, de az egyes évek vetése alapján, a táblák gondos egyeztetésével az 1881-1885. évek közt figyelemmel tudjuk követni a termelt növények változásait:^{181/}

Tábla	1881/82	1882/83	1883/84	1884/85	a tábla nagysága hold/négyszögl
1.	búza	zab	ugar	búza	28.600
2.	árpa	kukorica	zab	köles, mohar	28.600
3.	takarmány zab	búza	árpa	zab	27.900
4.	búza	zabos bükköny	búza	árpa	27.900
5.	búza	árpa	rozs	kukorica	28.1050
6.	búza	árpa	rozs	kukorica	28.1050
7.	ugar	búza	árpa	zabos bükköny	28.1050
8.	ugar	búza	zabos bükköny	búza	28.1050
9.	búza	árpa	zabos bükköny	búza	31. 825
10.	búza	árpa	rozs, kukorica	ugar	31. 825
11.	árpa, zab	rozs, - magbük- köny, sű- rű kukorica	búza, rozs zab		31. 825

12. árpa,	zabos бүк- köny, rozs	búza, kukorica	árpa	31.825
13. takarmány zab	búza, takar- mány búza, rozs	árpa, kukorica	rozs, árpa	30.638
14. árpa	rozs	zab	zabos бүккөny	30.638
15. árpa	ugar	búza, kukorica	árpa, répa	30.638
16. ugar	búza	árpa	kukorica	32.958
17. ugar	búza	árpa	ugar	32.958
18. ugar, rozs	búza, kukorica	ugar	búza	32.958
19. ugar, rozs	kukorica	ugar	búza	32.958
20. zab	ugar, kukorica	búza, kukorica	ugar	32.958
21. erdő/ burgonya	erdő/zab	kukorica /irtás/, kukorica	az irtás bérben/ ugar	22.1148/ 16.986
22. kukorica	ugar	búza	árpa	44.288
23. rozs	zab	ugar	rozs	30.1158
24. lucerna, takarmány- zab, sűrű kukorica	lucerna, répa, kender	lucerna, magbük- köny, kender	lucerna, répa, kender	26.217

A Komlósvölgyben 15 holdon a négy év alatt rozsot, répát, majd burgonyát és kölest, 1883-84-ben zöldtakarmánynak szolgáló másodrendű búzát és rozsot, répát és burgonyát, végül zabot és répát termesztettek. A vetés 1883-84-ben csak kézzel, a többi évben kézzel és géppel történt - ám utóbbi aránya az egész területhez viszonyítva annak 10 százalékát sem érte még el. Amennyiben ugyanazon táblában többféle vetemény is van, az onnan ered, hogy újonnan felosztották a táblákat - az előző évinél pontosabban határozva meg nagyságukat. Azonban, mivel mindez az őszi vetés nagy részének befejezése után történt, s két-három

régi tábla is került egy újba, a vetést csak ily módon lehetett feltüntetni. A vizsgált években a négy fő kalászos /búza, rozs, árpa, zab/ aránya 54-55, az ugaré 14-16 százalék körül mozgott. A növények közül vetésterülete nagyságát tekintve a sorrendben a kukorica következett, 11-13 százalékos részesedéssel.^{182/}

Bár a főapátsági birtokon már az 1880-as évek végén folytak kísérletek a különböző trágyák felhasználása mellett termesztett növények hozamának vizsgálatára, a Tihanyi Apátság birtokain csak századunk első évtizedében kezdődött meg a műtrágyázás először kísérleti, majd a tizes években a nagyüzemi termelés keretei között.^{183/}

A szántódi havijelentésekben található bejegyzés szerint 1907-ben "A II. táblán rozs alá és a IV. táblán búza alá 5-5 magyar holdon elszóratott kézzel 10-10 q szuperfoszfát műtrágya kísérletül." A kísérlet végigvitele érdekében bővült a következő év januárjában az aratók és cséplők szerződésének szövege azzal az új ponttal, mely szerint a műtrágyázott területen termett gabonát külön arassák és csépeljék. Márciusban a megfigyelés azt mutatta, hogy a szuperfoszfátózott táblán a rozs szépen bokrosodott, kitűnve a gyenge azévi termések közül. Az aratás a műtrágyázott rozssal kezdődött meg, de eredménye a terméskimutatásban külön nem szerepel. 1909-ből viszont rendelkezünk azonos nagyságú műtrágyázott és ellenőrző parcellákon termelt gabonák terméseredményeivel. Thomas-salakkal dúsított 5 holdon csak 87 kereszt árpa termett, szemben az ellenőrző parcella 93 keresztjével. Viszont a szuperfoszfáttal elhintett 7 holdon átlag 8.78 mázsa, az ellenőrző parcellán 8.23 mázsa búza lett, a rozs 28

holdján az átlagtermés 9.50, illetve 6.34 mázsa volt.^{184/}

A kedvező eredmények hatására a műtrágyázott szántóföldek aránya tovább növekedett és a Thomas-salak, szuperfoszfát és kálisó mellett chilisalétromot is alkalmaztak. /A Szántód-Teleki gazdaság 1913-ban chilisalétrom-szórót vásárolt./ A beszerzés a Hungária Műtrágyagyártól és a Műtrágyát Értékesítő Szövetkezettől történt. Kalászosok alá szuperfoszfátot szórtak. A műtrágyázásba vont termények körének bővülésével a takarmányoknál lucernát Thomas-salakkal, répát, tengerit és ugyancsak lucernát szuperfoszfáttal trágyáztak.^{185/}

A gazdaság a szántóföldek mellett a szőlő és a rétek trágyázására is törekedett. A rétekre Thomas-salakot és szuperfoszfátot, a gyümölcsfák alá szuperfoszfátot szórtak. A chilisalétromot főleg a szőlőben alkalmazták.^{186/}

Az istállótrágya kezelésére nincs pontos adatunk, de forrásainkból kiderül, hogy 1910-ben a trágyatelepet Szántódon dúcokkal vették körül és bekerítették. 1908-ban a Hofherr-Schrantz-gyártól trágyalészivattyút rendeltek. A rétek trágyázására töreket is használtak: 1903 második felében a szántódi rétre 60 mázsát hordtak ki.^{187/}

A cséplésnél a bérbevett gőzcséplőgépet saját tulajdonú váltotta fel: már az 1891. évi gazdasági leltárban is szerepel a gépész kezelésében álló 8 lóerős locomobil és 1 darab cséplőgép. A gép típusára későbbi adatunk utal: 1904-ben a szántódi gazdaság kiadásai közt a Clayton-Shuttleworth-cégnek fizetett cséplőgép-részlet is szerepelt. 1905-ben az Államvasutak Gépgyárától vásároltak cséplőgépet és elevátort.^{188/}

A század első évtizedéből fennmaradt számítások, ki-mutatások a holdankénti átlagtermés meghatározását is lehetővé teszik: 1907-ben Szántódon a búza holdanként 8.34, a rozs 5.46, az árpa 6.33, a zab 8.50 mázsát adott. A tizes években javulás mutatkozott a termésmennyiségben: 1912-ben a négy fő gabonanövény holdankénti átlaga búzából 10.06, rozsból 8.38, árpából 10.50, zabból 11.24 mázsa lett Szántódon. A tihanyi gazdaság eredményei ennél szerényebben alakultak, ugyanebben az évben búzából 8.31, rozsból 7.82, árpából ugyanannyi, zabból 4.73 mázsa termett átlagban holdanként. A szántódi eredmények más évek viszonylatában is jobbak voltak a zalai oldalon elért terméseredményeknél.^{189/}

e/ Takarmánytermesztés és állattenyésztés

Hogy a növénytermesztés és az állattenyésztés intenzívvé tételének egyaránt a szántóföldi takarmánytermelés volt a kulcsa, azt Kruesz Krizosztom főapát igen jól érzékelte. Már 1878-ban, a számadások rovatainak minden gazdaságban egységes, egyértelmű kitöltéséről készült tervezetében kifejtette, hogy ő a takarmányt, "e fontos cikket" azért kívánta mindig is a rovatok közé venni, mert ebben látta a "nagy emeltyűt, a legfontosabb eszközt a célhoz, mely sokat magyaráz és mintegy kulcsul szolgál a többi rovatok értelméhez. Nem jövedelmi ág, de ahhoz conditio, sine qua non, mely a többi eszközt mozgásba hozza és célhoz vezeti."^{190/}

A század elején többször előfordult a szántódi gazdaságban, hogy a takarmány-ellátás biztosítása érdekében vásárolni, illetve más somogyi gazdaságoktól átvenni kellett még különböző takarmányokat a termettek pótlására. Így például 1902-ben a termett 830 mázsa

réti széna, 200 mázsa réti sarjú, 1600 mázsa baltacim, 960 mázsa lucerna, 592 mázsa bükköny, 2860 mázsa takarmányrépa és 230 mázsa kukoricaszár mellé a révészekről 40 mázsa kukoricaszárat, Tóközből összesen 219 mázsa réti szénát, rázott szálas takarmányt, búza- és rozsszal-mát vásárolt Szántód. Az 1908. évi takarmánytermést zöldcsalamádé egészítette ki.^{191/}

Az ipari takarmányokat ugyancsak felhasználták: Derby-melaszt az Erőtakarmánygyártól, korpát és olajpogácsát kereskedőktől szereztek be.^{192/}

A rétek gondozásánál a vízlevezetés volt elsősorban fontos: a lecsapolásnál, árkok ásásánál a cselédség dolgozott. Alagcsövezésről e korból nincs tudomásunk. A rétek minőségének javítását szolgáltatta a beszerzett talajművelő gépek közül az 1908-ban vásárolt Hofherr-Schrantz rét-láncborona, ami a talaj porhanyítása mellett az elterjedő moha irtására is alkalmas volt. A rét és legelő javítására fogast alkalmaztak. Az előregedett részeket feltörték: a tótoroki részen 1911-ben például tiz hold körüli rétet. Ekkor vágták ki a selyemréti és csikászói fákat is. Az uradalom bevételeinek szerényebb, de rendszeres jövedelmei közé tartozott a bérbe adott mályvaszedés a réteken, évi két-háromszáz korona körül mozgó jövedelemmel.^{193/}

A réteken termett és a szántóföldeken termesztett takarmányok tárolása, megőrzése - éppen a kiegészítésre szolgáló mennyiség miatt - fontos feladat volt a gazdaságban. A csöves tengerit a szántódi góréban tartották. 1906-ban 2087 korona költséget szántak a szántódi lábas-pajta helyreállítására. A kaszált szálastakarmányokat renden, illetve petrencén szárították, majd kazalba rakták és ezeket lefedéssel óvták a csapadéktól. 1910-ben

a takarmánykazlakat szalmával fedték le. A takarmány-répát is kazlakba rakták és kívülről levelessel fedték, hogy a fagy ne ártson neki. A tengeriszárat bevermelték, majd e vermeket földdel borították. A tépett és bevermelt tengeriszárra marhasót hintettek. 1910-ben a tengeriszárat csak részben vermelték be, a többit zsombolyázták /vagyis a vermelés után tömörítették, és a levegőtől elzárva, erjesztették, savanyították/. Előfordult, hogy a kukoricaszárat is kazlakba rakták össze. A takarmányok közt növekedett a szecskázottak aránya: 1911-ben először a zabosbükkönyt, majd a marhák részére az összes szálastakarmányt szecskázták. 1912-ben Szántódon az egész csalamádét szecskázva takarmányoztatták fel. A Szántód-Tóköz gazdaság már 1895-ben két lóerős járgányt és járgányhajtású szecskavágó-gépet vásárolt. 1907-ben a szántódi tiszttel jelentette, hogy megérkezett a Shuttleworth-cégtől rendelt szecskavágó és a Hofherr-féle tengeriszártépő. 1909-ben az új Tornádó tengeriszártépőről azt jegyezték fel, hogy "munkabírása és a végzett munka minősége bámulatos". A gép napi 130 mázsa körüli teljesítménnyel dolgozott. A következő évben, amikor az ökrök a csalamádé keményebb szárából izeket hagytak, a tengeriszártépőt a nyári jászlak mellé állították és járgányhajtással ezen aprították le a csalamádét. Ekkor próbálták ki azt is, hogy a locomobilt darálásnál hasznosítsák, "és pedig próbaképpen aképp, hogy úgy a csövestengeri-darálót, mint a Corbett-félét hajtsa. A lendkerékre ezért két új szíj helyeztetett egymás fölé, melyek közül a belső az utóbbit, a külső pedig a távolabb felállított előbbit hajtotta. A próba gyönyörűen bevált, amennyiben a csövesdarálóban csak nagyjában elaprózott csöves tengerit a Corbett-darológép olyan apróra őrli, akár a tiszta szemet és mindez egy gőzzel, egy munkával

történik ..." A takarmányrépa feldolgozására vásárolta a Szántód-Teleki gazdaság 1905-ben és 1911-ben a Kühn-gyártmányú répavágókat.^{194/}

Az állattenyésztés területén az 1865. évi felmérés után hozott intézkedések dacára még a század végén is akadt bőven tennivaló. A tihanyi gazdatiszt, Weninger Mátyás - aki sokszor fordult közvetlen beadványokkal a főapátsághoz, erős kritikával illetve az apátság gazdálkodását - 1890-ben számbavéve a Tihanyi Apátság állattartását, arról meglehetősen kedvezőtlen képet festett. Megítélése szerint a szántódi ménes nem valószínű, hogy haszonnal járna, pedig "következetesen egyforma tenyésziránnyal" javítani lehetne. Az apátsági-juhászat hanyatlak, a szarvasmarha-tenyésztés - a tihanyit kivéve - úgy-szólván elenyésző, "aránylag kevés a trágya productio, mesterséges trágyára pedig nem költenek", ami "ésszerűtlen takarékoság". A vérfelfrissítésre vonatkozó határozatot a kormányzó költségkimélésre hivatkozva nem hajtotta végre.^{195/}

A következő évek azonban jelentősen módosították ezt az állapotot, előtérbe kerülve az intenzívebb tartásmódok alkalmazása. A fejlődés különösen a szarvasmarhatartás területén volt jelentős.^{196/}

A szántódi gazdaságban tartott szarvasmarhák száma a század elején hetven-nyolcvan körül alakult, ezen belül a jármos ökröké az 1902. évi 34 darabról 1909-re negyvenhatra emelkedett. A fejős tehenek száma még nem érte el a tizet, majd 1912-től fokozatosan megindult a lefejtőtehenészet kialakulása is. Szántódra 1911-ben Svájcból montafoni bikát és 20 darab hasas üszőt vásároltak. A pirostarka állomány a következő évben a 20 darab borjúval együtt vásárolt 30 bonyhádi tehénnel és 1 darab bonyhádi bikával bővült. A gazdaság az intézőtől,

Varga Ödöntől is vásárolt egy negyedéves pirostarka bikát. 1912-ben a cselédtehenek mellé is külön apaállatot szereztek be. 1913-ban a vásárlásokat a Gönyüről, Weisz Adolftól megvett 46 fejős tehén beszerzésével tetézték be.^{197/} A Szántódon fejt tej mennyisége az átlagos fejéseredményt tekintve tehenenként öt-hat liter körül mozgott.^{198/} A tejet a kormányzói ház szükségleteire, illetményekre fordították és az ezen felüli mennyiségből el is adtak: a vásárlók közt a siófoki tejcsarnok is megtalálható. A tejtermelés felfutásában a közlekedési hálózat kiépülése meghatározó szerepet játszott, e termékek szállításának lehetővé tételével.^{199/}

A somogyi gazdaságban Jabán ökrök, Tóközben göbolyók és tinók, Kapolyon ökrök és göbolyók voltak, s itt, Kapolyon volt a szürke magyar marhákból álló tinó-gulya is.^{200/}

Szántóról 1913-ból van adatunk szarvasmarha-hizlalásra: ekkor 10 "magyar" és 4 "nyugati" fajtájú ökröt, valamint 8 mustratehenet fogtak hizlalásra. Más években a kimustrált igásökröket Tóköznek, Kapolynak adták át felhizlalni.^{201/}

A szarvasmarha-tartással kapcsolatos építkezések során 1909-ben az ököristállót új szénafelhányóval látták el és a ménesisállót önitatóval felszerelt tehenistállóvá alakították át a szántódi gazdaságban. A lefejő tehenészet céljaira az átalakított ménesis-tálló mellé jégvermet építettek és közelében építettek fel az új kutat és a trágyatelepet is. A következő évben új gulyaállás épült nádtetővel, s felújították a nyári jászslakat.^{202/}

Ami az állatok takarmányozását illeti,^{203/} a jármos ökrök és bivalyok baltacimot, bükkönyt, kukoricaszárat, szénát, lucernát, takarmányrépát, búzaszalmát, a növendék állatok és a tehenek hasonló takarmányt kaptak. A cselédmarhák réti sarjút, rozs- és árpaszalmát, kukoricaszárat fogyasztottak. Alomnak szalma, törek szolgált.

A hizlalás és tejtermelés irányába tett fordulat után módosult a takarmány összetétele is, az eddigiek mellett a teheneknek és növendékeknek burgonyát, olajpogácsát, darát, korpát, sőt a növendék állatoknak zabot is adtak. A hizó ökrök főleg réti szénát, lucernát, darát, korpát, takarmányrépát ettek.^{204/}

Egy állat napi takarmányadagjára is van adatunk: 1907-ben az ökröknek 1 kiló tengeridara, széna és polya, a tinóknak és cselédmarháknak 5 kiló sarjú, 5 kiló árpaszalma, a tisztek marháinak és bikáinak 2 kiló dara, 5 kiló árpaszalma, 5 kiló sarjú járt. Az 1911-ben zárlat miatt Szántódon rekedt mustra-ökrök napi 4 kiló darát kaptak.^{205/}

A juhászat valóban nem volt többé a vezető helyen az állattartásban. Számuk a század elején Szántódpusztán nyolcszáz-ezerkétszáz darab körül alakult, s Teleki 1911. évi átcsatolásával 260 darabbal nőtt. A bárányok száma három-négyszáz volt évente. /A húsvéti bárányokból a gazdaság évente ajándékozott az uradalmi orvosnak, majd a vasút megépülte után a szántódi állomásfőnököknek és vasúti tisztnek is./ Az éves szaporulat Telekivel együtt ötszáz fölé emelkedett. Az eladott állatok közt mustrajuhok és ürök szerepeltek, évente néhány száz darab.^{206/}

Bár tenyészkosok vásárlására több adatunk is van, sajnos, az állatok fajtáját nem tüntették fel. Sörös Pongrác többször idézett rendtörténeti monográfiájának tanúsága szerint Jabán rambouillet-tenyészkosok voltak. A Szántód-Teleki gazdaság 1911. évi tiszti számadása szerint Jabának 218 koronát fizettek kosok tartásáért, így feltehetően a fenti fajta érvényesülhetett a szántódi állományban is.^{207/}

A juhok takarmányában réti széna és sarjú mellett baltacim, lóhere, lucerna, bükköny, mohar, kukorica-szár, valamint takarmányrépa, burgonya és dara volt található. A hágó kosok zabot is kaptak, az ürök szalastakarmányok mellett egyenként fél kiló szemestengerit is minden nap. 1907 januárjában a rideg birkák darabonként fél kiló baltacimot és fél kiló zabszalmát ettek. Az anyabirkák és toklyók napi 20 deka kukoricát, 40 deka baltacimot és zabszalmát kaptak pontosan kimért porciójukban. Almozásra a szalma mellett a hodályokban sást és töreket is felhasználtak.^{208/}

A tavasszal, májusban és ősszel, augusztusban nyírt gyapjút - melynek mennyisége a juhok után harminc, a bárányok után négy-öt mázsa körül mozgott - több alkalommal a Hitelbanknak és külföldi /berlini, jágern-dorfi/, valamint hazai cégeknek adták el.^{209/}

A ménes állatszám jelentősen emelkedett, bár talán helyesebb lenne az 1850-es évek lótartást korlátozó intézkedései után a szántódi ménes újbóli felállításáról beszélnünk. Az 1870-es évektől megindult növekedés eredményeképp a szántódi lovak száma századunk elején másfélszáz körül mozgott. Szántódpuszt a székesfehérvári országos lótenyésztési körzetbe tartozott, így a gazdaság többször vett igénybe innen állami bérmént. 1908-ban és 1909-ben Nagyatádról szál-

litották Szántódpusztára a North Star nevű fedezőmént.^{210/}

A vontatásban egyre jelentősebbé vált a hidegvérű lovak felhasználása. Gazdasági célokra 1908-ban kezdték meg muraközi lovak tenyésztését a félvérek mellett. Már az előző évben beszerezték a kőszegi vásáron 6 darab választási csikót, majd 1908-ban 5 kancát és 2 mént. Ez a ménes fejlesztésének ismét a végét jelentette: az 1908. évi 99 darabbal szemben öt év múlva már csak 38 darabból állott. Az elsősorban a gazdaság igaerejének biztosítását szem előtt tartó Hajdú Tibor főapát a muraköziek tenyésztésének eredményességét tekintve elhatározta a félvér ménes megszüntetését.^{211/}

Az eladott lovak legtöbbjét az állam vette meg, főként katonai célokra: a szántódi, Balaton-parti homokos, süppedékes talajú legelők ugyanis szivós, kitartó lovakat neveltek.^{212/}

Az 1907. évi januári-februári havijelentés alapján a lovak takarmánya a következő volt: hámos /igás/ lovak napi adagja 3,5 kiló zab, sarjú, árpaszalma, a tavalyi csikóké 2 kiló zab és lucerna, a "futó lovaké" 3,5 kiló zab, végül az egyéb lovak, csikók 1 kiló szemes tengerit, szénát és tavalyi szalmát kaptak. Más években az igáslovaknak melaszt, tengerit is adtak és előfordult, hogy a csikók is kaptak kukoricát. Alomnak az istállókban búza- és rozsszalmát, valamint töreket használtak.^{213/}

A szántódi sertéstartás felfüggesztése rövid ideig tartott: a századelőtől ismét vannak adataink itt tartott állatokról, mégpedig nagyobb számúrol, mint annak előtte volt. 1902 és 1913 közt a szántódi állomány három-négyszáz darab volt, ez alá csak 1904-ben és 1908-1909-ben csökkent, amikor is kiugróan nagy volt a malacok pusztulása, illetve az állatok közt sertésvész pusztított. E korszakban tehát nem újabb intézkedések, hanem

a főként a szaporulatot illető elhullás miatt változott a Szántódpusztán tartott állatok száma. A hizlalás és eladás még nem volt nagymérvű: 1908-ban 33, 1913-ban 55 állatot fogtak hizlalásra. 1909-ben 31 darab hizót adtak el.

Az eladott állatok száma nagy ingadozást mutat: az 1905. évi 11 darabbal szemben 1911-ben háromszázon felüli sertést értékesítettek. Az eladott sertések süldők, pecsenyemalacok és mustra állatok voltak.^{214/}

Tenyészkanokat 1906-ban a főapátsági uradalom tömördi gazdaságától, majd Ujbátorból, Lovassy Ferenc tenyészetéből, 1913-ban pedig Bábolnáról szereztek be. Szántódpusztáról viszont az ugyancsak a főmonostori gazdasághoz tartozó Hecsére szállítottak apaállatokat.^{215/}

A sertések takarmánya búza- és rozs-ocsu, árpa, kukorica, dara, takarmányrépa, burgonya volt. A malacok első és másodrendű árpát, árpa-aljat és ocsut, a maglósertések csöveskukoricát, a vemhes emsék árpát kaptak. Almuk szalma és törek volt.^{216/}

Az állatok napi adagját tekintve 1907-ben az anyaállatok és kanok 2 kiló csövestengerit, 4 kiló répát, az évesek 1,5 kiló tengeri mellé szintén 4 kiló répát fogyasztottak.^{217/}

A szántódi gazdaságban éveken át változatlan számban 4 bivalyökröt^{218/} is tartottak, amelyeket fuvarozásnál hasznosítottak: a révbe vivő útra homokos kavicsot, a révbe fát hordtak. A bivalyfogatoknak azonban a faszállításban az ígáslovak mellett csekély szerep jutott. A bivalyok napi takarmányozási adagja 1 kiló tengeridara, széna és polyva volt. Végül a Szántód-Teleki gazdaság állatállományában 2 számár is volt, ezekkel például a fogatos permetezőt húzatták a szőlőben.^{219/}

A réteken és szántóföldeken termett takarmányok mellett a legelőről sem felejtkezhetünk el. A szántódi gazdaság az erdő legeltethető részét is igénybe vette, ezért az erdőgazdaságnak bért fizetett. Az endrédi erdővel kapcsolatban Bors Mihály jószágkormányzó azt panaszolta, hogy az erdőtörvényig a szabad erdei legeltetés nem volt korlátozva, legelő volt bőven és "előtilos, utótilos, újültetés" fogalmak ismeretlenek voltak. 220/

A szántódi ménes, a csorda, a gulya a Balaton melletti legelőre, a sertések az országút és a major köztire jártak. Ugyancsak a ménes és a szarvasmarhák legeltek a Balaton és a siófoki országút között. A juhok és a sertések felváltva használták az erdei legelőt az országút mellettivel. Legelőszőr, Szent Györgykor a juhokat, majd a marhákat és a lovakat hajtották ki a legelőre. 1909-ben a birkák még novemberben is kint voltak: mivel ebben az évben ekkor már komoly fagyok voltak, a vetés lelegeltetésével akadályozták meg annak kipállását. 1912-ben viszont azért hajtották januárban a juhokat a vetésekre, hogy kevesebb takarmányt fogyasszanak.^{221/}

Az állatok közti járványok megelőzésére a gazdaságban lysoformmal fertőtlenítettek: száj- és körömfájás után is ezzel meszelték ki az istállókat, a mészbe vegyítve az anyagot. A gyógyításra vásárolt szerek közt emellett kámfor, creolin, denaturált szesz és keserűsó fordult elő leggyakrabban. A sertéseket orbánc és pestis, valamint a juhokkal és lovakkal együtt lépfene ellen oltották be. Az elhullás a sertések és juhok közt volt a legnagyobb arányú, a sertések közt legnagyobb számban a téli malacok pusztultak el. Az 1909. évi sertésvészben az öreg állatok 4,5, a süldők 28 és a malacok 68 százaléka pusztult el. /A betegség lezajlása után az ólakat

felásták, új földet hordtak beléjük és friss homokkal hintették el./ Sertéspestis ellen a malacokat vérsavóval oltatták be: az Állatorvosi Főiskola által termelt szérummal először 1909-ben oltották be kísérletképpen az éves süldőket, s mivel ez "hálás dolognak bizonyult", ekkortól tömeges megbetegedések esetén a baj meghatározását és a védekezés módjának megállapítását a főiskolától kérték.^{222/}

f/ Szőlészeti és kertészeti

A Tihanyi Apátság somogyi birtokának szőlőit a múlt század végén érte el az országban az 1870-es években megjelent filoxéra-fertőzés. Az 1860-as években Észak-Amerikából Európába behurcolt kártevő, a szőlőgyökértetű a növény gyökérzetének nedveit szivja, aminek következtében a gyökérzet rothadni kezd, majd az egész növény elpusztul. A filoxéra-vész szinte felmérhetetlen károkat okozott Magyarország szőlőállományában.^{223/} A Tihanyi Apátság uradalmában a zalai részt sem kerülte el: amikor 1893-ban Gemál László tihanyi orvos fizetésének javítását kérte az apátságtól, a kérését a főapáthoz továbbító tihanyi perjel megjegyezte, "... hogy mióta a filoxéra tönkretette a szőlőket, azóta az elszegényedett néptől a tihanyi orvosnak úgyszólván semmi mellékkeresete sincsen". 1897-ben Hardy Jánosné balatonkisszőlősi lakos kérte a tihanyi uradalomhoz tartozó jobbágysági szőlőbirtoka után járó dézsmaváltság elengedését, mert "szőlejük te/1/jesen egy tükéig elpusztult", s így a váltság hátralevő részét fizetni képtelen. A dézsmaváltság-szerződést 1856-ban kötötték az apátsággal, s annak megbízásából a többi szőlőbirtokostól is férje szedte a megváltási összegeket, de a filoxéra következtében a tönkrement birtokosok közül egy sem tudott fizetni.^{224/}

A szőlőgyökér-tetű ellen szénkénegezéssel védekeztek, a tőke köré fúrt lyukakba töltve az anyagot. A szántódi gazdaság Excelsior és Attila márkájú szénkénegefecsckendőket használt. Szénkéneget a köröshegyi, boglári, siófoki, ádándi raktárakból szereztek be. /A szerrel a darazsak ellen is védekeztek: a szőlőben fellelt fészkeikbe is ezt fecskendeztek./^{225/}

A megoldást azonban az új szőlők telepítése jelentette: a fertőzésnek ellenálló amerikai alanyokra oltott fajták immunis homoktalajokra történt telepítésével. A homoktalajokban e kártevő nem él meg, az amerikai fajták pedig fokozták a szőlők ellenállóképességét. Gróf Széchényi Imre és Miklós Gyula telepítési kormánybiztosok 1890-ben négytagú bizottsággal megvizsgálták a Balatonparti homokterületeket Keszthelytől Lepsényig.^{226/} Utjuk során Szántódon is megszálltak és Bors Mihály jószágkormányzó ismertette velük a gazdaság zamárdiakkal kötött szerződését. Eszerint az átengedett homokterületért a vállalkozó telepítők a termés 50 százalékát fizették volna. Széchényi Imre ezt célszerűbbnek tartotta a készpénzfizetésnél, de megjegyezte, hogy az 50 százalék igen magas, a termés huszonöt-harminc százaléka is elegendő lenne.^{227/}

A szőlőben persze más károkkal is számolni kellett. A sok csapadék kedvezett a peronoszpórának és a gyomnövények elburjánzásának. Permetezésre, amint említettük, fogatos permetezőt is alkalmazott a gazdaság: előnyei közé a kevesebb alapanyag-szükséglet, az egyenletes permeteloszlás és a kevesebb időráfordítás tartoztak. Amikor 1907-ben a kőhegyi szőlő harmadik permetezését így végezték el, a napi eredmény mintegy három hold megpermetezése volt egy nap alatt. A perme-

tezéshez leggyakrabban rézgálicot vásároltak, valamint kénporos védekezést is végeztek. A szántódi gazdasági leltárakban a szőlészethnél Ecler, Király, Unicum, Columbus és Szigeti-féle permetező, kénporozó gépek és kénporfújtatók szerepelnek vizsgált korszakunkban.

A fagyok, viharok is kárt tehettek a szőlőben. 1912-ben először fagykár okozott tiz-húsz százaléknnyira becsült kárt, majd orkán pusztította el a szőlő gyenge hajtásainak csaknem öt százalékát a kőhegyi területen.^{228/}

1896-tól a rend szőlőgazdaságai az általuk termelt mustot csakis saját központi pincegazdaságaiknak adhatták el - vagyis a kőhegyi termést a szántódi pincének -, s a dijszabás a következő volt:

-sikföldön termett szőlőkből származó must	20	krajcár/liter
-hegyi szőlőben termett must	23	" "
-somlyói egyszer fejtett újbór	45	" "229/

1909-től, amikor új bortörvény került bevezetésre, elkezdtek a pincék borkészleteti naplójának vezetését. A kőhegyi szőlő éves termését a szántódi havi-, illetve éves számadások szőlészeti rovatában jegyezték fel. Az apátság itteni szőleje az 1913-ban kiadott telekkönyvi másolat szerint nem egész tizennégy hold volt, a gazdaság által készített terméskimutatásokban viszont tizenöt-tizenöt és fél holddal szerepel. Az évenkénti termés mennyisége az 1905. évi 11766 és az 1909-ben termett 27587 liter must között helyezkedik el, százötven-kétszázötven hektoliter közt mozogva. 1909-ből ismerjük magának a termett szőlőnek mennyiségét is: 420 mázsából lett az említett kiemelkedő mennyiségű must, így ebben a jó termésű évben egy holdon 2800 kiló szőlő, 1838 liter must termett.^{230/}

A termesztett szőlőfajtákról a cukortartalom méréséről készült kimutatások tudósítanak: kadarka, oportó, nagyburgund, dinka, szlanka, rizling, szilváni, fehér burgund termett Kőhegyen, a cukorfok tizennyolc-huszon-négy fok körül alakult.^{231/}

A termés feldolgozásának megkönnyítésére szőlőbogyózó- és zúzógépet használtak /1905-ben vásárolták, az 1904. évi leltár még csak szőlőtíprózsákat említ/. A használatban levő prések közül Röck-féléről van tudomásunk.^{232/}

A székházi szükségletek és járandóságok kielégítése után maradt borból eladásra is került. Az évi öthatezer liter törkölyborból 1903-ban az előző évi maradékot, 5000 litert Berger köröshegyi kereskedőnek adták el. Az 1906. évi törkölyt feltakarmányoztatták. 1903-ban a nagykanizsai Zerkovitz borkereskedő 1160 liter mustot vásárolt a kőhegyi termésből.^{233/}

Mint már említettük, a kőhegyi szőlővel ellentétben a szántódi pince nem tartozott közvetlenül a szántódi gazdasághoz.^{234/} Az ide eladott kőhegyi borokért a gazdaságnak kettőtől hatezer koronáig terjedő bevétele volt az 1902-1910 közti időszakban, az említett rekordtermésű 1909. évben azonban a bevétel meghaladta a 11000 koronát.^{235/}

Korszakunkban a gyümölcsstermesztés fejlődését figyelhetjük meg. Szántódpusztán alma-, körte- és diófák termését jegyezték fel. Almafákat 1911-1913-ban is ültettek: az utóbbi évben 150 darab nemes almafát és egyéb gyümölcsfákat vásároltak. A gyümölcsös köré 1908-ban keritéssodronyt feszítettek. Nyúlragás ellen a fákat náddal, tüskével kötötték körül. Az állati kártevők közül az időről-időre elszaporodó ürgék ellen is

védekeztek. A férgek ellen meszelték a fák törzsét és rendszeresen, napszámosokkal szedették a hernyókat. A fák mohos részeit kefével tisztították. A fatöveket körülásták és nyaranta öntözték is a gyümölcsfákat.^{236/}

A termett gyümölcsből Pannonhalmára és Tihanyba szállítottak, de a termés nagy részét eladták. A szedett gyümölcsöket a hullottól külön, drágábban árusították. A bevétel nem volt magas, száz-kétszáz korona körül mozgott.^{237/}

A kertészet továbbra sem volt jelentős, a kormányzói ház körüli rész csinosítására, a konyhai szükségletek egy részének ellátására szorítkozott. 1903-ban az éves leltár melegágyi ablakokról tudósít a Szántód-Tóközi gazdaságban, de az 1906. évi kertészeti eszközeleltár igen szerény: benne 2 ásó, 1 kapa és 2 hagymatisztogató-kapa, gereblye, öntözőkanna szerepel.^{238/}

Az erdészet élére Borsos István főerdész került, akit 1891-ben Bors Mihály szántódi kormányzó javaslatára erdőmesterré léptettek elő /ez fizetésének az ispáni szintről kasznárira való emelését is jelentette/. Az erdőmester konvenciója mellett a faeladások után évi 5 százalék jutalékot is kapott. Az előléptetés indoklásaként Bors Mihály megállapítja, hogy a Borsos előtti erdőtiszt szomorú állapotokat hagyott maga után: "Kizsarolt szántóföldek, letarolt helyek száz meg száz hold számra mindenfelé". Borsosnak az apátságba kerülése óta tartották csak be pontosan az 1875. évi erdőtörvény előírásait és az erdei üzemtervet.^{239/}

Az utánpótlást nevelő faiskola gondozására nagy figyelmet fordítottak: kapálták, a csemetéket többször öntözték. Az ültetett fák közt azonban folyta-

tódott az akác térhódítása: 1911-ben a felszántott faiskolát akácmaggal ültették el. Az utak mentén, a majorban és a Komlósoldalban szintén akácfákat ültettek.^{240/}

g/ A jövedelmezőség alakulása

A havi száz-háromszáz korona közti jövedelmet hozó révet 1913-ban az apátságtól Zala megye vette bérbe, évi 1200 korona haszonbér ellenében. A somogyi oldalon haszonbérben volt még a szántódi állomási és révkocsma, a fatelep, a halászat és az apátsági birtokhoz tartozó partszakaszon felállított fürdőbódékért is bérleti díjat fizettek a vendégek. A haszonbérek összege a szántódi gazdaság éves számadásaiból összesítve négyezer korona körüli összeget tesz ki századunk első évtizedének éveiben.^{241/}

A Tihanyi Apátság gazdaságainak jövedelme lassanként emelkedett. A tiszta jövedelem emelése érdekében 1886-ban főapáti rendelet szüntette meg a gazdatisztek addigi díjazását és gazdasági tevékenységük serkentésére fizetésükön felül részt kívánt juttatni nekik és a cselédségnek is az üzleti nyereségből. /Ekkor állapították meg az egyes gazdaságokban fekvő tőkéknek megfelelő köteles minimális jövedelmet is./ Fehér |
Ipoly főapát azonban úgy érezte, hogy e rendelet súlyos terheket ró a rendre és a jószágkormányzókkal folytatott tárgyalás után visszavonta elődje rendelkezését. Kárpótlásul az elvesztett százalékekért a tiszték - az újabb intézkedés kidolgozásáig - ideiglenes tisztii százalékos pótlékokat kaptak: számtartók, kasznárok, irnokok évi 300, véglegesített irnokok és gyakornokok évi 100 forintot.^{242/}

A somogyi gazdaságok a rendi közös terhekhez való hozzájárulást a század végén nem teljesítették: Tóköz, Szántód és Jaba 1883 és 1895 közt a köteles jövedelmet egyszer sem adta be, Kapoly a 12 év alatt csak négyszer fizetett. Előfordult még hiánnyal zárt év is: 1892-ben Szántód-Tóköz, Jaba és Kapoly egyaránt így zárta a gazdasági évet, mert búzájából az alacsony árak miatt nem adott el. Mivel azonban az árak emelkedésére továbbra sem volt remény, 1500 mázsát mégis áruba bocsátottak, s így 1893-ban a rend központi gazdasági pénztárába 5000 koronát tudtak küldeni.^{243/}

Végül, főként Pannonhalma törekvéseinek eredményeképp a gazdaságok helyzetének javítására hozott intézkedések a jövedelmezőség területén is meghozták hatásukat. A huszadik század elejétől a Tihanyi Apátság jövedelmei mintegy kétszázezer korona tiszta jövedelmet hoztak, 1911 táján a zalai részé tiz-tizenkétezer, a somogyi kétszáztizenöt-kétszázharmincezer korona értéket ért el. Balatonfüred éves bevételei ekkor elérték a harminc-ötvenezer koronát. A somogyi jövedelemből a szántódi gazdaság ezidőben a füredi fürdő hozamával megegyező nagyságú összeggel részesedett.^{244/}

h/ A szántódi gazdaság az első világháború éveiben

1914-ben Pallos Kajetán somogyi jószágkormányzó helyébe az addig Ölbőn és Balatonfüreden tevékenykedő Gallik Oszvald lépett. A szántódi jószágkormányzóság és a fürdőintézet irányítása mellett a Központi Gazdasági Tanácsnak is tagja volt.^{245/}

A Tihanyi Apátság somogyi jószágában bekövetkezett változások közül az 1911-ben Szántódhoz csatolt teleki gazdaság 1913. évi eladása volt a legjelentősebb. A

birtok eladását /394 hold 476 négyszögöl/ a pannonhalmi főmonostori konvent júniusi ülése "kivánatosnak" minősítette, de az eladást megnehezítette, hogy "... kb. 80 hold hegyen fekvő, vizmosásos terület és ezt - parcellázva a birtokot - senki sem akarja megvenni". A birtok vevőre végül is Riesel József besenyszögi birtokosban talált, aki a gazdaságot - a rajta levő gazdasági épületekkel /magtár, pajta, lóistálló, régi öreg akol/ és cselédlakással, s a szalma- és trágyakészlettel együtt - 210000 koronáért vette meg azzal a feltétellel, hogy az alkalmazott gazdát és cselédséget a szegődmény idejére, a szegődött bérrel átveszi.^{246/}

1914-ben adták el a szántódi állomásnál levő kocsmát is Földessy József köröshegyi lakosnak 17000 koronáért. Az 1001 négyszögöl telken a kocsmaház mellett félszer, pince, istálló, jégverem volt található.^{247/}

A háború súlyos munkaerő-problémához vezetett az apátság gazdaságaiban, a tiszti személyzet, a cselédség és az időszaki munkások tekintetében egyaránt. Galik Oszvald Boross Jenő szántódi intéző felmentése ügyében irt kérelmében elmondja, hogy az intéző katonai behívása esetén "Nem csak a szántódi gazdaság marad ... tiszttel nélkül, hanem az erdészeti dolgok is vezetés nélkül maradnak." Boross Jenőnek - Vasváry balatonfüredi fürdőigazgató segítségével - azért kellett az erdészeti ügyeivel is foglalkoznia, mert Traum János endrédi erdőmérnök már bevonult. A jebai gazdaságot Geiger Sándor tóközi tiszttel kezelte, mert Szibelth Aladár jebai gazdaságtiszttel elvitték katonának. Malatin Ferenc volt szántódtóközi ispán idős lévén, kevés részt tudott vállalni a megnövekedett feladatokból.^{248/}

A somogyi gazdaságokban az 1914. év gyenge termését még fokozta a kedvezőtlen, esős időjárás mellett a munkaerőben bekövetkezett fogyatkozás. A mozgósítás miatt két gépészt, két gazdát /akik közül a tóközi már a háború első évében elesett/, több cselédet és aratót kellett nélkülözni. A háborúba vonult cselédek hátramaradt családjának a bencés uradalmak továbbra is kiadták járandóságukat, majd 1915. január elsejétől, amikor a családok állami segélyezése megkezdődött, a járandóságot felfüggesztették, de az uradalmi lakásból nem távolították el őket.^{249/}

A háború első évében még sikerült a szokásos 28 aratót felfogadni Szántódra: igaz, ez évben még az 1913. évi teleki őszi vetést is be kellett takarítani. 1915-ben az aratók száma 18 főre, majd 1916-ban 11, a következő két évben tíz főre csökkent. Ez az aratószerződés szerint megállapított napszámok csökkenését is jelentette: a 102 kaszás és 56 különféle gyalognapszám hatvanra, illetve húszra csökkent. Azonban az aratók alacsonyabb száma miatt az egy főre jutó napszám megnövekedett. A gazdasági eszközök közt az aratógép megjelenése nyilván összefüggött ezzel az állapottal: "Tekintettel a már régebben tapasztalt nehéz munkásviszonyokra, melyek főleg az aratásnál éreztették káros hatásukat ... megokoltnak találom" - írta a főapát a jószágkormányzóknak - "hogy a legközelebbi aratás biztosítására bizonyos számú aratógépeket szerezzünk be gazdaságaink részére. Egyelőre átmenetként részint költségkimélelsből, részint szociális szempontból elégségesnek tartom, ha a számítás olyként történik, hogy az egész vetésnek egyharmad részét aratjuk le géppel." A gépek rendelésére a rend központilag tett intézkedést. A jó-

szághormányzóknak oly módon kellett felmérniük az igényeket, hogy a számítás alapjául huszonegy-huszonhárom napi aratási időt és egy gép után nyolc-tíz holdas napi teljesítményt vegyenek. A szántódi gazdaság kiadásai közt 1917-ben Wood-féle aratógéphez vásárolt alkatrészek szerepelnek, így a főapáti utasítás után ezt az országszerte eléggé elterjedt gyártmányú gépet szerezhették be.^{250/}

A mezőgazdasági munkáknál igénybe vett orosz hadifoglyok 1916-tól jelentek meg Szántódpusztán,^{251/} számukra forrásaink pontosan nem utalnak. Munkájukért a gazdaság főként terményeket /búza, árpa, rozs, kukorica, bab/ juttatott nekik és gondoskodtak élelmezésükről, s még főzőedényeket is vásároltak számukra.^{252/}

A munkahiány a takarmányok betakarítását is megnehezítette. A gazdaság arra kényszerült, hogy a részben addig is felesen, harmadosan műveltetett burgonya, takarmányrépa és kukorica nagyobb hányadát adja ki részesművelésbe, sőt, 1917-ben a takarmány egy részét is felesen gyűjtötték be. Mindez a takarmány-betakarításnál használatos gépek számának bővítésére sarallt: a beszerzési nehézségek ellenére Szántódra 1915-ben Johnston fűkaszálót, két Hollingsworth szé nagyűjtőt, a következő évben további Hofherr-fűkaszálót vettek. Az erjesztett takarmányok készítését az 1916-ban vásárolt Clayton-takarmány-füllesztő szolgáltatta. A szántódi takarmánykamrában tengeriszár-tépő, Hofherr-féle kukoricamorzsoló, szemes- és csutkás tengerihez való daráló állt. A szántódi kiadásokat - mivel a háború miatt a bankok nem folyósítottak pénzüsszegeket - a balatonfüredi fürdőből fedezték.^{253/}

A háborús állapotok a beruházásokat nagymértékben korlátozták. 1914-ben felfüggesztették a rendi építkezéseket, s azontúl csak főapáti engedéllyel lehetett - igen korlátozott számban - épületeket javítani vagy emelni a gazdaságokban.^{254/}

A szántóföldön termesztett növények köre 1918-ban cukorrépával, 1919-ben napraforgóval és hajdinával bővült. A magot a kaposvári tárházakból, illetve a cukorgyártól vásárolták. A takarmánymagvakat továbbra is Szalay Gyula szállította az uradalomnak: a bükköny, mohar, takarmányrépa mellett feltűnt a biborhere-mag is. A hüvelyesek közül a bab termelése volt a legnagyobb arányú. A termesztett fajtákra ismét csak utalásaink vannak. 1917-ben Szántód a tarjáni gazdaságtól 37 mázsa elsőrendű őszi francia búzát, gróf Berchtold Lipótné uradalmából 28 mázsa Székács-búzát vásárolt. A háború évei alatt a szántódi gabona vásárlói a kincstár és a Haditermény RT voltak.^{255/}

A takarmányozásban az ipari takarmányok vásárlása folytatódott: az Unió, illetve a Hungária Malom RT-től, a tabi és pesti hengermalomtól vásárolt korpa mellett a Kaposvári Cukorgyártól vett erjesztett szalastakarmány szerepel.^{256/}

Tóköz és Szántód pusztákon a villanyvilágítás és villamos erőátvitel bevezetését még 1914 januárjában engedélyezte a főapát, a villamos cséplés bevezetését is megengedve. Szántódon a villamos cséplés bevezetése 8000 koronába került, ellenkező esetben viszont új gőzgépet kellett volna venni, hiszen a régi nagyon rossz állapotban volt már. Tóközben a villanyvilágítás és a villamos erőátvitel megvalósítása, a csépléshez szükséges elektromotor, a magasfeszültségű vezeték

és a lámpatestek 12000 korona költséget tettek ki. A villamosenergia felhasználásának növekedésére utalt az 1915-ben engedélyezett új transzformátorház építése.^{257/}

A gazdaságokban ekkor vezették be ismét a tűzkárok elleni önbiztosítást. A rendhez tartozó gazdaságok csaknem négyszázezer korona tűzbiztosítást fizettek évente az öt apátságból. Önbiztosítás egyszer már volt a rendi gazdaságokban, 1888-tól kezdődően 15 éven át, s akkor a kezdő tőke több mint ötszörösére, 273000 korona biztosítási összegre emelkedett. Most ismét életbe léptették a belső biztosítás rendszerét: 1915. január elsejétől a gazdaságok központi alapba fizették a biztosítási díjat. A biztosítás a rend összes épületére és mezőgazdasági átalánybiztosításra vonatkozott.^{258/}

Önbiztosítást vezettek be a bencés gazdaságokban az állatállomány tekintetében is. A tömeges állatelhullásokkal szemben - melyekhez az egyre gyakrabban ismétlődő száj- és körömfájás járult - Hajdú Tibor főapát szerint "Az egyedüli mód a kár enyhítésére: az állatbiztosítás." A biztosítás, ami a nagyobb értékű szarvasmarhákra és lovakra vonatkozott, "mindazon károk ellen" védelmül szolgált, melyek "baleset és bárminemű betegség folytán való elhullásból, kényszervágás- vagy kényszereladásból érhetik a gazdaságot." A gazdaságok minden év január első felében kötelesek voltak a központi számvevőségnél szarvasmarha- és lóállományukat biztosítani, az állomány után a tenyészbikák és ménék kivételével átalányt fizetve a rend állatbiztosítási alapja javára. A fizetendő összeg szarvasmarháknál az átlagos vagy egyedenkénti árnak 2,5, lovaknál 5 százaléka volt.^{259/}

Az állattenyésztésen belül az előző korszak tendenciái folytatódtak. A juhászat végképp elvesztette vezető szerepét, az állatok száma Teleki eladása után néhány százra csökkent: az 1914. évi 908 állattal szemben 1908-ban 303 volt csak Szántódpusztán. A szaporulat ugyanekkor négyszázról százötven körüli számú bárányra módosult. Az 1919. évi 200 bárányból százat eladtak az Állat- és Takarmányforgalmi Vállalatnak.^{260/}

A juhok húsa a gazdaságban dolgozó hadifoglyok és más munkások élelmezésében fontos helyet foglalt el.^{261/}

Természetesen a gyapjú mennyisége is az állatok száma alakulásának megfelelően csökkent. A juh- és báránygyapjú együttes súlya ezer-két és fél ezer kiló körüli volt. A vásárlók közt 1914-1919 közt a Magyar Általános Hitelbank, a Gyapjúközpont RT, valamint Werner bécsi kereskedő szerepelnek. A gyapjút 1919-ben megvásárló Szilasi Rezsőről pontosabb adatokat nem közölnek az éves számadások.^{262/}

A szarvasmarhatartás és tejtermelés jelentősége tovább növekedett. 1914-ben a szántódi major 16. számú cselédtehen-istállóját növendékmarha-istállóvá alakították át, 1915-ben Széll Kálmán örököseinek héraházi tehenészetéből vásárolta a gazdaság a Juno nevű szimentháli tehenet, s ugyancsak szimentháli volt a Magyaróvári Gazdasági Akadémiától és Frigyes főherceg óvári uradalmától vett 1-1 db bika is. A rendi gazdaságok közül Hecsére és Jabára Szántódról vittek apaállatot.^{263/}

A szántódpusztai igásökrök számát 1917-ben Muth Józseftől vásárolt egy pár "fehérrel", vagyis magyar szürkével növelték. A következő évben ugyancsak tőle

vásároltak 4 darab rudas ökröt. A szarvasmarhák száma és ezen belül az igások és fejőstehenek aránya a vizsgált 5 évben a következő volt:^{264/}

	szarvasmarhák száma	jármos ökör	fejős tehén
1914	137	32	40
1915	144	45	33
1916	145	37	30
1917	126	40	21
1918	235	49	30
1919	225	47	30 ^{265/}

A háború miatt nem csak az építkezéseket korlátozták, de az egyéb befektetéseket, vásárlásokat is. Így hizlálásra sem lehetett ökröket venni, legfeljebb saját nevelésű tinó- vagy mustra állat volt leköthető. A háborút közvetlenül megelőzően, 1914 elején Szántódon szájs- és körömfájás volt az állatok közt, s a többi gazdaság fertőződésének megakadályozása végett zárlatot rendeltek el. A pusztáról ezért a hizlalt sertéseket és göbolyöket nem tudták elszállítani. A háború alatti időszakból nincs tudomásunk szántódi hizlalásról.^{266/}

A tejgazdálkodás eszközállománya 1914-ben borjúsztatógéppel és Isselhard-gyártmányú tejhűtővel bővült. A tehéntej eladása mellett egyre gyakrabban találkozunk tejtermékek említésével is: a tej egy részéből vaját, túrót készítettek. A fejt tej mennyisége így alakult:^{267/}

	<u>1914</u>	<u>1915</u>	<u>1916</u>	<u>1917</u>	<u>1918</u>	<u>1919</u>
tej/liter	64519	45445.5	50635.5	25403	29216	32018.5
tehenenkénti éves tejhozam/liter	1612	1407	1688	1209	973	1067

A tejet konvencióra, a gazdaságban dolgozók élelmezésére fordították. Az eladott mennyiség vevői közt a siófoki tejcsarnok mellett a Budapesti Központi Tejcsarnok is szerepel. A tej ára 1914-ben még 8-24 fillér volt, majd a háborús évek előrehaladtával túlhaladta az 1 koronát is: 1918-ban 80-130, 1919-ben már 130-200 fillér közt alakult.^{268/}

Lovak vásárlását, a katonaság által rekviráltak pótlását a háborús körülmények - a lóállomány katonai mozgósítása - csaknem lehetetlenné tették. A hadseregnek átengedett lovak árát készpénzben Pannonhalmára kellett küldeni, hogy ha majd ismét lehetséges lesz lovakat venni, a pénzt a gazdaságok csakis erre a célra fordítsák. Szántódon húsz és harminc közt mozgott a lovak száma, az éves szaporulat legfeljebb öt csikó volt. 1917-ben az 5 anyakanca nevét is feljegyezték az éves számadásban: a ménesben a Liszka, Szárcsa, Kedves, Dallos és Szikra nevű kanca 3 mént és 2 kancát hozott világra. A háború ideje alatt állami bérmént Köröshegyről hozattak a gazdaságba.^{269/}

A sertésstenyésztés - bár jelentős felfutása csak a háború után kezdődött meg - növekvő tendenciát mutat már ekkor is. 1916-1917-ben sertéshizlalda, kifutók épültek. A szántódi 34. számú sertéshizlalda beton kifutót kapott, melyben az állatok alá kukoricaszárat szórtak.^{270/}

1917-ben a szántódi gazdaság részére gróf Wenckheim ókigyósi uradalmából 3 darab éves tenyészkan, 1918-ban a kaposvári Mezőgazdasági Ipar RT-től további kettőt, végül 1919-ben a szentimrei gazdaságból 3 apaállatot hozattak. Az uradalmi sertések száma kettő-négy száz darab körül alakult, 1919-ben csaknem duplájára növekedett és a hizóba fogott állatok száma is ekkor emelkedett először száz fölé.^{271/}

A Szántódpusztán 1848 után jelentős szerepet egyszer sem játszó bivalyok száma 1919-re mindössze 1 darab bivaly ökörre csökkent.^{272/}

Az állatállomány takarmányozásában különösebb változásokat az előző korszakhoz képest nem figyelhetünk meg. A juhok árpát, zabot /főleg a bárányok/, szénát, kukoricaszárat, lucernát, baltacimot, lóherét, darát ettek. A lovaknak szénát, sarjút, baltacimot, bükkönnyt, kölest, árpát, zabot, lucernát, mohart, lóherét, ritkán kukoricát is, a csikóknak árpát, zabot adtak. A sertések takarmánya árpa, zab, rozs és e gabonák ocsuja, alja, valamint kukorica, dara, korpa, burgonya és takarmányrépa volt. Táplálékuk közt 1919-ben cirok és cukorrépa is található. A hizó főleg kukoricát, árpát kapott. A sertéseknek a szálastakarmányok közül bükkönykeveréket /ez bizonyára zabbal való dúsítást jelent/ adtak.

A szarvasmarhák takarmányozása mutatja a legnagyobb differenciáltságot. A bikák egyéb takarmányok mellett zabot, az ökrök korpát, darált árpát, réti szénát és sarjút, baltacimot, bükkönnyt, mohart, kukoricaszárat, takarmányrépát /egyetlen évben, 1919-ben a sertésekhez hasonlóan cukorrépát/, valamint erjesztett és zöld ipari takarmányt kaptak. A hizó ökrök baltacimot, darát, korpát, takarmányrépát ettek. A teheneknek réti széna és sarjú, lucerna, bükköny, mohar, dara, korpa, takarmányrépa, erjesztett és zöld takarmányok, baltacim, lóhere, olajpogácsa, a borjaknak zab, árpa, korpa, baltacim és lucerna szolgált takarmányul. A növendék állatokat zabbal, réti szénával és sarjával, baltacimmel, lucernával, bükkönnyel, moharral, darával, korpával takarmányozták.^{273/}

A nagy trágyaigényű szőlőt a tiszti számadások tanúsága szerint 1911 és 1922 közt egyetlen évet kivéve minden esztendőben trágyázták, bár a trágyázott terület pontos nagyságáról és a trágya mennyiségéről és milyenségéről forrásaink nem mindig tudósítanak.^{274/}

1914-ben a főapát engedélyt adott a kőhegyi vincellér lakás javítására. 1917-ben a présházon végeztek javításokat.^{275/}

A mustok beváltási ára az apátságokban 1914-től cukorfokonként 2,5 fillérrel emelkedett, tehát 14 cukorfokos musté 35 fillér, 23 fokosé 57,5 fillér volt.^{276/} A szóban forgó években a kőhegyi termésből származó bevételek így alakultak:^{277/}

	<u>1914</u>	<u>1915</u>	<u>1916</u>	<u>1917</u>	<u>1918</u>	<u>1919</u>
termés/hl	160.34	254.23	100.24	242.58	130.72	58.25
bevétel pin- cétől/korona]	7310.77	18473.01	25060	92180.40	45752	46600
1 hl must ter- melése/korona]	42,26	24,35	82,16	-	124,71	-
1 hold/jövede- lem, korona]	52,02	1063,12	1457,72	-	2451,22	-

A pince eszközállománya 1914-ben a borospalackokat lezáró dugaszológéppel és újabb szőlőbogyózó-rostával gyarapodott.^{278/}

A gyümölcsstermesztésben az alma és dió mellett újabb gyümölcs nem jelent meg a számadásokban, kerti vetemények magjának vásárlásáról viszont először olvashatunk: 1918-ban a szántódi gazdaság a tarjányi gazdaságtól dughagymát, Siófokról cukorborsó-magot, valamint mákot vásárolt.^{279/}

A somogyi vadászberleti szerződést évek óta a budapesti lakos Heinrich Ferencsel kötötték meg. 1914-ben, a berlet újabb meghosszabbításakor a bérlő a Tihanyi Apátság szántódi, endrédi és jabai erdőterületén, valamint a szántódi mezőgazdasági területen és a Szántódpusztához tartozó Balatonon vadászhatott. Az erdő 3200 kh, a mezőgazdasági rész 1473 kh, a Balaton szóban forgó része 6305 kh volt. Az évi haszonbér összege 5000 koronát tett ki. A bérlő csak lőfegyverrel vadászhatott és a berlet leteltével az apróvad-állománynak a területtel arányban állónak kellett lennie. A lelőtt szarvasokból csak az agancs illette a bérlőt, az állat az apátsági erdőgazdaságé maradt.^{280/}

A szántódi gazdaság a világháború négy évében és 1919-ben kiadásai fedezésére a kerületi pénztárból kapta a szükséges összegeket, ennek emelkedése az inflációt tükrözi:^{281/}

1914	33113.88 korona
1915	58890.68 korona
1916	76086.64 korona
1917	79713.82 korona
1918	164416.23 korona
1919	376021.26 korona

A kiadások közt a tőkefenntartásra és a munkabérekre szükséges összegek /a munkabérbe a konvenciót és a nap- számokat is beleértve/ így oszlottak meg:

	<u>tőkefenntartás</u>		<u>munkabér</u>	
	korona	%	korona	%
1914	19220.29	58.04	13893.59	41.95
1915	44341.01	75.29	14549.67	24.70
1916	46974.14	61.73	29112.50	38.26
1917	54801.79	68.74	24912.03	31.25
1918	108743.07	66.13	55673.16	33.86
1919	333615.41	79.80	84405.85	20.19

A munkabéreken belül a gazdaságra esett a döntő hányad:

	<u>pince</u>	<u>gazdaság</u>	<u>szőlészet</u>
1914	95.40 korona 0.68 %	11111.56 korona 79.97 %	2686.63 korona 19.33 %
1915	25.60 korona 0.17 %	11613.97 korona 79.82 %	2910.10 korona 20 %
1916	-	25420.16 korona 87.31 %	3692.34 korona 12.68 %
1917	105 korona 0.42 %	20520.43 korona 82.37 %	4286.60 korona 17.20 %
1918	564 korona 1.01 %	48219.66 korona 86.61 %	6889.50 korona 12.37 %
1919	-	66076.10 korona 78.28 %	18329.75 korona 21.71 %

III. GAZDÁLKODÁS A KÉT VILÁGHÁBORU KÖZT

a/ A gazdaság irányítása és az alkalmazottak

Erre az időszakra vonatkozó forrásaink a legteljesebbek a Tihanyi Apátság birtokairól. Az uradalom gazdálkodásának összefoglalásánál az állandósult rovatú havijelentések és a rend egészének gazdasági tevékenységét összefoglaló főszámvevői jelentések szolgáltak alapul.

Az 1922. évi kormányzói számadás szerint a Tihanyi Apátság összesen 16961 kh 866 négyszögölet kitevő földbirtokán belül a Somogykerületi Jószágkormányzósághoz Szántód, Tóköz, Jaba és Kapoly, valamint a szántódi pincegazdaság és az erdőgazdaság tartoztak. Korszakunk vége felé, 1941-ben Szántódpusztához csatolták a tóközi és tihanyi gazdaságokat. Az egyesített gazdaság kezelője a tóközi tiszt lett. A tóközi gazdasághoz Tóközpusztán kívül az apátság Balatonzamárdin és Balatonendrén levő birtokrészei is hozzátartoztak. A Szántód-Tóköz-

Tihany gazdaság része volt emellett Aszófő és Balatonszöllős is. A művelési ágak szerinti megoszlás az 1942. év végén a következő volt /a bérben és saját kezelésben levő területek egészét tekintve/:^{282/}

szántó	750 kh	69 négyszögöl	56.50 %
kert	7 "	748 "	0.58 %
rét	175 "	25 "	13.21 %
szőlő	25 "	1483 "	1.89 %
legelő	180 "	20 "	13.56 %
erdő	30 "	1108 "	2.26 %
nádas	95 "	411 "	7.18 %
földadó alá nem eső te- rület	63 "	1050 "	4.74 % ^{283/}

összesen 1328 kh 114 négyszögöl

A saját kezelésben tartott és bérbe adott részek aránya a művelési ágakon belül a következő százalékos megoszlást mutatta:

szántó	98.19 % saját kezelésben	1.67 % bérben
kert	96.67 % " "	3.32 % "
rét	100 % " "	-
szőlő	100 % " "	-
legelő	62.77 % " "	36.86 % " -
erdő	94.90 % " "	5.09 % "
nádas	100 % " "	-
földadó alá nem eső te- rület	67.20 % " "	33.83 % "

A három gazdaság más-más ágazatra specializálódott. Szántódon sertéstenyésztés, tehenészet és szőlészet, Tóközben sertéstenyésztés és tehenészet, Tihanyban tehenészet és erdőgazdaság voltak a legjelentősebb gazdasági ágak.

Az 1905-ben közvetlenül a rend központi gazdasági irányításának felügyelete alá került somogyi részek jószágkormányzói. - Vojnits Döme főjószágkormányzó megbízatása óta - általában pannonhalmi székhellyel, más gazdasági irányítási feladatokat is ellátva tevékenykedtek. A húszas években Vidóczy Asztrik volt a szántódi jószágkormányzó, aki a rendi főszámvevői tisztséget is viselte.^{284/}

Említettük, hogy a bencés gazdaságokban alkalmazott kezelőtisztek okleveles gazdák voltak, de képzett ellenőrzés csak korszakunkban alakult ki. Tekintve a Magyaróvári Gazdasági Akadémia és Fehér Ipoly főapát tizes évekbeli jó kapcsolatát, a rend ezzel megbízott tagjai az óvári akadémián szerezték meg a szükséges gazdasági ismereteket. Így Nagy Vencel is, aki a hároméves képzés után jószágkormányzói minőségben, Pannonhalma székhellyel a főmonostori gazdasághoz tartozó Tarján és Varsány irányítása mellett a Tihanyi Apátság javaiból a tihanyi majort, Szántódpusztát, Tóközpusztát Cinege-majorral, Jabát és Zsigmond- és Simon-majorokkal együtt Kapolyt is igazgatta 1930-ban. Az óvári akadémiát végzett dr. Szalay Albert Zalaapátiból felügyelte a somogyi gazdaságokat. Az ugyancsak óvári diplomát szerzett Horváth Ányos 1941 júliusáig volt jószágkormányzó a Tihanyi Apátság javaiban, majd Schaller Mátyás követte e tisztségben.^{285/}

A kormányzók rendszeresen ellenőrizték a gazdaság irattárát. A gazdaságban vezetett pénztári, termény-, raktári, takarmányozási, fejési, műhely- és munkanaplók havi bontásban tették lehetővé a folyó ügyek figyelemmel kísérését és felülvizsgálását. A vezető

cselédek - akik lehetőleg földmives szakiskolát végzett emberek voltak - esetenként jelentést tettek a gazdatisztnek az aznap elvégzett munkákról és tőle a következő napra szóló rendelkezéseket átvették. A gazdatiszt ekkor revideálta üzemi naplóikat is, melyekben a gazdasági írás-, kézi- és géperő felhasználását, a napszámos- és szakmáymunkák arányát, felhasználását és költségét, a termény- és anyagkészletben, s az eleven-és holt/leltári tárgyakban történt változásokat vezették.^{286/}

A szántódi gazdaság 1913-1922 közötti intézője, Boross Jenő Tóközpusztára történt áthelyezése után jószágfelügyelői, majd 1942 januárjától gazdaságvezetői rangban végezte a Tóköz-Szántód-Tihany gazdaság helyi vezetéséből ráeső feladatokat.^{287/}

A gazdatiszteknek járatott szaklapok köre a Magyar Tőzsdével bővült. Folytatódott a más nagybirtokokkal való kapcsolattartás is: 1922-ben a bábolnai tisztikar vendégeskedett egy napig Szántódpusztán.^{288/}

A szántódi cselédszólítások adatait vizsgálva, ebben az időszakban sem tapasztalható jelentős mozgás az állandó alkalmazottak közt: felmondás a gazdaság és a cselédek részéről is ritkán következett be, s ilyen esetekben sem akadt három-négy főnél több távozó.^{289/}

A szántódi gazdaság alkalmazottairól fennmaradt egy összehasonlító táblázat, amely 1914. és 1925. évi számukat, járandóságukat veti össze:^{290/}

	<u>1914</u>	<u>1925</u>
gazda	1 fő	2 fő
gépészkovács	1 "	1 "
bognár	1 "	1 "
vincellér	1 "	1 "
mezőőr	1 "	1 "

kovácssegéd	nem volt	1 fő
bognársegéd	"	1 "
kertész	"	1 "
kertészbojtár	"	1 "
asztalos	"	1 "
asztalosinas	"	1 "
gépész	"	1 "
gépészinás	"	1 "
fűtő	"	1 "
kőműves	"	1 "
ekevezető	"	2 "
tehenes	1 fő	nincs
fejős	3 "	4 fő
fejősbojtár	2 "	nincs
gulyás	1 "	1 fő
gulyásbojtár	1 "	nincs
csikósbojtár	1 "	nincs
kanász	2 "	2 fő
kanászbojtár	2 "	nincs
juhász	2 "	nincs
éjjeliőr	nem volt	1 fő
kocsis	6 fő	5 fő
béres	8 "	8 "
ostoros	nem volt	1 "
bivalyos	2 fő	nincs
gyalogbéres	2 "	1 fő
cselédkanász	1 "	1 "
összesen	39 fő	42 fő

Az összevetés - amely különösen a puszta állattartásában bekövetkezett változásokat tünteti fel igen szemléletesen, s ennek elemzésére még visszatérünk - közli a konvenciók összesítését is a két év viszonylatában:

	<u>1914</u>	<u>1925</u>
búza	148 q, 54760000 K	312.8 q, 115736000 K
rozs	366.24 q, 87897600 K	316.6 q, 75984000 K
árpa	7.24 q, 1679680 K	80.8 q, 18745600 K
só	608 kg, 3040000 K	760 kg, 3800000 K
föld	43.5 h, 67642500 K	50.75 h, 78916000 K
kert	7875 öl, 10204700 K	7650 öl, 9913100 K
hasábfá	144 m ³ , 25200000 K	96 m ³ , 16800000 K
dorongfa	144 m ³ , 19440000 K	250 m ³ , 33750000 K
tehén- tartás	36 db, 70200000 K	45 db, 87750000 K
sertés- legeltetés	78 db, 7800000 K	82 db, 8200000 K
összes	347864480 K	449594700 K
- terményjáradék		
- készpénz "	72656900 K	18240 K
járandóság együtte- sen, ebből	420521380 K	449612940 K
- terményjáradék	82.72 %	99.99 %
- készpénz "	17.27 %	0.004 %
Az egyes alkalmazottak munkabérei 1921-ben a szántód- tóközi gazdaságban a következők voltak: ^{291/}		
gépész	1000 K	
asztalos	800 K	
bognár	600 K	
gazda, 2 fő együtt	1200 K	
mezőőr	480 K	
béres, 10 fő együtt	4030 K	
kocsis, 5 fő együtt	2200 K	
fejős, 3 fő együtt	950 K	
tehenes	400 K	
gulyás, 2 fő együtt	800 K	
bivalyos	400 K	

juhász	400 K
kanász, 3 fő együtt	1100 K
kanászbojtár	50 K
gyalogbéres, 3 fő együtt	600 K
éjjeliőr	200 K
cselédkanász	400 K

E lista - az alkalmazottak "hierarchiájának" tükrözésén túl - szintén alkalmas a gazdaságban végbement folyamatok felderítésére /a mesteremberek száma bővült, a juhász immár a bivalyossal azonos szinten szerepel csupán, erősödött a lefejőtehenészet és a sertéstartás/.

A Szántód-Tóköz-Tihany egyesített gazdaság alkalmazottainak pedig 1941-1942-ben így alakult a száma:^{292/}

Szántód-Tóköz-Tihany	86 fő
	<u>282 " családtag</u>
	368 fő
Szántódi Erdőgazdaság	32 fő
	<u>52 " családtag</u>
	84 fő

Ekkor a gazdaság alkalmazottainak és az erdészeti dolgozóinak járandósága így oszlott meg a készpénz- és terményjáradékot vizsgálva:

	<u>készpénzben</u>	<u>terményben</u>
gazdaság	24712 P 10 f.	102009 P 51 f.
	19.50 %	80.49 %
erdészeti	10750 P	33725 P 27 f.
	24.17 %	75.82 %

A termény- és pénzjárandóságnak az 1914. évihez viszonyított hasonló arányú megoszlása a gazdálkodási viszonyok bizonyos konzerválódására utal a gazdaságban.

A második világháború kitörése után a Tihanyi Apát-ság uradalmának az ország újabb háborús készülődése

következtében ismét munkaerő-problémákkal kellett megküzdenie. 1938 szeptemberében Szántódpusztáról 8, Tóköz-ből 4 embert hívtak be fegyvergyakorlatra. Ekkor Szántódon az összes "parancsoló ember" /gazda, tehenesgazda, elsőbéres, első hizlaló kanász/ már több mint egy hónapja katona volt, megnehezítve ezzel az elvégzendők közvetlen irányítását, ellenőrzését. 1941 áprilisában a behívott szántódi kezelőtiszt rövidesen visszatérhetett a gazdaságba és leszerelt a gazda is, akinek helyettesítésére a rend zalavári gazdaságából küldtek embert. Megkezdődtek a katonai rekvirálások is: 1938 novemberben a katonaság Tóköztől négy lófogatot vitt el munkára. 1943 folyamán a Tóköz-Szántód-Tihany gazdaság júniusban 12 szarvasmarhát, júliusban 2 ökröt, 1 bikát, 5 tehenet és 3 tinót kellett beszoigáltasson.^{293/}

Az állandó alkalmazottak mellett foglalkoztatott időszakai munkások közt a részért dolgozók erősen háttérbe szorultak. A napszámoshiány végigvonul az egész időszakon, s a háború éveiben megjelentek a szántódi gazdaság területén a hónapos munkások.^{294/} A napszámosok hiányát a gazdaságban egyrészt más munkalehetőségek konkurrenciája, másrészt a háborús években a rendelkezésre álló munkaerő csökkenése, az emelkedő napszámok okozták. Sok napszámot elvont a Szántód közelében létesült állami csemetekert, melyet a kaposvári erdőigazgatóság bérelt.^{295/} 1943-ban a kezelőtiszt jelentésében azt panaszoja, hogy "Az ipari üzemek és vállalatok által fizetett magas napszámok miatt napszámot kapni nem lehet."^{296/} A háború alatt^{297/} a férfi napszámok 3-4 pengőről 5-6 pengőre emelkedtek, a kaszás napszám 1942 tavaszán Somogyban 6-7, Tihanyban 8 pengő volt.^{298/} Zalai hónapos munkásokról^{299/} forrásaink először 1941

decemberében tudósítanak,^{300/} amikor is 6 hónapra az ígért 12 mázsa vegyes gabona helyett a munkások 13 mázsa búzát kértek.^{301/} A következő év januárjában Szántódra és Tóközbe ismét Zala megyéből, Dióskál és Zalasabar községekből szerződtették a hónaposokat, a - sajnos eddig még nem ismert - "tavalyi módozat" szerint. A havijelentésben mindössze az szerepel munkadíjukkal kapcsolatban, hogy a készpénz-fizetést 2 pengővel fel emelték.^{302/} 1943-ban a munkások havi 150 pengő készpénz és teljes ellátás ellenében sem voltak hajlandók szerződni a gazdasággal.^{303/} Sajnos, a háborús évek viszonylatában a csekély számú megmaradt egyéb uradalmi levéltár sem nyújt elégséges iratanyagot a mezőgazdasági bér munkások pontos járandóságának és tevékenységének megállapításához.^{304/}

A Tihanyi Apátságot illető javakból továbbra is bérben volt a két világháború közt a Balaton-halászat, vagyis az apátságot illető 7370 kh 633 négyszögöl vízterület és a szántódi gazdaság vadászati joga.^{305/} Tihanyban az apátság dr. Bittera Gyula illatszergyárossal folytatott feles levendula-termesztést, 53 kh 364 négyszögöl nagyságú területen. A termelőmunkát az uradalom végezte, a feldolgozást /párlást etc./ és az értékesítést Bittera. 1941-ben 1 kh után 1 mázsa búza árát /30 pengőt/ fizette be a gazdaság pénztárába. A levendulatelep közel ezerhatszáz pengő haszonbére mellett a bérelt erdészházért és kertért Bittera Gyula további 140 pengőt fizetett.^{306/}

b/ Beruházások és gazdasági felszerelés

A bencés gazdaságok nagyobb beruházásaikhoz segítséget kérhettek a rend központi pénztárától, a főapát indoklása szerint ugyanis "A központ a beruházásoknál

követett fizető eljárásnál tudatában van annak, hogy gazdaságaink épületekkel kellően instruálva, a szükséges eleven- és holtleltári üzemtőkéjük mellett csak akkor fogják a kívánatos jövedelmet meghozni, ha a kezelésükkel járó vagyonfenntartásra, okszerű termelésre és ennek előnyös értékesítésére megvan a megfelelő forgótőkéjük is. Minthogy azonban tisztjeink a kezelésük alatt álló birtokainknál nem kamatoztathatják szabadon a birtok egész jövedelmét, hanem annak egy részét használva csak forgótőkeként /s nem úgy, mint az önálló birtokos vagy haszonbérllő kezén levő gazdaságok az egész jövedelmet/, bizonyos mértékben központunknak segélyezésére szorulnak." A kérelmezett összeg nem lehetett kisebb, mint a gazdaság leltár szerinti épület- és holtleltári vagyonértékének 4 százaléka, hogy a kapott beruházási összeg arányban legyen a gazdaság teherbíró képességével, illetve, hogy ennél kisebb beruházásokat saját jövedelmükből fedezzenek. "Amennyiben valamely gazdaság üzemi költségekre szorulna - nehogy szükséges forgó üzemtőkéjét csorbitsa - engedélyemmel öt százalékos kamattal kölcsönt kaphat a központtól." A segély jogosultságának megítélését a főapát magának tartotta fenn.^{307/}

A Szántód-Tihanyi gazdaság épülettőkéje 1933-1938 közt száznegyvennégyezer-százharmincnégyezer pengő közt mozgott. Az építkezések ebben az időben jelentéktelenek voltak. 1932-ben a szántódi kukoricagórét alakították át. 1934-ben a zamárdi kőműves készítette el Szántódon a gazdasági irodát és a gyakornoki szobát. /45 pengő értékű bérét fában kapta meg./ Az uradalmi kőműves ekkor az erdőmérnöki la-

káson dolgozott. Az erdészet központjában levő régi baromfiólból erdészeti kocsiszint kívántak kialakítani. A háború éveiben munkás- és anyagihiány szabott gátat az építkezéseknek. Az 1943. évi cselédszólítás-kor Szántódon mindössze egy fő változás volt: "Haran-gozó Károly kőműves távozik, miután építési anyagot beszerezni nem lehet."^{308/}

A Szántód-Tihanyi gazdaság gép- és eszköztőkéje ✓
/a leirási összeget évi 10 százalékban határozták meg/ 1933-1938 közt ötvenkilencezer-hatvanezer pengő körül alakult. Az 1920-as évek elején Szántódpuszta gépeinek összeírásakor a gazdaságban két villanymotor volt található. A 10 lóerős a takarmánykamrában darálót, répavágót, csövestengeri-darálót és szecska-vágót hajtott és vizet is szivattyúztak vele a kútból. A cséplést mozgó transzformátorral rendelkező 25 lóerős villanymotor végezte. Ezek mellett említésre méltó gépeknek tartja még az összeírás a következőket: egy da-rab gőzgép /rossz állapotban/, egy cséplőszekrény, egy elevátor, egy kéveköttő és egy marokrakó aratógép, két fűkaszáló, két vetőgép. A már ekkor rossznak minősített locomobil gőzszekrénye 1935-ben elrepedt, s már darálásra sem volt jó. A szántódi cséplőszekrényt pe-dig át kellett vinni Tihanyba, mert az ottani rosszul dolgozott, sok szemet kiengedett a szalmába, törekbe, s a szemet nem is tisztította eléggé. 1937-ben Medikágó típusú villanydarálóval dolgozták fel a darának szánt szemeskukoricát, négy üzemóra alatt ötezernyolc kilót darálva le. A darálás költségeinek számítása szerint:

fogyasztott áram	66 kw	á	25 f.	=	16 P 50 f.
gépész munkadíja	4 ó	á	3 P	=	1 P
2 napszámos "	4 ó	á	1 P 10 f.	=	80 f.
					18 P 30 f.

Villannyal 1 q kukorica darálási költsége 36.5 fillér volt. Ugyanennek a munkának a költsége gőzgéppel 42.74 fillér lett volna.^{309/}

Dr. Szalay Albert jószágkormányzó utasítására 1938-ban gépészmérnök vizsgálta meg a somogyi gazdaságok gépállományát. A szántódiakról megírta, hogy a locomobil tűzfala repedt a vízkőtől, a MÁV cséplőgép jó állapotban van. A K 40-es traktor állapota is kifogástalan volt, s a jelentés készítője nem javasolta, hogy meredek domboldalon is szántsanak vele, mert a nagyjavítások mindig a kiméletlen megerőltetésektől erednek. A somogyi jószágkerület gépeit összefoglalóan tartalmazza az 1941-1942. évi főszámvevői jelentés. Ebből a beszerzési évek is kiderülnek: a Szántód-Tihanyi gazdaság említett K 40-es traktorát 1937-ben vásárolták, a tóközit már 1936-ban. Jabapusztára 1940-ben vettek egy R 30-35-ös traktort. A tóközi gépek közül említést érdemel az 1911-ben vásárolt herefejtő. Cséplőszekrény mindhárom helyen volt: az 1935-ben vett jabai mellett az 1911. évben beszerzett tóközi és az 1905-ös szántód-tihanyi bizonyára cserére szorult már.^{310/}

Az 1941-1942. évi főszámvevői jelentésből az is kiderül, hogy a 21 bencés gazdaság közül a Szántód-Tihanyi gazdaság a jövedelmezőség sorrendjében 1938-1941 közt a tizenhatodik helyről a hatodikra lépett elő, 1 kh szántóra eső jövedelme 10.38 pengőről 18.93 pengőre nőtt. Az 5 erdőgazdaság közt a szántódi az ötödik, illetve 1940/41-ben a harmadik volt.

c/ A gazdálkodás egyes ágazatai

A gazdaságon belül Szántódpusztára szűkitve a képet, a művelési ágak megoszlásának vizsgálata a következő képet adja:^{311/}

szántóföld	543 kh	396 négyszögöl
kert	14 "	1478 "
szőlő	17" "	1168 "
rét	32 "	139 "
legelő	22 "	1473 "
nádas	17 "	
belsőség	11 "	564 "
Balaton	4824 "	1571 "
összesen	5484 kh	389 négyszögöl

A gazdaság további 177 kh legelőt bérelt az "ÉGISZ" Egyesített Gyógyfürdők-, Ingatlan- és Szálló Rt-től. /Az 1918-ban alakult részvénytársaság 1932-ben magába olvasztotta a Balaton-menti Fürdők Rt-ot is, s érdekességgel birt a Balatonfüred Gyógyfürdő és Forrás-víz Vállalatban. Néhány évig az ÉGISZ-nek adta bérbe a Tihanyi Apátság a Balatonfüreden levő javait./^{312/}

A gazdaság fekvését tekintve dombos, talaja - amint az a beművelési táblákból is kitűnt - vályog és agyag volt.^{313/} Az időjárásra vonatkozó feljegyzések közt az uradalmi anyagban egyedül a két világháború közti időszakra vannak pontos feljegyzések a csapadékviszonyokról. A szántódi gazdaság már 1908-ban vásárolt esőmérőt, a csapadék havonkénti feljegyzése azonban csak az 1932-1944. év közt készített havijelentésekben szerepel.^{314/}

A tavaszi /március-május/ csapadék minimuma és maximuma a vizsgált tizenkét évben 8, illetve 98.6 mm volt, a három hónap átlagos csapadékmennyisége 42.77 mm.

A kellő csapadék fontos volt a tavasziak keléséhez. A szárazsággal párosult korai meleg a tavaszi árpára kedvezőtlen volt, 1937-ben például 60 százalékos kár keletkezett a vetésben. A sok csapadék viszont késleltette a tavaszi munkákat, a szántóföldeken álló víz 1941 áprilisában akadályozta a vetést. Nagy károkat okozhattak az áprilisi-májusi fagyok. 1935 tavaszán Tihanyban 2 kh rozst és mintegy fél holdnyi repcét teljes virágjában ért a fagy, a növényt le kellett kaszálni. Elfagytak a diófák is és kár keletkezett a szőlőben. Gyenge lett továbbá a baltacim szénatermése /1 kh/11 q/ és a lucerna első kaszálása is /1 kh/8 q/.^{315/}

A nyári hónapok /június-augusztus/ szélsőséges értékei 1932 júniusának 2.5 és az 1944. évi június 164 mm csapadéka volt. A vizsgált évek átlagában e hónapok csapadékmennyisége 63.56 mm-re tehető. A száraz meleg a kalászosokban kedvezett a rozsdá megjelenésének, 1932-ben a várt terméseredményeket csaknem tíz százalékkal csökkentette. A július-augusztusi csapadék kedvezett a kapásoknak /bár igen növelte bennük a gyomokat is/, de a csépléshez száraz időjárás volt kedvezőbb. 1941 augusztusában az erős szárazság rontotta a takarmányföldek szántásának minőségét. 1935-ben a mindössze 13.3 mm júniusi csapadék következtében a búzát és az árpát súlyos aszálykár érte. Nem kelt ki az első vetésű csalamádé, az ősziak után vetetthez hasonlóan. Az ugyancsak az ősziak után vetett mustár szépen kelt ugyan, de ritka és alacsony maradt. A burgonya 10 kh-on nem adott termést és a vetőgumót sem pótolta. A júliusi sok csapadék hátráltatta az aratás megkezdését, a szénaszáritást, a szálatakarmányok betakarítását, a szőlő és gyümölcsös permetezését. A nyári időszak kártételei

közé tartoztak a viharkárok is. 1934-ben az augusztusi orkán a jól álló szőlőben 25 százalékos kárt tett, erősen megindult a fürtök rothadása is, így ezeknek szedését már szeptember elején meg kellett kezdeni.^{316/}

Az ősz /szeptember-november/ folyamán mért csapadék a 12 év alatt legalacsonyabbnak 1941 szeptemberében /4.3 mm/, legmagasabbnak 1932 októberében /105.5 mm/ bizonyult, az átlag 50.36 mm volt. Az őszi munkákban az eső a termények hazaszállítását és a megkezdődött trágyakihordást nehezítette. A szárazság viszont az őszi vetések talajelőkészítését és magát a vetést hátráltatta, valamint a tarló- és keverőszántást. Szárazság esetén talajelőkészítésnél rögtörő eszközöket kellett alkalmazni.^{317/}

Végül a december-február közti téli időszak 1932-1944 folyamán az 1938. februári minimum /amikor is tavaszodás óta összesen 2 mm eső esett/ és az 1940. januári 39.6 mm maximum közt elhelyezkedő értékeket mutat, a három hónap átlagában 25.38 mm-t. Az erős hideggel, kevés hóval és korai fagygal beálló tél az őszi szántások és a trágyakihordás és alászántás befejezését akadályozhatta meg. A vetések kisebb felfagyásán hengerezéssel segítettek. 1943. decemberben és 1937. februárban a sok eső okozott gondokat: akadályozva az őszi szántás befejezését és a tavaszi vetést, a szegődményesek fájának hazaszállítását és a kissé megkésett tengeriszár-betakarítást.^{318/}

A szántódi gazdaság üzemágain belül a növénytermesztés feladata a konvencióra és takarmányozásra szükséges szemestermények és kapások termelése mellett főleg a takarmánytermesztés volt, "miután az állattenyésztést a lehetőség határain belül fejleszteni és kiépíteni akarja".^{319/} A gazdaságban alkalmazott vetésforgó három

részre osztotta a gazdaság földjeit:

I.	I.1-12. táblák	354.960	hold
II.	II.1- 7. "	227.1148	"
III.	III.1- 5. "	<u>184.163</u>	"
		766.1071	hold

Vetésforgón kívüli táblák voltak:

Körtélyesi	8	hold
Selyemréti	10.700	"
Komlósvölgyi	15.700	"
Homok	<u>8</u>	"
	42.200	hold ^{320/}

A termesztett fontosabb növényfélések aránya nem mutat jelentősebb változásokat:^{321/}

	<u>1933</u>	<u>1934</u>
gabona	257 kh 431 négyszögöl 46.42 %	239 kh 594 négyszögöl 43.65 %
kapás- és olajosnövények	122 kh 286 négyszögöl 22.05 %	134 kh 663 négyszögöl 24.54 %
takarmány	174 kh 905 négyszögöl 31.53 %	174 kh 538 négyszögöl 31.81 %

1938 /Szántód és Tihany együtt/

gabonanemű	353 kh 376 négyszögöl	48.11 %
takarmánynemű	203 " 206 "	27.66 "
kapásnemű	168 " 744 "	22.97 "
művelésen kívül	<u>9 " 207 "</u>	<u>1.26 "</u>
	734 kh 533 négyszögöl	100 %

A gazdaságban használt műtrágyák közt a korábbiak mellett megjelent a pétisó is: 1941-ben az összes Somogy kerületi gazdaság részére 300 mázsát vásároltak.^{322/}

Természetesen továbbra is kihordták a földekre az istállótrágyát is, a kezelőtiszt megfogalmazásában "lehetőség szerint" trágyázva különböző földeket.^{323/} 1938. augusztus havában a szántódi I.11. számú táblán biborherét vetettek: "Mostanában ez az első zöldtrágyázási kísérlet Szántódon, de kénytelenek leszünk bevezetni, mert az idén, mikor bő szalmatermésünk van, s a csimaszi gabonákat is Szántódon csépeztük el, legjobb esetben 5 táblát, 110 kh-t tudunk betrágyázni, mi 5 éves trágyázásnak felel meg."^{324/}

A vetőmag-előkészítésnél csávázáshoz továbbra is rézgálicot használtak. A porüszög elleni védekezéshez a melegvizzel való csávázást körülményesnek és drágának vélték. 1934-ben a vetőmagot Szántódon is a tihanyi búzából vették, lévén az meglehetősen üszögmentes. 1935-ben a lóhere- és lucernamagot arankamentesítésre és tisztításra Kanizsára küldték /1 q tisztítási díja 10 pengő volt/.^{325/}

A búzák közt a Székács- és Bánkúti fajttal találkoztunk: 1921-ben 261.85 mázsa Székács-búzát adtak el a somogyi kerületből, a vevők közt szerepel a szigligeti bérgazdaság, s a bencés gazdaságok közül a zalaapáti. 1932-ben a Bánkúti 1201-es búza^{326/} rozsdállóságát dicserik és vetőmagnak is ezt választják.^{327/}

A cukorrépa nem válthatta be a hozzá fűzött reményeket, említésével a két világháború közti időszakban nem találkozunk a vetéskimutatásokban.^{328/} Az újabban termesztett növények sorát 1932-ben a csemege-kukorica gyarapította, Márkly Ödön gazdaság-felügyelő javaslatára fél-fél kh korai, illetve késői érésűt vettek. 1943 júniusában említik a szántódi gazdaságban termelt növények közt a szóját, s októberben 267 mázsa eladását vették tervbe. Novemberben Szántódpusztáról Szántód-Körös-

hegy állomáson át a FUTURA Mezőgazdasági Központok Áruforgalmi RT címére 165 mázsa szójababot indítottak útnak, együtt a tóközi és tihanyi 112 mázsával.^{329/}

1941-42-ben a szántód-tihanyi gazdaság átlagtermései így alakultak szalmás gabonából:^{330/}

	<u>búza</u>	<u>árpa</u>	<u>rozs</u>		
bevetve/kh	157.53	89.94	42.79	összesen:	290.26
termett					
kereszt	3414	1640	880	"	5934
1 kh-on lett					
kereszt	21.6	18.2	20.5	átlag:	20.44

A cséplés után fenti termés a következő eredményeket adta:

	<u>búza</u>	<u>árpa</u>	<u>rozs</u>		
termett/q	1433.11	815.92	240.26	összesen:	2489.29
1 kh/q	9.09	9.07	5.78	átlag:	8.61

A szalmás gabona terméssel kapcsolatban az 1941/42. évi főszámvevői jelentés megjegyzi, hogy ennek két szempontból van jelentősége: egyrészt trágyázás, másrészt takarmányozás tekintetéből: "A talajerő csökkenőben van a természetes trágya nem elég volta és a műtrágyák hiánya miatt, éppen ezért kívánatos főleg a búzatermő terület szaporítása s a mennyire célravezető, a rozstermő területé."^{331/}

Növekedett a rétek tápanyag-pótlására fordított figyelem is: a lehetőségek szerint gondos trágyázásukra törekedtek. 1934 őszén a kifutók átalakításakor 80 szeker erősen trágyás földet hordtak ki a szántódi rétre, s a hordást a szántás befejezése után folytatták. Trágyalével is öntözték a réteket: 1935 decemberében 65, 1937 végén 60 nagy vaslajttal hordtak ki. 1935-ben

javaslat született a rétek nem vizállásos részeinek műtrágyázására. A jószágkormányzóság válasza szerint az istállótrágya további felhasználása és 8-10 kh terület kísérletképpen műtrágyázása mellett arra kell törekedni, hogy hulladék nádból, a major szemetjéből /az állások földjéből/ és zombékokból komposztot készítsenek, s ezt terítsék el a réteken.^{332/}

Dr. Sarudy Viktorin tihanyi apát a rend szántódi rétjéből 1938. januárjában a Somogy megyei Automobil Clubnak a Budapest és Graz felől jövő, valamint a Kaposvár felé menő út találkozásánál 300 négyszögöles területet adott ajándékba, mert a klub itt az utasok védőjének, Szent Kristófnak - Szántódpusztán ma is látható - szobrát kívánta felállítani.^{333/}

Korszakunkban az állattenyésztésen belül a sertés- és szarvasmarha-tartás volt valóban jelentős.

A sertésenyésztésben a Balaton-menti legelők elvesztésével le kellett mondani a tenyésztésről és áttérni a hizlalásra. Az első világháború után még csak 12-15 százalék volt a hizósertések aránya az állományon belül, de már a húszas évek első felében rohamos növekedésnek indult a sertéshizlalás. Szántódon hizlalták fel a tóközi, kapolyi és jabai süldőket. A gazdaság ipari-takarmány vásárlásai is a hizlalást szolgálták: a leggyakrabban vett korpa mellett a FUTURÁ-tól sörgyári melléktermékeket is vásároltak. A hizókból - melyek száma már 1923-ban hat-hétszáz darab volt - eladás mellett a rend székházainak ellátását is biztosították. Szántódon keresztezett, a másik hizlalásra berendezkedett gazdaságban, Tóközben mangalica sertések hizlalása folyt. Tihanyban york sertések voltak. A cinegei

tenyészetben 1942-ben Kisbérrel 2 darab berkshir-kant vásároltak, tekintve a fajta rentábilis hizlalhatóságát.^{334/}

Az említett ipari takarmányok mellett a hizók főként darát és burgonyát kaptak. Takarmány-értékesítésre 1941 októberétől maradt fenn adatunk: ekkor a szántódi keresztezett állományé 24.04, a tóközi mangalicáké 22.14 százalékos volt.^{335/}

A sertéshizlalásnak a trágyázás terén is volt jelentősége: "Különösen trágyatermelés szempontjából nagy fontosságú ezen hizlalási üzem beállítása /szőlőszet, kertészet/.^{336/}

Tehenészet az 1940-es években a Bencés Rend gazdaságai közül csak Hollómajorban, Bakonybélben, Jabán és Kapolyon nem volt /pontosabban e helyeken csak annyit tartottak, hogy a konvenció-tej és a segély-tej kiadható legyen/. Szántódpusztán a húszas évek elején még folytatódott a tejeladás, később azonban a Tihanyi Apátság birtokain belül Tihanyban maradt lefejő-tehenészet, a nyaralók igényeire, a nyári szezonra alapozva. A Szántód-Tóköz-Tihany gazdaság fejési átlaga 1941-1942-ben 10.21 liter, istálló-átlaga 8.26 liter volt. E két évben a gazdaságban 351 darab szarvasmarha volt /318842.55 P értékben/, az állományon belül a 84 tehénből 53 darab volt a fejősök száma /a nyert tej mennyisége 253511 liter volt, ehhez pótlólag még 27366,5 litert vásárolni kellett/. Az egyesített mennyiségből eladásra 204169 liter került, 61426.57 P értékben. Szegődményre 22631,5, takarmányozásra 49427, egyéb célokra 4651 litert fordítottak.^{337/}

A szántódi tehenészetben a pirostarka állatok domináltak,^{338/} tenyésztési irányja a szimentháli faj átörökítése volt. Az állományt 1935-ben tuberkulózis-mentessé

tették. Igázásra természetesen továbbra is "fehér" igás-ökröket vásároltak. 1941-ben a beregszászi vásáron Kápolypoly részére 14, Szántódra 10 darab jármos ökröt vettek. Fellendült a hizlalás is: a "beállítani való" tinókat úgy vásárolták, majd hizlalás után eladták.^{339/}

A húszas években Szántódpusztán nevelt lovak jóhírű kocsislovak voltak, eladási körük egészen Berlinig terjedt. A szántódi ménest azonban hamarosan Zalavárra diszponálták, s a zalavári mellett a főmonostori kerülethez tartozó Ölbőn volt még ménes a harmincas-negyvenes években. /1941-1942-ben Zalaváron 168, Ölbőn 163 darab ló volt./ A zalavári ménesben nehezebb, jobb igávonó-típusú lovak voltak, ezeket a hadsereg ágyúslovaknak vásárolta.^{340/}

A kellő fogaterőt még mindig nem sikerült biztosítani: egyrészt takarmány-ellátási gondok miatt sem. 1932-ben a szűk takarmány miatt abrakolni kellett a fogaterőt, hogy a lovak bírják a tavaszi munkákat, s ez, mint a szántódi gazdaságban szokásos volt, Tóközből szállított takarmány beszerzését jelentette. Az igáslovak terhelése nagy volt. 1934-ben a szántódi gazdaságban jól használható igásló csak 12 darab volt, tizről úgy tűnt, hogy "rövidesen teljesen használhatatlanná lesz". 1942-ben a katonaság által elvitt lovak helyett a Tóköz-Szántód-Tihany egyesített gazdaságba a lepsényi, tamási és balatonzamárdi vásárokon 12 lovat vettek.^{341/}

A szántódi juhászat jelentéktelen méretűre zsugorodott. 1920-ban 233 darab birka volt Szántódpusztán /az évi szaporulat 106 darab volt/, 1941-ben már a három gazdaságban együttesen is csak 107 juh volt. Gyapjúról csak 1920-1922-ből van adatunk, az ekkor Szántódpusztán nyírt mennyiséget /mintegy nyolcszáz kilót/ az Áruforgalmi RT, illetve a Dr. Toplak és Koráb cég vásárolta meg.^{342/}

1922-ben a főapát elfogadta a szántódi intéző tervezetét, melyben a szántódpusztai juhászat már régen tervbe vett felosztatása is szerepelt. A tervezet szerint az év tavaszán, a nyírás után a központi kerület vette volna át az állatokat. Azonban az uradalom iratai szerint teljesen továbbra sem szűnt meg a juhtartás: a Szántód-Tihanyi gazdaságban 1931-1939 közt a juhállomány kilogrammban mért súlya 20708-11371 kg között alakult. A tenyészkosokat viszont már 1921-ben is Jabán tartották - ahogy ez az előző korszakban is történt -, s ez a későbbiekben sem módosult. 1926-ban a szántódi birkaakolt műhelyekké /asztalos, bognár, géplakatos, kovács/ alakították át.^{343/}

A bivalyartás 1941-ben szűnt meg végleg Szántódpusztán: ekkor adták el az addig tartott egy darab öreg bivalyökröt.^{344/}

A kőhegyi szőlő területe 1923-ban 13 kh 1168 négyszögöl volt, az új telepítésű szőlőé pedig 4 kh. A kőhegyi szőlő felújítása 1914-ben kezdődött, 1923-ig 50 százalékat telepítették újból. A területet 570 cm mélyen forgatták meg, s az erős meszes talajt figyelembe véve választották meg a szőlőfajtákat. Kőhegyen szilváni, rizling, muskotály, kadarka, kövidinka és oportó termett.^{345/}

A kőhegyitől nyugatra feküdt az új szőlő: a szántódi III.3. számú táblán. Fejlesztését tervezték, de ennek feltétele az volt, hogy a gazdaság "a sertéshizlalás és nagyobb arányú takarmánytermelés, illetve szarvasmarhatenyésztés útján trágyával bőségesen" el legyen látva. 1923-ban európai szőlővesszővel volt betelepítve: csemege-szőlők, rizling, kéknyelű, dinka volt benne. Az új szőlőnél volt az amerikai és hazai fajtákból álló szőlőiskolák területe is. Az előbbiben az új szőlő talajának megfelelő Riparia és a kőhegyihez alkalmas Chasselas Merlandiai 40B és Rupestris Manticola alanyok voltak.

A hazai szőlőiskolában különféle fajok mellett 300 darab Chasselas oltványvessző is volt. "Mindkét szőlőnél irányelv, saját termelés útján áttérés a hazai szőlőről az oltvány szőlőre. Az oltvány szőlőre való áttérés folytán a sok költséget igénylő szénkénegezés elmarad."^{346/} 1935-ben jegyezték fel, hogy a környéken, s a nyaralók közt az apátság borai igen kedveltek voltak, különösen az asztali borok. Elhatározták, hogy a fürdőközönség ellátására 3 hold csemegeszőlőt ültetnek az új szőlőben. Az előbbieken említett új szőlő telepítését 1922-ben döntötték el, s helyét a kőhegyi szőlőtől nyugatra, a közbirtokosok szőlői után következő első uradalmi táblán jelölték ki. Még az évben 6000 amerikai szőlővesszőt vettek Teleki Zsigmondtól és 3500 Muscát Ottanel szőlővesszőt Preszler Egontól. A tóközi gazdaságtól átvett 12684 gyökeres vessző fajtáját sajnos nem jelölték meg. 1923-ban a kőhegyi és az új szőlő megoszlása ez volt:

régi telepítés	11 hold	520 négyszögöl	
felújított két és fél éves	3 "	195	"
kivágott	2 "	1053	"
összesen	17 hold	568 négyszögöl	^{347/}

1939-ben Tihanyban is új szőlőt telepítettek, 795 négyszögölnyi területre.^{348/}

Korszakunkban a gyümölcsös további fejlődésének is tanúi lehetünk. 1932-ben 500 diófát ültettek el Szántódon, s 200 kanadai nyárt is. 1934-ben a szőlőbe, a kertbe és a templomdombra további fákat - mintegy száz-tíz darab barackfát^{349/} - ültettek ki. Mivel a cselédtehenek istállója a gyümölcsös területén feküdt, elhatározták a cselédtehenek áttételét az ököristálló üres szárnyába. Így az állatoktól is védték a gyümölcsöst, terület is szabadult fel és a megüresedő épületet raktár, illetve átalakítás után a gyümölcsös kezelőjének

lakásául szánták. A kezelő 1935-ben meg is érkezett: a nagy hagyományokkal, fejlett kertkultúrával rendelkező Eszterházáról jött gyümölcsös-kezelőnek és kertésznek Horváth András. 1935 őszén már jelen volt az ültetéseknel, amikor is a volt kertben és a templombon telepítettek gyümölcsfákat. 1935 októberében a gyümölcsös kerítéséül még csak olcsó élősövényt szántak, 1942-ben viszont 500 méter drótfonatot vásároltak, hogy az út melletti, teljesen nyílt szakaszán a szántódi gyümölcsöst védjék. 1937-ben a szántódi csemetekert 30 kh volt.^{350/}

A permetezés általában mészkénlével történt /a lét a mezőgazdáktól vásárolt rézkénporból főzték/. 1937-ben nikotinnal, a következő évben dendrinnel permeteztek. Az állati kártevők közül a pocok és a nyulak voltak a fákra legveszedelmesebbek. 1937-ben a tiszti lakás mögötti szilvást a kósza pocok erősen megtámadta, a fákat a föld felszíne alatt 3,5 centiméterre, a gyökérnyaknál rágva. Ellene zellergumókba rakott foszforpéppel védekeztek, de ez nem teljesen válhatott be, hiszen 1938-ban szénkéneggel kísérleteztek. A nyulak ellen a fák törzsének körülkötésével próbáltak védekezni: 1938-ban náddal vették körül a fatörzseket. 1942-ben az almafák azonban az előző évek nyúlragásainak következtében 99 százalékban tönkrementek a szántódi gyümölcsösben, pótlásukról kellett gondoskodni.^{351/}

Az üzemágak közül a kertészet 1922 őszén lett beállítva, konyhakertészettel és faiskola-telepítéssel foglalkozott. Felállítását az őszi tiszti értekezleten határozták el oly módon, hogy a szérűskert melletti részen a szomszédos Körtélyesi szántóból is felhasználva egy részt, 10 hold nagyságú konyhakertet alakítottak

ki. A kút ásását, a föld előkészítését azonnal megkezdték, hogy 1923 tavaszán már üzemelhessen. 1932 tavaszán Márkly Ödön jószágfelügyelő^{352/} javasolta Szántódon 2 kh-on vöröscéklarépa termesztését, tekintetbe véve a vásárpiaci árát, a növény igénytelenségét, s azt, hogy tavasz felé igen keresett cikk volt.^{353/}

A somogyi erdészetek a húszas évek végén a következő képet mutatták:

<u>erdőrész neve</u>	<u>erdő területe/kh</u>	<u>terméketlen/kh</u>	<u>évi vágás/kh</u>
Jaba-Szántód	2390.6	9	24.6
Endréd	421.1	-	14
Kapoly	695.3	0.6	14
Pócai	174.6	-	2
<u>Jabahát-barkóci</u>	<u>313.9</u>	<u>-</u>	<u>7.8</u>
összesen	3995.4	9.6	62.4

Az erdészeti alkalmazottak /feltüntetve alkalmazási évüket is/ a következők voltak:

Traum János erdőmérnök	1912. január
Dr. Molnár Elek orvos	1908.
Hegyi János segéd tiszt	1919.
Szatmári Ignác főerdőőr	1881.
6 erdőőr	
segéderdőőr	1917.
kanász	1912. április
tehenes	
tisztí kocsis	
igás	"
6 erdőmunkás	^{354/}

Az erdőknél a gazdaságok szükséglete és a konvenció kiadása mellett az apátság kegyúri terhei közt is jelentkezett a faszükséglet: a hozzá tartozó endrédi, zamárdi, kapolyi és aszófői plébániák mellett az endrédi,

zamárdi, kapolyi, tihanyi és teleki tanítók is kaptak fát az apátságtól.^{355/}

1923-ban a szántódi erdő területe 2434.8 kh volt, ehhez járult még az endrédi határban levő 1331.8 és a zamárdi határban 1103 kh erdőterület. A fák közt tölgy, akác, erdei fenyő, kőrisrel vegyes cser szerepelt. Az erdőt nyolcvan éves vágásfordulóban művelték. A főerdőőr és az erdőőrök feladata őrzési, raktározási teendők ellátása volt. Az ekkori négy erdőőr közül egy a tótokiláp nevű telepen, egy a jabai erdőőri lakban és kettő Balatonendrén lakott.^{356/}

1941-1942-ben újból pontosan számbavették a szántódi erdőgazdaságot is: ekkor a balatonzamárdi, balatonendréd, kapolyi, tihanyi, aszófői, balatonszőlősi és füredi erdők tartoztak egybe. Területük a következőképp oszlott meg:^{357/}

szántó	59 kh	260 négyszögöl
kert	3 "	416 "
rét	11 "	824 "
szőlő	-	-
legelő	255 "	691 "
erdő	4892 "	245 "
nádas	-	457 "
földadó alá nem eső	36 "	1293 "
összesen	5258 kh	986 négyszögöl

A faállomány értékét 175 pengős szorzószámmal állapították meg kataszteri holdanként a főszámvevői jelentésben.^{358/}

állami felügyelet alatt álló erdőgazdaság:

szántódi, értéke 856126.60 P

állami felügyelet alatt nem álló erdők:

szántódi	értéke	5371.10 P
tóközi	"	3480.05 P
jabai	"	1612.97 P
kapolyi	"	<u>769.82 P</u>
		11233.94 P

A nádat az apátság a húszas évek elején továbbra is részért - 1920-ban feléért - gyűjtette be. Később változott a nádaratásért járó díjazás: 1934-ben a kőrös-hegyiek kévéenként 3,5 fillért kaptak, s a kévék alsó kerülete legalább 90 cm kellett legyen. Területe mellé a szántódi gazdaság további 120 holdat bérelt.^{359/}

d/ A gazdálkodás mérlege

A somogyi kerületben, ha a gazdaságok összesített bevételét a kiadások meghaladták, ezt a kiadási többletet térítésre arányosan elosztották az egyes gazdaságok közt. A részesedési százalékot 1921-ben így határozták meg:^{360/}

Szántód	23.675 %
Tóköz	20.570 %
Jaba	24.903 %
Kapoly	10.923 %
erdészeti	19.929 %

A harmincas években 1933 után nem zárt már hiánnyal a gazdaság. A Szántód-Tihany gazdaság tiszta jövedelmének 1932-1942 közti tíz éves átlaga 11802 P, a tóközié 31271 P volt.^{361/}

1941-42-ben a Szántód-Tihany-Tóköz gazdaság tőkeállománya és jövedelme így alakult:^{362/}

összes terület	2253 kh	1289 négyszögöl	
szántó	"	1452	" 692 "
telektőke		1385270.35	P
épület "		225227.49	P
üzemi- és forgótőke		715331.23	P
tőkék összesen		2325829.07	P
jövedelem- földjáradék	3 %	41558.11	P
épület "	3 %	6756.82	P
egyéb "	6 %	42919.89	P
összesen		91234.80	P

Végül az 1941/42. évben a Szántód-Tóköz-Tihany gazdaság zárószámadási mérlege szerint:

a bevétel	808434.45	P
a kiadás	655886.73	P
a tiszta jövedelem	27506.13	P
ebből a főpénztárba beadott összeg	121400.65	P ^{363/} volt.

Az adatok a gazdaság alacsony jövedelmezőségét tükrözik /az összérték után 4 % alatt, a tiszta jövedelmet tekintve 1 % alatt/. Ez arra utal, hogy a két világháború között, minden alkalmazkodási kísérlet ellenére is lelassult a gazdaság fejlődése.

Összefoglalás

A Tihanyi Bencés Apátság birtokai a Balaton északi és déli partján, Zala és Veszprém, illetve Somogy megyékben terültek el. Előbbiekhez Tihany, Aszófő, Fülöp, Kis-Szőlős, Örvényes és a füredi fürdőintézet, a somogyi részhez Szántód, Tóköz, Kapoly és Jaba puszták, valamint Zamárdi és Endréd tartoztak. A két jószágkerületre osztott uradalomban a Tihany központú zalai részhez tartozott még az ottani apátsági javakat bérlő község által 1886-ban megvásárolt tósoki birtokrész, a somogyihoz pedig 1913. évi eladásáig a teleki gazdaság.

Az apátság Somogy megyében fekvő javai mezőgazdasági termelésének központja Szántódpuszta volt. A tárgyalt időszak a magyar mezőgazdaság kapitalista fejlődésének történetét fogja át, s három fejlődési szakaszra bontható: a jobbágyrendszer felbomlását követően átállás a tőkés gazdálkodásra, majd a korszerűsítés, a tőkés mezőgazdasági üzem megteremtésének és a két világháború közt a megváltozott körülményekhez való alkalmazkodási kísérleteknek lehetünk tanúi. A korszak kezdetét az 1848. évi törvények, a jobbágyfelszabadítás jelenti. Az apátság gazdálkodásában ettől kezdve az uradalmi puszták - majorságok - keretein belül folyt tovább a termelés. A legnagyobb feladatot a szükséges munkaerő biztosítása jelentette, ez az állandó alkalmazottak létszámának növelését kívánta meg. Mivel a cselédség munkavégzése mellett a gazdaságokban foglalkoztatott napszámosok és részesművelők nem mindig áll-

tak elegendő számban rendelkezésre, ez a körülmény serkentően hatott a mezőgazdasági munkák gépesítésére. Ez a folyamat azzal is összefüggésben állott, hogy a termelés feltételeiben lejátszódott változások az intenzív, nagyobb ráfordítást kívánó művelési ágakat hozták előtérbe. A gazdálkodás korszerűsítésében - amint azt Kruesz Krizosztom főapát 1878-ban világosan megfogalmazta - a takarmánytermelés volt a "conditio, sine qua non".

A kiesett terményjáradék pótlására - a saját szükségletek fedezése és a piacra vihető termékmennyiség növelése végett - a szántóföldi termelés hozamainak növeléséhez, a szőlőgazdaság fejlesztéséhez fokozott talajerő-utánpótlásra volt szükség: a trágyamennyiség növelése, s az elkülönözések és az ugar felszámolása következtében csökkenő legelőterületek pedig egyaránt istállózó állattartást kívántak. Ezt pedig csak nagyobb mérvű takarmánytermesztéssel lehetett megvalósítani.

A szántódi gazdaság növénytermesztésében a vezető gabonafélék - őszi búza és rozs, tavaszi árpa, zab - mellett a kapások közül burgonyát, kukoricát, takarmányrépát, a takarmányokból főként baltacimot, bükkönyt, lucernát, lóherét termesztettek. A vetés és cséplés gépesítése egyaránt későn, az 1850-es, illetve az 1860-as évek végén kezdődött meg a Tihanyi Apátság gazdaságaiban. A műtrágyázás csak századunk elején indult meg az apátsági birtokokon.

Az állattenyésztésben a kezdetben vezető juhászat helyét a szarvasmarha- és sertésenyésztés foglalta el. A birkatartás - amelynek hasznát a

gyapjúeladás jelentette - utolsó nagy fellendülése az 1870-es évekre esett, majd az extenzív tartásmód lehetőségeinek szűkülése és a tengerentúli gyapjú konkurrenciája következtében rohamos hanyatlásnak indult. A szarvasmarha-tartásban meg kell különböztetnünk a szántáshoz szükséges igaerő biztosítására szolgáló szürke magyar fajta és a múlt század vége, századunk eleje óta az istállózó állattartású pirostarka fajtákra alapozott lefejtő tehenészetet. A sertéstartásnál a juhászat-hoz hasonló okok - s az erdei üzemtervek bevezetése után az erdei legeltetés lehetőségének elvesztése - vezettek a tartásmód megváltozásához: a két világháború közt a sertés- és szarvasmarhahizlalás vált legjelentősebbé a szántódi gazdaság állattenyésztésében.

A szántódi félvér ménes alakulása meglehetősen változó képet mutat: 1850-ben számát néhány kancára és egy ménre csökkentették, így az apátság jószágainak 1865. évi összeírásakor Szántódon a lovakból semmi bevételt nem jegyezhettek fel. Az 1860-as évek végétől vannak adataink az ismételt gyarapításra, 1868-ban pedig a jóhirű fenékpusztai ménesből angol telivér mént vásároltak a szántódi ménes számára. Az újbóli fejlesztés eredményeképp a székesfehérvári országos lótenyésztési körzetbe tartozó Szántódpusztán századunk elejére a lovak száma száz fölé emelkedett. A félvérek mellett 1908-ban kezdték meg gazdasági célokra - a lovak igaerejét a szállításoknál vették igénybe - muraközi lovak tenyésztését. A sikerek hatására a ménes ismét háttérbe szorult, teljes felszámo-

lására gondoltak. A huszas években a pusztán jó kocsislovakat tenyésztettek. A szántódi ménest Zalavárra diszponálták, s az 1930-as/40-es években a bencés gazdaságok közül csak itt és Ölbön volt ménes.

A szántódi gazdaság mellett elhelyezkedő Kőhegyen termelt borok - melyet a szántódi pincének adott el a gazdaság - főleg a belső szükségleteket szolgálták. A filoxérától érintett terület felújítása 1914-ben kezdődött el. Az itteni borok - szilváni, muskotály, kadarka, kövidinka - közül az asztali borok, különösen a rizling volt kedvelt.

A szántódi gazdaság fejlesztésében meghatározó szerepe volt a rend központi gazdasági szerveinek. Az 1802-ben a bencés rendet jogaiba ismét visszahelyező oklevél a pannonhalmi főapátokra ruházta a főapátság és a fiókapátságok - korunkban Bakonybél, Celldömölk, Tihany és Zalaapáti - birtokai kezelésének felelősségét. A gazdaságok fejlesztése összhangban állott azzal is, hogy a rendre nehezedő terhekből a fiókapátságok vállalni tudják a rájuk eső részt. A Központi Gazdasági Tanács mellett a múlt században, 1880-ig a tisztiszéki ülések, majd a tisztí értekezletek jelentették a Tihanyi Apátság helyi gazdasági irányításának legfontosabb szervét. Szántódpusztát 1905-től helyezték a rend központi gazdasági irányítása alá, mint a somogyi jószágkormányzósághoz tartozó birtokot.

A bencés gazdaságokban alkalmazott gazdatisztek okleveles gazdák voltak. A megürült tiszti állásokra rendszerint a rend szolgálatában állott gazdasági irnokokból kandidáltak jelöltet, s a tiszti fokozatok - intéző, ispán, kasznár, számvevő - elérése során igyekeztek őket minél több gazdaságban foglalkoztatni, hogy a Bencés Rend egész gazdálkodásáról képet alkossanak. A gazdasági akadémiát végzett kezelőtisztek mellett a képzett rendi ellenőrzés a két világháború közt alakult ki: a rend ezzel megbízott tagjai a Magyaróvári Gazdasági Akadémián sajátították el a szükséges gazdasági ismereteket.

I. számú melléklet

"Deputátumokra kiadatott pénznek, sónak, gabonának
jegyzete"

/Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár Gazdasági
Levéltára/

1855. negyedik negyedévi számadás
Szántódi ispánság

Számadó tiszt

50 forint, 3 mérő búza, 10 mérő rozs, $3^6/$ mérő árpa,
 $11^2/$ mérő szemes kukorica, 2 mérő köles kása

Jelinek Pál fővadász

45 forint, 25 font só, 4 mérő búza, 6 mérő rozs,
40 mérő csutás kukorica, $6^2/$ mérő zab, 2 mérő kö-
les kása

Braunné özvegy ispánné

7 forint, 30 krajcár, 1 mérő búza, $1^4/$ mérő rozs,
 $1^4/$ mérő szemes kukorica

Szarvas József kádár

50 forint, 12,5 font só, $1^4/$ mérő búza, 6 mérő
rozs, $1^2/$ mérő szemes kukorica, 1 mérő köles kása

Szabó Antal hajdú

6 font hús, 10.30 forint, 6 font só, $1^4/$ mérő bú-
za, 6 mérő rozs, negyed mérő köles kása

Szabó Péter erdész, Valdniger Márton erdész, Farkas
Márton erdész

6 font hús, 9.30 forint, 6 font só, $1^4/$ mérő búza,
6 mérő rozs, negyed mérő köles kása fejenként

Balázs Ferenc tóközi csősz

12 forint, 36 font só, 1 mérő búza, 5 mérő rozs,
 $1/$ mérő köles kása

Szőke János vincellér, Harmat József vincellér
5 forint, 6 font só, 1^4 / mérő búza, 6 mérő rozs,
 1 / mérő köles kása fejenként

Koller József birkás
20 forint, 4 mérő búza, 21^4 / mérő rozs, 2^4 / mérő
szemes kukorica, 3 mérő köles kása

Gulyás Ferenc gulyás
 12^1 /4 font hús, 16.15 forint, 12,5 font só, 4 mé-
rő búza, 13 mérő rozs, 1^4 / mérő köles kása

Szabó Jakab bognár
6 font hús, 14.30 forint, 6 font só, 2 mérő búza,
6 mérő rozs, 4 / mérő köles kása

Hajmási Márton elsőbéres, Balog Ferenc, Olasz József,
Kotány János, Tot Miska, Müllei Antal, Olasz Imre,
Zughegyi József és György, Pesztrovits Miska, Kránicz
Sebestyén, Müllei György béresek

5 forint, 6 font só, 1^4 / mérő búza, 6 mérő rozs,
 1 / mérő köles kása fejenként

Szabó József, Novák János, Szabó Pál, Hajmási József,
Borsi Péter, Kránicz János, Szabó Miska gyalogbéresek
12.30 forint, 6 font só, 1 mérő búza, 5 mérő rozs,
 1 / mérő köles kása fejenként

Kuczori József kocsis
12.30 forint, 6 font só, 1 mérő búza, 5 mérő rozs,
 1 / mérő köles kása

Gulyás Vendel lovász
12.30 forint, 6 font só, 1 mérő búza, 5 mérő rozs,
 1 / mérő köles kása

Dávid István alsó-, Szabó János felső révészgazda
12.30 forint, 1^4 / mérő búza, 6^4 / mérő rozs fejenként
Csizmadia Gábor, Bognár János, öreg Tot János, ifj. Tot
János alsó-, Farkas János, Pálfi János, Székely Péter,

Kötél József felső révbeli révészlegények

5 forint, 1 mérő búza, 5 mérő rozs, 1⁴/ mérő
szemes kukorica fejenként

A zamárdi plébános kap 50 font sót.

II. számú melléklet

"Szántódi kerületben tavaszi vetésről 1859."

/Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár Gazdasági
Levéltára/

Szántód, 1859. május 30., Czirklpach Károly ispán

Szántódpusztai irtási dűlő, vetés márc. 16., 17. . . .
vetve 2 mérő sárga repce,
17 holdra
irtási dűlő, vetés márc. 29. . . .
vetve 72 mérő árpa, 37
holdra
gyurgyókás, vetés márc. 29., 30. . . .
vetve 141⁴/ mérő árpa, 82
holdra, trágyázva 40h,
700 szekér trágya
szőlők melletti, vetés ápr. 3., 4. . . .
vetve 80 mérő árpa, 45
holdra
3. tábla, vetés ápr. 6., 9. . . .
vetve 72 mérő zab, 30
holdra
árpás kerti, vetés ápr. 17., 30. . . .
vetve 24 mérő kukorica
zöldtakarmánynak, 8 holdra
6. tábla, vetés máj. 1. . . .
vetve 30 mérő köles, 30
holdra, trágyázva 15 h,
216 szekér trágya
árpás kert, vetés máj. 5. . . .
vetve 15 mérő köles, 15
holdra

Komlósvölgy, vetés máj. 7.

vetve 3 mérő köles, 3
holdra

Tóközpuszta közép dűlő, vetés márc. 22., 23., 24.

vetve 174 mérő zab, 80
holdra

Összes vetés: 347 hold, ebből trágyázva 916 szekér
trágyával 55 hold. Elvetve összesen _
293⁴/ mérő árpa, 246 mérő zab, 48 mé-
rő köles, 24 mérő kukorica zöldtakar-
mánynak, 2 mérő sárga repce.

III. számú melléklet

"Szántód-Tóközi bértábla az 1884. év Szt. György naptól 1885. év Szt. György napig"

/Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár Gazdasági Levéltára/

Tóköz, 1884. április 30., Benyák Ottó Jószágkormányzó,
Tóth Bálint ispán

Kegyúri személyzet

Novák Ede zamárdi plébános

Csizmadia Gyula zamárdi mester

Balogh István teleki mester

Járandóságuk összesen: 198 Ft 16 krajcár készpénz.

6.80 hl óbor, 13.60 hl újbor.

12.30 hl búza, 11.07 hl rozs,

4.92 hl árpa, 2.46 hl kukorica,

148 m tűzifa, a plébános évi

egy sovány sertést kap

Szőlőszeti személyzet

Zsoldos Imre vincellér

Harka Pál tihanyi pintér

Járandóságuk összesen: 24 Ft készpénz

3.68 hl búza, 14.60 hl rozs,

8 hl árpa, 12 kg só, 1 hold

kukoricaföld, 8 m tűzifa

1 db téli, 1 db nyári marha-

tartás, 3 db öreg sertés tar-

tása

Szántódi gazdasági személyzet

Czirklpach Károly nyugalmazott számtartó

özv. Braun Antalné nyug. ispánné

Ney József orvos

Gyenes András gépészkovács

Szabó Pál hajdú
Szabó Jakab bognár
Szegedi István kertész
Fehér József csikósgazda
ifj. Szegedi István bojtár /csikós/
Fehér János lovász
Szabó Sándor kormányzói kocsis
Farkas István igáskocsis
ifj. Kovács István csősz
Pesztrovics Mihály elsőbéres
Müllei György, Pap József, Balogh Ferenc, Varga György,
Teveli Ferenc, Varga János, Zsoldos István, Horváth Ist-
ván béresek
Peresztegi János bivalyos
Fehér József, Bertalan György, Bercsik János, Keszi
József gyalogbéresek
Tamás Ferenc meddüs
Szoládi János toklós
Gályos István ürüs
öreg Kovács István kanász
Németh József csordás
Járandóságuk összesen: 2139.80 Ft készpénz
2.24 hl újbor
105.32 hl búza, 357.40 hl rozs,
18 hl árpa
384 kg só, 33 h kukoricaföld
224 m tűzifa
22 db téli, 22 db nyári marha-
tartás
84 db öreg sertéstartás
kormányzói kocsisnak ruházat

Tóközi gazdasági személyzet

Ney József orvos

Tóth Bálint ispán

Dittmayer Ferenc gazda

Olasz József elsőbéres

Dörnyei János, Silinger János, Kránicz József, Olasz Ferenc, Berki Mihály, Hollósi Mihály, Bognár György béresei

ifj. Silinger János gyalogbéres

Kis József tiszti kocsis

Szabó Pál csósz

Lics Mihály számadó

Fekete Imre fejős

Biró József bárányos

Lics Imre kisbojtár

Kontra János mindenés

Böröcz Mihály csordás és kanász

Járandóságuk összesen: 808 Ft készpénz

4 hl óbor

76.40 hl búza, 243 hl rozs,

18 hl árpa

7.40 hl zab, 12 hl kukorica

242 kg só, 21 ²/₈ h kukorica-föld

188 m tűzifa

20 db téli, 20 db nyári marhatartás

71 db öreg sertéstartás

1 db téli, 1 db nyári lótartás

nyári vászonruha a tiszti kocsisnak, juhászoknak Szt. Mihálykor élő bárányok után 5 krajcár, többi állat után 1 krajcár

ispánnak 10 Ft irodaátlag

Jegyzetek

- 1/ A Tihanyi Bencés Apátság iratai a pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltárban /a továbbiakban: BFL/ és a Veszprém megyei Állami Levéltárban /a továbbiakban: VEML/ maradtak fenn. A dolgozat főként a Pannonhalmán, a Gazdasági Levéltárban /a továbbiakban: GL/ és a Főapát Iratok Tárában /a továbbiakban: FIT/, valamint az apátság történetének 1848-1880 közti időszakának vizsgálatánál a veszprémi levéltárban található "Jegyzőkönyve a Tihanyi Apátúri Uradalom tisztiszékeinek vagy is törvényes és gazdaságbéli öszve üléseinek 1836. november 1-1880. május 31. II. kötet" /A Bencés Rend Tihanyi Apátságának iratai. Acta Dominalium et Fiscalatus Domini. Tisztiszéki jegyzőkönyvek/ című kötetre /a továbbiakban: VEML TA tsz. jk./ épül.
- 2/ Magyar Eszter: Szántódpuszta a török hódoltságtól a szabadságharcig. Szántódi Füzetek VII. 1984.
- 3/ VEML TA tsz. jk. 1836-1880.
- 4/ A jószágkormányzói posztot mindig rendtagok töltötték be. Feladatuk a gazdasági ügyek és személyzet ellenőrzése, irányítása, a fejlesztések, beruházások meghatározása volt. A gazdasztek közvetlen előljárója az illető gazdasági kerület élén álló jószágkormányzó volt, így számadásaikat hozzá nyújtották be és ő továbbította ezeket a pannonhalmi számvevőséghez.

Sörös Pongrácz: A Tihanyi Apátság története II.
/A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története XI.
Szerk. Erdélyi László/ Budapest, 1911. 284.p.

5/ Hasonló volt a zirci cisztercita apátsághoz tartozó előszállási uradalom gazdasági irányításának szervezete is. Az apátságban 1823 óta működött gazdasági tanács a perjel vezetése alatt. A külön gazdasági egységként kezelt előszállási uradalom élén jószágkormányzó állott. A havonta tartott tisztiszéki üléseken az apátság gazdasági tanácsának irányítása szerint jártak el, s a végső döntés joga az apátot illette meg. Bodrog György: Tőkés gazdálkodás az előszállási uradalomban. Agrártörténeti Szemle 1966.4.szám 506.p.

6/ Sörös P. 1911. 77.p.

7/ Uo. 78.p.

8/ Így a csak nemrég elkülönített Zala és Somogy kerületi kormányzóság helyébe ismét egy lépett: Krisztián Pius uradalmi jószágkormányzót ugyanis 1846 szeptemberében iktatták be, s ekkor lett Rauch Szaniszló a Somogy kerületi javak kormányzója.

VEML TA tsz. jk. 1052/1846. szept. 23. Tihany

9/ Uo. 1196/1851. ápr. 8. Tihany. A kinevező okirat kelte: 1851. márc. 27. Szentmárton

10/ Uo. 1159/1850. márc. 7. Tihany

11/ Számvevőszéki ülést évnegyedenként tartottak.
Uo. 1235/1851. máj. 7. Tihany

12/ Magyar E. 1984.

13/ VEML TA tsz. jk. 1081/1848. máj. 24. Tihany

14/ Uo. 1120/1849. dec. 6. Szántód

15/ Jelinek fizetését ekkor 2 hold őszi vetéssel emelték fel, majd 1864-ben a kocsis és 2 ló tartása fejében a vetés meghagyása mellett 1 mázsa só is rendeltek neki.

Uo. 3/1862. febr. 3. és 12/1864. jan. 13. Tihany

16/ A XVIII. sz. elején szervezték meg az endrédi ispánságot, a somogyi oldal gazdasági-irányítási központját. Az 1740-es évektől tisztartó állott Endréden.

Magyar E. 1984.

17/ VEML TA tsz. jk. 1151/1850. márc. 7. Tihany és
1161/1850. márc. 7. Tihany

18/ Uo. 1231 és 1234/1851. máj. 7. Tihany

19/ Uo. 1709/1846. szept. 6. Tihany

20/ Uo. 1305/1853. jan. 10. Tihany

21/ Uo. 1237/1851. máj. 7. Tihany, 1277/1852. febr. 28.
Tihany és 1305/1853. jan. 10. Tihany

22/ Uo. 1152, 1153 és 1157/1850. márc. 7. Tihany és
1267-1269/1852. febr. 28. Tihany

23/ Uo. 1283. a-c/1852. ápr. 15. Tihany

24/ Uo. 1339/1854. dec. 27. Tihany

25/ Sörös P. 1911. 281.p.

26/ VEML TA tsz. jk. 1122/1850. jan. 7. Tihany és
1155/1850. márc. 7. Tihany

27/ Somogy megyei Levéltár, Somogy megye közgyűlési
jegyzőkönyvei, 1848. máj. 2. 332.p./a továbbiakban: SML/

28/ Sörös P. 1911. 289.p.

29/ VEML TA tsz. jk. 1087/1848. máj. 24. Tihany

30/ Uo. 1083/1848. máj. 24. Tihany és 1091/1848. máj.
24. Tihany

31/ Uo. 1320/1853. okt. 20.

32/ BFL GL A szántódi ispánság 1855. 1. negyedévi számadása és uo., 1856. 3. negyedévi, 1857. 4. negyedévi számadások

- 33/ Csorba József: Somogy vármegye ismertetése. Pest, 1857.
- 34/ VEML TA tsz. jk. 11/1867. máj. 15. Tihany
- 35/ BFL GL A szántódi ispánság számadásai: 1855. 1-4. negyedév, 1856. 1-3. negyedév, 1857. 2. negyedév, 1858. 1-2, 4. negyedév
- 36/ Magyar E. 1984. 123.p.
- 37/ VEML TA tsz. jk. 1283.h/1852. ápr. 15. Tihany
- 38/ Uo. 1283.d/1852. ápr. 15. Tihany
- 39/ BFL GL A szántódi ispánság 1855-1858. 4. negyedévi és 1857. 2. negyedévi számadásai
- 40/ Uo. 1855. 3. negyedévi számadás
- 41/ VEML TA tsz. jk. 1/1858. máj. 31.
- 42/ Csorba J. 1857.
- 43/ VEML TA tsz. jk. 1/1858. máj. 31.
- 44/ BFL GL A szántódi ispánság 1855. és 1856. évi számadásai
- 45/ VEML TA tsz. jk. 1357/1856. ápr. 8. Tihany
- 46/ A megye homokos és agyagos talajú területei a búzára és rozsra kevésbé voltak kedvezőek, a rozs viszont e részeken is szépen termett. A megye éghajlata az őszi vetésre volt kedvezőbb.
Fényes Elek: Magyarország leírása II. Somogy vármegye. Pest, 1847.
- 47/ VEML TA tsz. jk. 1257/1851. nov.
- 48/ Uo. 1160/1850. márc. 7. Tihany
- 49/ BFL GL A szántódi ispánság 1856. 2. negyedévi számadása és VEML TA tsz. jk. 1225/1851. ápr. 8. Tihany
- 50/ Uo. 1214/1851. ápr. 8. Tihany

51/ A juhok száma így alakult:

1854	2305 db
1855	2278 "
1856	1952 "
1857	2022 "
1858	2116 "

BFL GL A szántódi ispánság 1855. 1-2.. 1856. 1., 1857. 1. és 1858. 1. negyedévi számadásai, valamint uo. 1855., 1857. és 1858. 1-4. negyedévi számadások; VEML TA tsz. jk. 1098/1848. máj., 1146/1850. márc., 1201., 1203/1851 ápr. 8. Tihany

52/ Szántódon 1857-ben 1933, 1858-ban 2022 db birkát, 1857-ben 561 db bárányt nvirtak meg.

BFL GL A szántódi ispánság 1857. 2-3. és 1858. 2. negyedévi számadása és VEML TA tsz. jk. 1145/1850. márc. 7. Tihany, 2/1859. máj. 5.

53/ BFL GL A szántódi ispánság 1855. 1., 1856-1858. 1-4. negyedévi számadások

54/ VEML TA tsz. jk. 1084-1086/1848. máj. 24. Tihany

55/ Uo. 1206/1851. ápr.

56/ Az eladott állatok száma: 1855-ben 9, 1858-ban 15 db volt, ugyanakkor 1855-ben 4 jármosökröt, 1858-ban az eladottakkal megegyező számú állatot vettek.

BFL GL A szántódi ispánság 1855. 4. és 1858. 1-4. negyedévi számadásai

57/ VEML TA tsz. jk. 1148/1850. márc., 1353/1856. ápr. 8. Tihany

58/ Uo. 1219/1851. ápr.

59/ Azok a vágásba eső fák, melyek "tövéni eladása" hasznosabb az uradalomra, már az erdőn eladhatóak. Uo. 1104/1848. nov. 14. Szántód és 1241/1851. máj. 7. Tihany

- 60/ 1855 első negyedévében a 371 db szántódi sertésből 90 db-ot Tihanyba vittek át, 162 db-ot eladtak, elhullott 23, maradt végül 96 db.
A számadásoknál figyelembe kell vennünk, hogy 1853-tól a szántódi sertések felét - és a tinókat - a jabai számadás alá rendelték.
BFL GL A szántódi ispánság 1855. 4., 1856-1857. 1-4. negyedévi számadásai és VEML TA tsz. jk. 1208/1851. ápr., 1287/1852. ápr. 15.
- 61/ BFL GL A szántódi ispánság 1855., 1857. és 1858. 1-4. negyedévi számadásai és VEML TA tsz. jk. 1216/1851. ápr. 8. Tihany
- 62/ Uo. 1294/1852. dec. 16. Tihany és BFL GL A szántódi ispánság 1857. 3. negyedévi számadása
- 63/ Uo. 1856. 2. és 1858. 2. negyedévi számadások, valamint VEML TA tsz. jk. 1044/1846. máj. 22., 1062/1846. szept. 23. Tihany
- 64/ Uo. 1309/1853. jan. 10.
- 65/ BFL GL A szántódi ispánság 1857. 4. és 1858. 4. negyedévi számadása
- 66/ Uo. 1856. év 1. negyedévi számadása Szarvas József kádármesternek
- 67/ Uo. A szántódi ispánság 1852. 1-4. negyedévi számadása
- 68/ 100 db ára tiz és tizenhat forint között mozgott. Uo. 1857. 1., 2., 4. és 1858. 2., 4. negyedévi számadások
- 69/ Uo. 1855. 1., 4.; 1856. 3.; 1857. 1., 4. és 1858. 1. negyedévi számadások, valamint VEML TA tsz. jk. 1308/1853. jan. 10. Tihany
- 70/ Fényes E. 1847. 64-69.p. és BFL GL A szántódi ispánság 1855., 1857., 1858. 4. negyedévi számadásai

- 71/ Csorba J. 1857. 5.p.
- 72/ BFL GL A szántódi ispánság 1855. 4. és 1857. 4. negyedévi számadásai és VEML TA tsz. jk. 1106/1848. nov. 14. Szántód, 1166/1850. márc. 7. Tihany, 1229/1851. ápr. 8. Tihany
- 73/ "E lemondás folytán a főapátság a tizedet mindenütt, még a hires Somogy vármegyében is elvesztette."
BFL FIT Kruesz Krizosztom főapát levele, 1873. febr. 27. Pannonhalma
- 74/ Aszófőn 1868 körül, Kísszőlősen 1862-ben, Örvényesen 1869-ben, Telekin 1867-ben történt a megállapodás, Balatonfüred 1869-ben még fizette a megváltást.
Sörös P. 1911. 333., 347., 355., 387. és 536.p.
- 75/ VEML TA tsz. jk. 2/1873. jan. 18. Tihany
- 76/ Somogy megye "... kétharmadát - még a 19. század elején is - erdők borították..." Az erdőknek a megye éghajlata és talaja egyaránt kedvező volt.
Király Lajos: Ipartörténeti emlékek Somogy megye földrajzi neveiben. 157.p. Szekszárd, 1976.
- 77/ VEML TA tsz. jk. 1101, 1102/1848. nov. 14. Szántód, 1120/1849. dec. 6. Szántód
- 78/ Uo. 1154/1850. márc. 7. Tihany, 2/1858. dec. 16.
- 79/ Uo. 1254/1851. és BFL GL A szántódi ispánság 1855. és 1857. 1. negyedévi számadásai
- 80/ Uo. 1857. és 1858. 1. negyedévi számadások
- 81/ Uo. 1855. 4., 1858. 4. negyedévi számadások és VEML TA tsz. jk. 1177/1850. szept. 17. Tihany
- 82/ Uo. 1303/1852. dec. 16. Tihany, 1/1859. máj. 5. és BFL GL A szántódi ispánság 1855. 1., 3., 4; 1856. 3., 4; 1857. 2-4. és 1858. 2-4. negyedévi számadásai

- 83/ Sörös P. 1911. 290.p.
- 84/ VEML TA tsz. jk. 1/1863. dec. 14. Tihany
- 85/ Uo. 3, 4/1864. ápr. 12. Tihany
- 86/ Kopeczky Vidor memoranduma, 1865. jún. 20.
Sörös P. 1911. 290-293.p.
- 87/ "Jegyzőkönyv, melynek fölvételére mi alulírottak a főtisztelendő szent-mártoni konvent által a végből küldettünk ki, hogy abból a tihanyi apát-ság javainak jelenlegi állapotja kiderüljön. Továbbá, hogy ezen alkalommal némely botrányos és kereseti ügyeket komolyan megvizsgáljunk s azokbani eljárásunkat okadatolva a főtisztelendő konvent elé terjesszük." 1865. aug. 13. Füred Uo. Oklevéltár 123.sz. 931-943.p.
- 88/ A részösszegek és a végeredmény közti eltérést talán az magyarázza, hogy "A birtokiv Szántódon nem lévén a tisztség kezében, ispán úr vallomása szerint" vették fel a területet. /A számítási hibát a százalék/számításnál korrigáltam./
Uo. 931.p.
- 89/ Az itt összeírt somogyi birtokok - Szántód, Tóköz, Jaba és Kapolypuszták - összesített területének művelési ágak szerinti megoszlása tehát a következő /az uradalomban használt 1200 négyszögöles holdakat 1600-asra átszámítva/:
szántóföld	2217 kh	87 négyszögöl	31.64 %
rét	698	" 350	" 9.96 %
legelő	748	" 800	" 10.68 %
erdő	3162	" 600	" 45.13 %
nádas	104	" 400	" 1.48 %
út és hasz- navehetetlen	76	" 200	" 1.08 %
összesen	7006 kh	837 négyszögöl	

Összevetve ezt a századforduló körüli évek országos, dunántúli, somogyi és néhány más nagybirtok művelési ágak szerinti megoszlásával /kiemelve a szántó, rét, legelő és erdő arányát/:

	Szántó	Rét	Legelő	Erdő
Magyarország 1897	45,0	10,7	13,7	27,9
Dunántúl 1905	51,6	9,0	10,5	18,0
Somogy megye 1897	49,88	8,57	9,8	20,56
Esterházy hercegi urad.	37,0	9,4	8,4	41,4
Csákvári Eszterházy uradalom 1880-90-es évek	37,4	4,7	12,3	43,1
Magyaróvári főhercegi uradalom 1905	45,1	19,5	5,0	12,0
Albrecht főherceg bellyei uradalom 1882	21,4	8,8	13,2	33,2
Sárvári uradalom 1890	75,0	15,2	5,4	----

Amint azt a csákvári uradalom monográfiája megjegyzi kötetében, a föld művelési ágak szerinti megoszlása - bár nem lehet elválasztani a természeti erőktől - sokkal inkább az adott korszak termelési törekvéseitől és lehetőségeitől függ. A szántóföld arányának nagyméretű növekedése az 1860-as évektől figyelhető meg, összefüggésben a gabonakonjunkturával. E folyamattal függ össze a legelők és rétek csökkenése - ösztönözve az állattartás intenzív irányú átalakítását. A csákvári uradalomhoz hasonlóan kiugróan magas az erdők aránya a Tihanyi Apátság e három somogyi gazdaságában is: ez a két uradalom fekvéséből fakadt elsősorban.

Für Lajos: A csákvári uradalom a tőkés gazdálkodás útján, 1870-1914. Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok 4.

Budapest, 1969. 33-37.p. és A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája. Budapest, 1897. I. kötet, 182.p.

- 90/ Jabán a Weisz-testvérek béreltek földet: a jabai Törzsökösben, a csirkedombi dülőben és Barkóban őszi vetés alá vettek bérbe szántóföldeket. A csirkedombi dülőben 250 forintért és 15 aranyért bérelt 50 hold föld szerződése azt is kikötötte, hogy a cséplést a bérlők a helyszínen tartoznak elvégezni és a szalmatörek az uradalomé marad. VEML TA tsz. jk. 9/1865. júl.11. Tihany, 11/1865. márc. 30. Tihany
- 91/ BFL Főmonostori konventgyűlések fogalmazványai. 1845-1905.
- 92/ BFL FIT Simon Zsigmond tihanyi apát levele a főapáthoz, 1866. márc. 3. Tihany
- 93/ VEML TA tsz. jk. 18/1866. dec.27.
- 94/ Uo. 14/1866. dec. 27. Tihany, 5/1867. dec. 19. Tihany
- 95/ BFL FIT Bors Mihály jószágkormányzó levele a főapáthoz, 1892. márc. 24.
- 96/ VEML TA tsz. jk. 2/1879. jún. 3.
- 97/ BFL Főmonostori konventgyűlések fogalmazványai. 1845-1905., 1892. máj. 23.
- 98/ VEML TA tsz. jk. 11/1873. nov. 13. Tihany, 7/1874. nov. 18. Tihany
- 99/ Sörös P. 1911. 294.p.
- 100/ Uo.
- 101/ BFL FIT Bors Mihály somogyi kormányzó levele a főapáthoz, 1887. márc. 12. Szántód

102/ Az egyes épületekre tett költségek így alakul-
tak:

- kovácműhely, épült 1882.
hossza 11 m, szélessége 7,5 m
fala téglá, tető fazsindely
647 Ft 58 krajcárba került
- sertés- és baromfiól, épült 1882.
hossza 40 m, szélessége 3 m
fala téglá, tető fazsindely
796 Ft 59 krajcárba került
- sertés- és baromfiól, épült 1887.
hossza 42,5 m, szélessége 3 m
fala téglá, tető nád
909 Ft 44 krajcárba került
- juhakol, épült 1886.
hossza 36 m, szélessége 11 m
fala téglá, tető nád
2490 Ft 72 krajcárba került
- ménesistálló, épült 1887.
hossza 12,5 m, szélessége 11 $\frac{3}{4}$ m
fala téglá, tető nád
1312 Ft 92 krajcárba került

Uo. "A Tihanyi Apátság gazdaságaiban 1882-től
1887-ig emelt új épületek, s azokra tett kia-
dások kimutatása." Simon Zsigmond apát felter-
jesztése a főapáthoz, 1887. dec. 12.

103/ Simon Zsigmond a főapáthoz, 1866. nov. 29.,

Sörös P. 1911. 621.p. és VEML TA tsz. jk.

12/1869. nov. 15., 5/1870. máj 23. Tihany

104/ Sörös P. 1911. 240-241.p.

- 105/ BFL Főmonostori konventgyűlések fogalmazványai.
1845-1905.
- 106/ VEML TA tsz. jk. 3/1868. nov. 16. Tihany, 10/1874.
nov. 18.
- 107/ A csákvári Eszterházy-uradalomban a faekék mel-
lett 1853-ban tűnt fel az első, Zugmayer-féle
vastestű eke, amelyhez már a következő évben to-
vábbi 33 darabot vásároltak a kedvező tapasza-
latok nyomán. Ezeket 1860-tól a Vidats-, majd az
1890-es évektől a Sach-féle, immár teljesen vas-
ból készült ekék váltották fel.
Für L. 1969. 83.p.
- 108/ VEML TA tsz. jk. 21/1866. dec. 27. Tihany
- 109/ Uo. 5/1871. máj. 2. Tihany
- 110/ A tata-gesztesi Eszterházy-uradalom 1852-ben a
szentgyörgyi puszta bérlőjének gépe után készít-
tetett falusi mesteremberekkel cséplőgépet a ta-
tai gazdaság részére. A gépek száma - az 1850-es
évek végétől már vásárolták ezeket - 1867-re há-
romra emelkedett. Az első gőzcséplőgép 1868-ban
jelent meg a csákvári gazdaságban.
Szabad György: A tatai és gesztesi Eszterházy-
uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés
gazdálkodásra. Budapest, 1957.
- 111/ VEML TA tsz. jk. 15/1869. máj. 26. Tihany,
9/1870. máj. 23. Tihany
- 112/ Uo. 7/1871. máj. 2. Tihany, 2/1871. nov. 23.
Tihany
- 113/ Uo. 3/1875. nov. 18. Tihany, 1/1876. jún. 8.
Tihany
- 114/ BFL FIT Simon Zsigmond tihanyi apát levele,
1876. ápr. 26. és VEML TA tsz. jk. 8/1865.
júl. 11. Tihany

- 115/ VEML TA tsz. jk. 23/1866. dec. 27. Tihany és Magyar E. 1984. 121-122.p.
- 116/ VEML TA tsz. jk. 3/1879. jún. 3. Tihany, 3/1877. nov. 13. Tihany
- 117/ Uo. 16/1866. dec. 27. Tihany, 7/1867. máj. 15. Tihany, 4/1865. júl. 11. Tihany
- 118/ Uo. 6/1875. nov. 25. Tihany és BFL FIT Simon Zsigmond tihanyi apát levele a főapáthoz, 1879. ápr. 28.
- 119/ Für Lajos: Az állattenyésztés szerkezeti átalakulása a századfordulón. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1969-1970. Budapest, 1970. 279.p.
- 120/ BFL FIT Kruesz Krizosztom főapát levele az esztergomi érsekhez, 1871. jan. 3. Pannonhalma
- 121/ VEML TA tsz. jk. 17/1866. dec. 27. Tihany
- 122/ BFL FIT A tihanyi apát levele a főapáthoz, 1877. szept. 24., 1872. jún. 21. és Simon Zsigmond tihanyi apát levele a jószágkormányzóhoz, 1875. júl. 8. Balatonfüred, valamint VEML TA tsz. jk. 5/1878. máj. 28. Tihany, 7/1869. máj. 26. Tihany, 9/1867. máj. 15. Tihany
- 123/ Für L. 1970. 279-280.p.
- 124/ Sörös P. 1911. 932.p.
- 125/ VEML TA tsz. jk. 9/1866. dec. 27. Tihany, 7/1875. nov. 18. Tihany és Sörös P. 1911. 621.p.
- 126/ VEML TA tsz. jk. 4/1865. márc. 30., 1/1865.júl.11.
- 127/ Uo. 1/1868. nov. 16. Tihany, 9/1864. nov. 21. Tihany, 5/1874. nov. 18. Tihany, 2/1874. máj. 11. Tihany, 6/1865. nov. 21. Tihany, 1/1868. nov. 16. Tihany
- 128/ Uo. 6/1879. jún. 3. Tihany, 3/1865. nov.21. Tihany

129/ Uo. 3, 6/1880. máj. 31. Tihany

130/ A bérleti éveknél megfigyelhető hármas szám - illetve annak többszöröse - a háromnyomásos gazdálkodásra utalnak, s ez még a különböző vetésforgók megjelenése idején is fennmaradt. A század végén elterjedő 8-12 éves vetésforgókkal a bérleti évek száma is emelkedett.

Für Lajos: A csákvári uradalom a bérleti gazdálkodás útján 1860-1900. Agrártörténeti Szemle 1966. 1-2.sz. és VEML TA tsz. jk. 4.c/1871. nov. 23. Tihany, 11/1869. nov. 15. Tihany

131/ Uo. 4.v/1871. nov. 23. Tihany

132/ "Az első vasúti vonal, mely a Balatont érintette és annak partján teljes hosszúságában végig is vezet, az 1861. április hó 1-én megnyílt "Déli vasút" vonala Buda-Székesfehérvár-Siófok-Nagykanizsa között, mely úgy vonalvezetése, mint megépítése szerint valódi fővonal."

Ruzitska Lajos: A Balatonhoz vezető vasúti vonalak és forgalom célszerűbb és gazdaságosabb elrendezése. Vasúti és Közlekedési Közlöny 3.sz.4.p. Budapest, 1938. jan. 9.

133/ VEML TA tsz. jk. 2/1862. febr. 3., 10/1863. dec. 14. Tihany, 13/1864. jan. 13., 3/1863. dec. 14., 3.e/1866. máj. 17. Tihany, 2/1864. nov. 21. Tihany

134/ Az egyesített vezetés "... a gazdaság nagy kárával járt."

Sörös P. 1911. 673.p.

135/ BFL FIT Bors Mihály jószágkormányzó levele a főapáthoz, 1892. márc. 24.

- 136/ Uo. 1894. ápr. 7., valamint Sörös P. 1911. 91.p.
és uo. Oklevéltár 125.sz. 946-947.p.
- 137/ BFL FIT Simon Zsigmond tihanyi apát levele Vaszary
Kolos főapáthoz, 1890. júl. 12. Szántód
- 138/ Uo. Fehér Ipoly főapát Malatin Ferenchez, 1897.
júl. 18. Balatonfüred és 258.sz. főapáti rende-
let, /kelt máj. 21./1898. jún. 1.
- 139/ BFL GL A szántódi gazdaság havijelentése, 1910.
okt.; BFL FIT 336.sz. Szabályzat a tiszti álla-
soknál követendő eljárásra. /Életbe léptetett
a pannonhalmi főmonostori konventnek 1892. no-
vember 24-én tartott ülésében./ Fehér Ipoly fő-
apát, 1892. nov. 24. Pannonhalma
- 140/ BFL GL A szántódi gazdaság havijelentései, 1907.
máj.-jún., 1912. febr.; A szántód-teleki gazda-
ság 1913. évi tiszti számadása; BFL FIT 1894.
jún. 27. Pannonhalma
- 141/ Sörös P. 1911. 673.p.
- 142/ BFL GL A szántódi gazdaság havijelentései, 1911.
ápr.; A szántódi gazdaság éves számadásai, 1908.;
A szántód-teleki gazdaság éves számadásai, 1911.
és 13/1905. Gazdák díjazása /"A gazdák, hajdúk,
postamesterek stb. díjazása 1905-ben."
A beszámítási árak: búza 16 K
rozs 13 "
árpa 11 "
tej 10 fill.
tehéntartás 100 K
föld 30 K
keményfa 5 "/
- 143/ Uo. A szántódi gazdaság havijelentései, 1911.
ápr., 1912. márc., 1912. nov., 1909. jan.

- 144/ BFL FIT 1893. jan. 12. Pannonhalma és dr. Boross Marietta közlése
- 145/ Uo. Halbik Cziprián tihanyi apát, 1896. máj. 13. Tihany
- 146/ Szabó Pál hajdú, majorgazda, "a legelső és leg-
érdemesebb" a szántódi gazdaság cselédei közt,
45 évi szolgálat után lakást, 8 q rozsot, 6 m³
hasáb tűzifát, tehéntartást kapott kegydíjúl.
Teveli Ferenc bivalyos 41 év után 4 q rozsot,
4 m³ dorongfát kapott a szántódi gazdaság ter-
hére.
Uo. Bors Mihály jószágkormányzó levele 1895.
ápr. 2. Szántód és uo. Halbik Cziprián tihanyi
apát levele 1896. ápr. 13. Tihany
- 147/ BFL GL A szántódi gazdaság havijelentései, 1908.
okt., 1909. febr., nov.; 1910. febr.
- 148/ Az előszállási uradalom készpénzben fizetett il-
letményei 1874-ben a következők voltak:

	Évi fizetés	
Munkakör	ft	kr
Uradalmi tisztek, kasznár	152	25
Iparosok:		
kovács	63	
bognár, ács, kőműves	18	75
kertész	23	70
nádazó	15	
Erdőkerülő, vincellér, majoros, faültető	8	82
Gazdasági cselédek:		
tehenész, láncos- és igásbéres	8	82
kocsis, öreg-, baltás- /fa- vágó/ és szekeresbéres	12	57
csősz	15	

Munkakör	Évi fizetés	
	ft	kr
Állattenyésztés:		
kanász	18	75
gulyás	31	50
juhász	35	52
bojtár	21 ill.	
	22	80
fejős béres	31	50
mindenes	39	

A cselédek termény- és illetményföld-járadékot /1 h kukoricaföld/ is kaptak. Sajnos, a cselédek teljes konvenciójának meghatározása az uradalom esetében nem lehetséges, mivel a terménykonvencióról és az esetleges állattartásról nem tudunk. A készpénzfizetés alacsony, alatta marad a szántótótközi gazdaságokénak:

Munkakör	Évi fizetés	
	ft	kr

Szántód

Iparosok:

gépészkovács	250
bognár	50
kertész	24

Gazdasági cselédek:

elsőbéres	32
béres	24
gyalogbéres	22
csősz, kormányzói és igás kocsis	22

Állattenyésztés:

csikósgazda, bojtár	50
lovász, bivalyos	22
meddüs, toklós, ürüs	41
kanász, csordás	4

Munkakör	Évi fizetés	
	ft	kr
<u>Tóköz</u>		
Ispán	210	
Gazda	50	
Gazdasági cselédek:		
elsőbéres	32	
béres	24	
gyalogbéres	22	
csősz, tisztí kocsis	22	
Állattenyésztés:		
számadó	50	
fejős, bárányos	46	40
kisbojtár	32	
mindenes	41	
csordás és kanász	8	
Szőléleszt:		
vincellér	24	

Bodrog Gy. 1966. 4.sz. 530.p. és BFL GL A szántód-
tőközi gazdaság bértáblája 1884. Szt. György nap-
tól 1885. évi Szt. György napig. Benyák Ottó jó-
szágkormányzó, Tóth Bálint ispán, 1884. ápr. 30.
Tóköz

- 149/ 1905-ben a Somogy megyei Pusztakovácsi községhez
tartozó Kürtöspusztán, amelyet Weisz Henrik bérelt,
a mezőgazdasági cselédek az alábbi bért kapták:
26 mérő gabona /18 mérő rozs, 8 mérő búza/, 26 Ft
készpénz, másfél öl tűzifa, 26 font só és 1 hold
kukoricaföld. A kert, a kenderföld, 2 db sertés
5-5 malaccal való tartása fejében a cselédasszo-
nyok évi 12 napszámmal tartoztak.
SML 1905. jún. 24. Lehner Vilmos marcali főszol-
gabiró jelentése az alispánhoz.

150/ 1906-ban a Somogy kerületi uradalmi orvosok - akik immár ketten voltak - fizetésemelést kaptak: a kapolyi és jabai teendőket ellátó dr. Bartos díjazása 264 helyett 320, a Szántódon, Endréden és Tóközben tevékenykedő siófoki orvosé 260 helyett 340 korona lett.

BFL FIT Gazdasági több ügy elintézésére főjósza^gkormányzónak felhatalmazás adatik./fogalmazvány/. Fehér Ipoly főapát, 1906. nov. 27. Pannonhalma

151/ BFL GL A szántódi gazdaság éves számadásai, 1908., 1909.; A szántód-teleki gazdaság havi¹jelentései, 1912. márc., ápr., júl., okt.

152/ BFL FIT Bors Mihály jószá^gkormányzó kérelme cse^lédlakás-építéshez, 1896. máj. 26.

153/ BFL GL A szántódi gazdaság havi¹jelentései, 1910. nov.

154/ A harmados művelésű földek később jelentek meg az uradalmak által részesművelésre bocsátott földeken, mint a feles művelésűek. A tata-gesztesi uradalom az 1850-es évek derekától adott ki feles kapásföldeket /1 holdért 6 kaszás és 6 gyűjtőnapszámot kérve/ és az ekkor még ritkaságnak számító harmados földekkel is találkozunk az uradalom gazdasági feljegyzéseiben.

Szabad Gy. 1957. 417.p.

155/ A 10-es években Somogyban az általános férfi nap³számbér 1.60-5, a női 1.20³ korona közt alakult. BFL GL 1908. jan., szept., 1909. szept., 1912. nov. és 1908., 1909. és 1912., 1913. évi számadások, valamint Somogy vármegye /Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. Csánki Dezső./ Budapest, é.n.

156/ BFL GL A szántódi gazdaság éves számadásai, 1904., 1905. és A szántódi gazdaság havi¹jelentései^{1911.} márc., ápr.

- 157/ Uo. A szántódi gazdaság havijelentései, 1908. máj.,
A szántód-teleki gazdaság tiszti számadásai 1912.,
1913. és A szántód-tóközi gazdaság leltára, 1900.,
1903.
- 158/ Uo. A szántódi gazdaság havijelentései, 1912. júl.
- 159/ Meggyeszerzte jelentkező probléma volt, hogy "... az
intenzív gazdasági üzemhez nincsen elegendő munkás-
kéz..."
Csánki D. szerk. é.n. 312.p.
- 160/ 1903 első félévében a kőhegyi szőlőben végzett mun-
káért kifizetett napszámok értéke 638 korona volt,
a gazdaságban csupán 153 korona.
BFL GL A szántódi gazdaság éves számadásai, 1903.
I. félév, A szántódi gazdaság havijelentései, 1908.
szept., 1910. nov.
- 161/ Uo. 1908. okt., 1909. márc., 1911. okt.
- 162/ Uo. 1908. dec.
- 163/ Uo. 1907. szept., 1908. jan., dec., 1909. jún., 1910.
jan., jún., 1911. ápr., aug.; A szántódi gazdaság
éves számadásai, 1904., 1908., 1909. és A szántód-
teleki gazdaság éves számadásai 1911-1913.
- 164/ Lencsés Ferenc: Mezőgazdasági idénymunkások a negy-
venes években. Agrártörténeti Tanulmányok 10. Buda-
pest, 1982. 90.; Kanyar József: Somogyi parasztság,
somogyi nagybirtok /1901-1910/. Somogyi Almanach 2.
Kaposvár, 1957. és Brázovay Kálmán: A dunántúli ara-
tómunkás- és cselédsztrájk. Budapest, 1906.
- 165/ Korszakunkban az arató- és cséplőrészek, illetve a
munkakötelezettség más uradalmakban így alakultak:
Aratórész:
1850-es évek - tata-gesztesi Eszter- 9-12.rész
házy uradalom-
/Komárom-Győr-Fejér m./
- előszállási cisztercita 11. "
uradalom
/kakasdi pusztá, Fejér m./

	- Petrich György csúzi föld- birtoka /Komárom m./	12.rész	
1850/1860-as évek	- csákvári Eszterházy- uradalom	9.	"
1860/1870-es évek	- Uo.	10.	"
	- előszállási uradalom	12.	"
1886	- Somogy megye	10-11.	"

Az 1880-as években előfordultak 14., 16., sőt Zemp-
lénben 17-18. aratórészek is, ám a munkaerőhiányos
területeken ekkor is 11-12. részért arattak. A szá-
zadfordulón ismét emelkedést figyelhetünk meg az
agrármozgalmak hatására /10-11. rész/.

Cséplőrész:

1860/1870-es évek	- előszállási cisztercita uradalom, a csépelte gabona 4 %-a
1866	- Somogy megye a csépelte gabona 3-6 %-a

Aratók munkakötelezettsége:

1850-es évek	- tata-gesztesi uradalom: részes kapásföld ledolgozásért - Csúz: fejenként 5 h kaszálása és gyűjtése, valamint fél hold répa kétszeri kaszálása - előszállási uradalom: 1 h zabos- bükköny lekaszálása, felkötözése, berakása vagy 3 napi asztagrakás. Esős időben napszám - férfiak 30, nők és gyermekek 20 krajcár
1860/1870-es évek	- előszállási uradalom: 7-10 gya- lognapszám, 4,5-6 h lekaszálása
1880-as évek	- előszállási uradalom: fejenként 2 gyalognap, valamint 2 h zabos- bükköny vagy más takarmány kaszá- lása. 1200 négyszöglől tengeri- földért páronként 45 kh takar- mány kaszálása

1886 - Somogy megye: 1 vagy 2 h takarmány kaszálása

Cséplők munkakötelezettsége:

1860/1870-es évek - előszállási uradalom: fejenként 1 hold felesművelésű burgonyáért 2-4 gyalognap, tengeriföldért 6 h kaszálása vagy 4,5 h kaszálása és a föld minőségétől függően 2 vagy 1 gyalognapszám

1880-as évek - előszállási uradalom: fejenként 4 gyalognap, a tengeriföld $\frac{3}{4}$ holdja után 4,5 h kaszálása vagy 22 gyalognap, a feles burgonyaföldért 1200 négyszögöle után 2 gyalog- és 4 irtónap

A csákvári Eszterházy-uradalom felesművelésbe adott földjei után - melyeket nagyobb részét az aratók és cséplők, illetve a cselédek vállalták - 5 kaszás és 5 gyűjtőnapszámot kért 1000 négyszögölenként. Az uradalom a száraztakarmányok $\frac{2}{3}$ - $\frac{3}{4}$ részét ily módon, ingyenmunkával takarítottatta be.

A zirci, pilisi, pásztói és szentgotthárdi egyesült ciszterci rendű apátság tulajdonát képező előszállási uradalom vázlatos leírása. Veszprém, 1885. 7., 15-16.; Bodrog Gy. 1966. 4.sz. 528-529.p.; Für L. 1969. 115-116., 127., 135.; Széchényi Imre: Somogy megye közgazdasági viszonyairól. Budapest, 1887. 7.; Szabad Gy. 1957. 427.p.

166/ BFL GL A szántódi gazdaság havijelentései, 1912. ápr., jún., júl., okt., dec.

167/ Uo. 1908. febr-dec.

168/ Uo. 1907. febr.

169/ Uo. 1912. nov.; A szántód-tóközi gazdaság leltára, 1891., 1892., 1902. II. félév; A szántódi gazdaság éves számadása, 1909.; A szántód-teleki gazdaság tisztai számadása, 1912. és VEML TA tsz. jk. 21/1866. dec. 27. Tihany

170/ BFL GL A szántódi gazdaság leltára, 1891., 1893., 1900., 1901., 1902. I. félév; A szántódi gazdaság havijelentései, 1908. márc., 1909. júl., szept., 1912. aug.

171/ A csákvári Eszterházy-uradalom három gazdaságában így alakult a vetőgépek száma:

<u>Gazdaság</u>	<u>1885</u>			<u>1890</u>		
	sor- vető	here- vető	szórva- vető	sor- vető	here- vető	egyéb
csákvári	3	1	4	4	1	2
majki	1	-	1	1	-	1
császári	-	-	-	-	-	-
összesen:	4	1	5	5	1	3

<u>Gazdaság</u>	<u>1900</u>			<u>1913</u>		
	sor- vető	here- vető	egyéb	sor- vető	here- vető	egyéb
csákvári	6	1	2	9	1	2
majki	1	-	1	1	-	1
császári	2	-	-	3	-	-
összesen:	9	1	3	13	1	3

/egyéb = Alban- és Smith-féle, tulajdonképpen szórva-
vető gépek/

A tata-gesztesi uradalmak csákvári gazdaságában 1869-
ben 1874 kh-ra jutott 1 vetőgép, az előszállási ura-
dalomban 1885-ben 625 kh-ra.

Für L. 1969. 111. és Bodrog Gy. 1966. 4.sz. 531.

- 172/ BFL GL A szántódi gazdaság leltára 1891., 1904., 1902. II. félév; A szántódi gazdaság tisztí számadása, 1911.; A szántódi gazdaság éves számadása 1904., 1909.; A szántódi gazdaság havijelentése 1904. ápr., 1910. júl.
- 173/ Uo. A szántódi gazdaság leltára 1891., 1893., 1896.; A szántódi gazdaság éves számadása 1903. I. félév, 1904., 1905., 1908., 1909., 1911., 1912.; A szántódi gazdaság havijelentése 1908. febr., márc., 1911. szept.
- 174/ Uo. A szántódi gazdaság havijelentése 1910. szept., okt.
- 175/ Somogy megye vetőmag-szükséglete 1897-ben a következő volt /kh/1/:

	kézzel vagy szórógéppel	sorvető- géppel	a vetés területéből sorvetőgéppel vetve
Őszi búza	143	117	58 %
tavaszi "	144	119	63 %
Őszi rozs	136	112	58 %
tavaszi "	137	114	63 %
kétszeres	142	121	50 %
Őszi árpa	138	114	67 %
tavaszi "	139	116	66 %
zab	156	138	51 %
szemestengeri	14	16	50 %
takarmány "	191	162	54 %
köles	34	29	31 %
tatárka	72	57	13 %
zabosbükköny	187	171	33 %
bükköny	76	62	47 %

A megye uradalmi közül a somogyváriban 1890-ben
1 holdba a következő mennyiségeket vetették:

őszi búza	80 kg
rozs	} 70 "
árpa	
zab	50 "
tengeri	15 "
lóhere	4 "
lucerna	8 "
répa	5 "

A magyar korona országainak ... V.k. Budapest, 1897.
és Bakács István: A somogyvári uradalom XIX. század
végi gazdálkodásáról - Forrásismertetés -. Somogy me-
gye múltjából. Levéltári Évkönyv 3. Szerk. Kanyar Jó-
zsef. Kaposvár, 1972.

- 176/ BFL FIT Bors Mihály jószágkormányzó a főapáthoz, 1893.
szept. 6. Szántód és BFL GL A szántódi gazdaság havi-
jelentése 1912. máj.
- 177/ Uo. 1908. febr., 1912. febr.; A szántódi gazdaság éves
számadása 1903., 1905., 1913.; A szántód-teleki gazda-
ság éves számadása 1912.
- 178/ BFL FIT Bors Mihály jószágkormányzó betérjesztése a
főapáthoz 1894. jan. 23. Szántód és BFL GL A szántódi
gazdaság éves számadása 1903. II. félév, 1904.
- 179/ BFL FIT Finkey Gyula jabsai számtartó fegyelmi vizsgá-
lata 1895. okt. 15. Jaba
- 180/ Somogyban a megye monográfiájának tanúsága szerint
századunk első évtizedében a vetésforgóknak főként
két fajtáját alkalmazták: a módosított norfolki né-
gyest /trágyázott zabosbüköny, magbüköny vagy
magborsó/ búza vagy rozs/kukorica, burgonya vagy
répa/árpa vagy zab/ és ötös vetésforgót /vöröshere,
lóhere és tengeri valamelyike vagy lucerna/búza/ku-
korica, burgonya vagy répa/árpa vagy zab/rozs vörös-
herével/. A búzának előveteményként a hüvelyesek

kedveznek /trágyázott zabosbükköny, vöröshere, magbükköny, biborhere, lucerna, magborsó/. Az őszi rozsot jobb búzatermő részeken árpa és zab után vetették, s így is kielégítő termést adott. Az árpa legjobb előveteményei a kapásnövények.

Csánki D. /szerk./ é.n. 304-307.p.

181/ BFL GL A Tihanyi Apátság szántódi birtokának kezelése 1882/3, 1883/4, 1884/5.

182/ A vetésterület megoszlása Szántódon:

	<u>1883/4</u>			<u>1884/5</u>		
búza	144 h	784	négyszögöl	154 h	791	négyszögöl
rozs	78 "	525	"	54 "	1158	"
árpa	147 "	904	"	135 "	793	"
zab	59 "	38	"	71 "	055	"
zabosbükköny	60 "	675	"	61 "	888	"
mag "	2 "			-		
zöldtakarmány	4 "			-		
kukorica	101 "	894	"	90 "	658	"
burgonya	15 "			-		
répa	4 "			12 "		
kender	5 "			5 "		
lucerna	19 "	217	"	18 "		
ugar	125 "	74	"	114 "	127	"
haszonbér	-			22 "	1148	"
köles } takarmány	-			16 "		
mohar }	-			12 "		

771 h 56 négyszögöl 773 h 626 négyszögöl

A 4 fő gabonanövény egyesített vetésterülete 430 h 593 négyszögöl /az elvetett terület 55 %-a/, illetve 422 h 348 négyszögöl /54 %/.

Uo.

- 183/ A csákvári gazdaság az elsők között kezdte meg a műtrágya felhasználását: 1894-ben Thomas-salakot, csontlisztet és szuperfoszfátot szórtak ki az őszi vetések alá. A pannonhalmi főapátság birtokán először 1887-ben történt műtrágyázási kísérlet /a se-lyemcsuki és tarjáni gazdaságokban, takarmányrépával és réti takarmányokkal/, ám a műtrágya nagyüzemi felhasználásának bevezetésére ekkor még nem került sor.
- Für L. 1969. 98., BFL FIT Műtrágya-kísérletek 1887. nov. 5. Pannonhalma
- 184/ BFL GL A szántódi gazdaság havijelentései 1907. szept., 1908. jan., márc., jún., 1909. júl., szept.; A szántódi gazdaság kezelőtiszti és kormányzói éves számadása 1909.
- 185/ Uo. A szántód-teleki gazdaság tiszti számadása 1913. A szántód-teleki gazdaság éves számadása 1908., 1911.
- 186/ Uo. A szántódi gazdaság havijelentése 1907. jan., febr., ápr., aug., dec., 1908. febr., dec., 1911. márc., ápr., jún.; A szántód-teleki gazdaság éves számadása 1911., 1912.
- 187/ Uo. A szántódi gazdaság éves számadása 1903. II. fél-év, 1908.; A szántódi gazdaság havijelentése 1908. márc., 1910. ápr., máj.
- 188/ Uo. A Szántód-Tóköz gazdaság leltára 1891., 1905.; A szántódi gazdaság éves számadása 1904., 1905.
- 189/ Uo. A szántódi gazdaság havijelentései 1907. júl., szept., 1909. júl., 1911. júl., szept., 1912. júl., aug., szept., okt., 1910. júl., aug., szept.
- A megyei átlagos terméseredményeknél a gazdaság - a kivételesen gyenge 1912. évi tóközi zabot kivéve -

átlagai jobbak voltak:

	Szántód	Tóköz	Somogy megye
	<u>1912</u>	<u>1912</u>	<u>1910-es évek</u>
búza	10.06	8.31	7.79 q
rozs	8.38	7.82	7.63 q
árpa	10.50	7.82	8.23 q
zab	11.24	4.73	7.65 q

Uo. és Csánki D. /szerk./ é.n.

- 190/ BFL FIT Kruesz Krizosztom főapát a központi kormányzóhoz a számadások elkészítésének módjáról, 1878. febr. 20.
- 191/ BFL GL A szántódi gazdaság éves számadása 1902. II. félév, 1908.
- 192/ Uo. 1905.; A szántód-teleki gazdaság éves számadása 1912., 1913.
- 193/ Uo. A szántódi gazdaság havijelentése 1907. márc., 1908. ápr., 1909. jún., 1911. jan., 1912. ápr., jún.; A szántódi gazdaság éves számadása 1903. II. félév; BFL FIT Szántódi lábaspajta helyreállítása engedélyeztetik. Fehér Ipoly főapát, 1906. ápr. 14. Pannonhalma
- 194/ BFL GL A szántódi gazdaság havijelentése 1907. aug., szept., okt., dec. 1908. máj., okt., nov., 1909. nov., 1910. jan., máj., júl., nov., 1911. márc., nov., 1912. aug.; A szántódi gazdaság éves számadása 1905., 1908., 1909.; A szántód-teleki gazdaság éves számadása 1911.
- 195/ BFL FIT Weninger Mátyás tihanyi tiszt a főapáthoz 1890. dec. 29. Tihany
- 196/ "Somogy megye mezőgazdaságának történetében 1848-tól 1945-ig a legnagyobb jelentőségű folyamat a szarvasmarha-tenyésztés fellendülése."
- Király István: Fejezetek a Somogy megyei szarvasmarha-tenyésztés történetéből /1848-1945/. Somogyi Almanach 7. Kaposvár, 1962.

197/ BFL GL A szántódi gazdaság éves számadása 1902. II. félév, 1903. I-II. félév, 1904., 1905., 1908., 1909.; A szántódi gazdaság havijelentése 1907. máj., jún., 1912. ápr., máj., jún.; A szántód-teleki gazdaság tisztí számadása 1911.; A szántód-teleki gazdaság éves számadása 1911., 1912., 1913.

198/ A fejt tehéntej mennyisége a következő volt:

<u>Szántód</u>	1904. II. félév	- 3250 l
	1905	- 6211 l + 1 kg vaj
<u>Szántód-Teleki</u>	1911	- 60436 l
	1913	- 75115.5 l

A Szántód-Teleki gazdaság átlagos fejéseredményei az 1912. évben így alakultak:

jan-márc.	7.3 l
ápr.	6.7 l
máj.	7.3 l
jún.	6.4-7.3 l
júl.	6.6 l
aug.	6 l
szept.	5.2 l
okt.	4.5 l
nov.	5.2 l
dec.	5.2 l

Uo. A szántódi gazdaság éves számadása 1904. II. félév, 1905.; A szántód-teleki gazdaság éves számadása 1911., 1913.; A szántód-teleki gazdaság havijelentése 1912. jan-dec.

199/ Uo. és Tóth Tibor: A szarvasmarha-fajtaváltás Somogyban a századfordulón. Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 3. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1972.

200/ Sörös P. 1911. 597., 609., 631.p.

- 201/ BFL GL A szántód-teleki gazdaság éves számadása 1913.; A szántódi gazdaság havijelentése 1907. nov., 1912. máj.
- 202/ Uo. A szántód-teleki gazdaság tiszti számadása 1911.; A szántódi gazdaság havijelentése 1909. okt., dec., 1910. máj.
- 203/ A megye leginkább elterjedt takarmányneműi 1901 és 1915 közt a tavaszi búkköny, az őszi búkkönykeverék, a lóhere, lucerna, baltacim és a muhar voltak.
Király I. 1962.
- 204/ BFL GL A szántódi gazdaság éves számadása 1902. II. félév, 1903. I-II. félév; A szántód-teleki gazdaság éves számadása 1911., 1913.
- 205/ Uo. A szántódi gazdaság havijelentése 1907. jan., febr., 1911. márc.
- 206/ Az eladott állatokból származó bevétel alakulása:
Szántód
1902. II. félév	381 db	4305 korona
1903. II. félév	319 db	3922 korona
1904	76 db	1046 korona
- Szántód-Teleki
1911	394 db	6696 korona
- Uo. 1908. ápr., 1909. ápr.; A szántódi gazdaság éves számadása 1902. II. félév, 1903. II. félév, 1904.; A szántód-teleki gazdaság éves számadása 1911., 1912.
- 207/ Uo. A szántód-teleki gazdaság tiszti számadása 1911. és Sörös P. 1911. 597.p.
- 208/ BFL GL A szántódi gazdaság havijelentése 1907. jan., febr., 1908. szept.; A szántódi gazdaság éves számadása 1902., 1903. II. félév, 1905., 1908., 1909.; A szántód-teleki gazdaság éves számadása 1911., 1912., 1913.

209/ Átlagos nyirási eredmények:

1907. máj., jún.	2-7 kg/db
1907. aug.	1.3 kg/db
1908. máj.	3.06 kg/db
1908. szept.	1.5 kg/db
1909. máj.	3.2 kg/db
1909. szept.	2.2 kg/db
1910. máj.	3.65 kg/db
1911. máj.	3.31 kg/db
1912. máj.	3.78 kg/db

Uo. A szántódi gazdaság havijelentése 1907. máj., jún., aug., 1908. máj., szept., 1909. máj., aug., 1910. máj., 1911. máj., 1912. máj.; A szántódi gazdaság éves számadása 1902. II. félév, 1903. I-II. félév, 1904., 1905., 1908., 1909.; A szántód-teleki gazdaság éves számadása 1911., 1912., 1913.

210/ Uo. A szántódi gazdaság éves számadása 1902. II. félév, 1903. I-II. félév, 1904., 1905., 1907.; A szántódi gazdaság havijelentése 1908. febr., 1909. febr., jún.

211/ Uo. A szántódi gazdaság éves számadása 1908., 1909., 1911.; A szántód-teleki gazdaság éves számadása 1912., 1913.; A szántódi gazdaság havijelentése 1907. okt. és Sörös P. 1911. 622.

212/ Magyar Mezőgazdasági Múzeum Adattára /a továbbiakban: MgMA/ XI. 19. Nagy Vencel főjóságkormányzó visszaemlékezése

213/ BFL GL A szántódi gazdaság havijelentése 1907. jan., febr.

214/ Uo. A szántódi gazdaság éves számadása 1902. II. félév, 1903. I-II. félév, 1904., 1905., 1908., 1909.; A szántód-teleki gazdaság éves számadása 1911., 1912., 1913.; A szántódi gazdaság havijelentése 1907. máj., jún.

- 215/ U.o. A szántódi gazdaság havijelentése 1908. jún.;
A szántód-teleki gazdaság éves számadása 1912.,
1913.
- 216/ Uo. A szántódi gazdaság éves számadása 1903. I-II.
félév, 1905., 1909.; A szántód-teleki gazdaság
éves számadása 1912.
- 217/ Uo. A szántódi gazdaság havijelentése 1907. jan.
- 218/ 1911-ben Somogy megyében 2763 darab bivaly volt,
ami a szarvasmarha-állomány nem egész 1,5 %-át
jelentette.
Király I. 1962. 15.
- 219/ BFL GL A szántódi gazdaság havijelentése 1907.
febr., aug.; A szántódi gazdaság éves számadása
1902., 1903. I-II. félév, 1904., 1905., 1908.,
1909.; A szántód-teleki gazdaság éves számadása
1911., 1912.
- 220/ BFL FIT Bors Mihály jószágkormányzó az endrédi
erdőről, 1895. aug. 20. Szántód
- 221/ Uo. Bors Mihály jószágkormányzó jelentése a le-
geltetésről, 1896. ápr. 1. Szántód és BFL GL
A szántódi gazdaság havijelentése 1908. ápr.,
1909. ápr., nov.; 1911. ápr., 1912. jan., ápr.
- 222/ Uo. A szántódi gazdaság havijelentése 1907. dec.,
1909. jan., ápr., júl., 1911. febr., 1912. máj.,
okt.; A szántódi gazdaság éves számadása 1903.
I. félév, 1904., 1905., 1909.; A szántód-teleki
gazdaság éves számadása 1911., 1913.
- 223/ Az ország 1895. évi 622 ezer kh szőlőterületével
szemben 1906-ban mindössze 470 ezer kh állott
csak fenn.
Ballenegger Róbert-Finály István: A magyar talaj-
tani kutatás története 1944-ig. Budapest, 1963.

- 224/ A filoxéra-vész következtében a még fennálló dézsmameg váltási tartozásokat országosan eltörölték. BFL FIT Sashegyi Damasczén tihanyi perjel a főapáthoz, 1893. jan. Tihany; özv. Hardy Jánosné balatonkisszőlősi lakos kérelme, 1897. szept. 24.
- 225/ BFL GL A szántódi gazdaság leltára 1901., 1905.; A szántódi gazdaság havijelentése 1907. aug.; A szántódi gazdaság éves jelentése 1904.; A szántód-teleki gazdaság éves számadása 1912., 1913.
- 226/ A Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium 1889-ben elrendelte a filoxérának ellenálló futóhomok-területek megállapítását és jegyzékbe vételét. A megkezdett munkálatokat a Földtani Intézet agrogeológiai osztálya folytatta, s ennek keretében a Balaton-melléki szőlőket Keszthelytől Révfülöpig a neves agrogeológus, Treitz Péter, Révfülöptől Balatonalmádiig Horusitzky Henrik mérte fel.
Ballenegger-Finály 1963.
- 227/ BFL FIT Bors Mihály szántódi kormányzó a főapáthoz, 1890. dec. 12.
- 228/ BFL GL A szántódi gazdaság leltára 1900., 1901., 1902. I. félév; A szántódi gazdaság havijelentése 1907. ápr., máj., jún., aug., 1908. máj., 1909. júl., 1910. máj., júl., 1911. máj., 1912. ápr., máj., aug.; A szántódi gazdaság éves számadása 1904.; A szántód-teleki gazdaság éves számadása 1911., 1913.; A szántód-teleki gazdaság tiszti számadása 1911., 1913.
- 229/ BFL FIT Tervezet székházak borszükségleteinek beszerzésére. Fehér Ipoly főapát, 1896. máj. 15.
Pannonhalma

- 230/ Uo. Telekkönyvi másolat a Tihanyi Apátság kőhegyi /505. hrsz./ szőlejéről, 1913. okt. 8. Tab és BFL GL A szántódi gazdaság havijelentése 1908.okt., 1909. nov.; 1911. okt., 1912. okt., 1913. okt.; A szántódi gazdaság éves számadása 1902. II. félév, 1903. II. félév, 1904., 1905., 1907., 1908., 1909.; A szántód-teleki gazdaság éves számadása 1911., 1912., 1913.; Melléklet a szántódi gazdaság kezeléséhez - Kőhegyi szőlő 1906., 1910., 1911., 1913.
- 231/ Uo. A szántódi gazdaság havijelentése 1907. okt., 1908. szept., okt., 1909. szept., 1911. okt.
- 232/ Uo. A szántód-tóközi gazdaság leltára 1905.; A szántódi gazdaság éves számadása 1904., 1908.
- 233/ Uo. 1903. I-II. félév, 1905.
- 234/ 1906. okt. 1-től a kőhegyi vincellér díjazása évi 100 koronával emelkedett, mivel "nevezett gyűjtő-pincét is kezel Szántódon".
BFL FIT Gazdasági több ügyek elintézésére főjóság-kormányzónek felhatalmazás adatik /fogalmazvány/.
Fehér Ipoly főapát, 1906. nov. 27. Pannonhalma
- 235/ BFL GL A szántódi gazdaság éves számadása 1902. II. félév, 1903. II. félév, 1904., 1905., 1907., 1908., 1909.; A szántód-teleki gazdaság éves számadása 1911., 1912., 1913.
- 236/ Uo. A szántódi gazdaság havijelentése 1907. dec., 1908. febr., ápr., máj., júl., nov., 1911. márc., 1912. febr., nov.; A szántód-teleki gazdaság tisztii számadása 1912., 1913.
- 237/ Uo. A szántódi gazdaság havijelentése 1909. okt.; A szántódi gazdaság éves számadása 1908., 1909.; A szántód-teleki gazdaság éves számadása 1912., 1913.; A szántód-teleki gazdaság havijelentése 1911. okt., 1912. szept.

- 238/ Uo. A szántód-tóközi gazdaság leltára 1903., 1906.
- 239/ BFL FIT Bors Mihály szántódi kormányzó levele a főapáthoz 1891. máj. 20.
- 240/ BFL GL A szántódi gazdaság havijelentése 1911. ápr.; A szántód-teleki gazdaság havijelentése 1911. márc., 1912. márc.
- 241/ Zala megyei Levéltár. Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei 1913/913. és BFL GL A szántód-teleki gazdaság havijelentése 1912. márc-dec.; A szántódi gazdaság éves számadása 1908., 1909.
- 242/ BFL FIT 280.sz. főapáti rendelet 1886. júl. 17.; Főapáti rendelet 1889. ápr. 6.; Fehér Ipoly főapát a jószágkormányzókhoz 1894. jan. 9. Pannonhalma; Jegyzőkönyv az összes gazdatiszt fizetésének módosításáról, 1895. jún. 12. Pannonhalma
- 243/ Uo. Finkey Gyula jabai számtartó fegyelmi vizsgálata, 1895. okt. 15. Jaba; Bors Mihály szántódi jószágkormányzó a főapáthoz, 1893. febr. 9.
- 244/ Sörös P. 1911. 295. és BFL GL Kormányzói számadások 1902. II. félév, 1903-1905. I-II. félév, 1908., — 1909.; Kezelőtisztiszámadások 1908., 1909., 1911-1913.
- 245/ BFL FIT Jószágkormányzók utalványozásra felhatalmaztatnak. 389.sz. főapáti rendelet, dr. Hajdú Tibor főapát, 1914. júl. 4. Pannonhalma; Rendtagok elhelyezése 1914-15-ben. 371.sz. főapáti rendelet
- 246/ Uo. 152/1914., csatolva a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 203837/913.sz./I. engedélye
- 247/ Uo. A szántódi állomásnál levő kocsma adásvételi szerződése 1913. okt. 20. Tihany, minisztériumi helybenhagyás 1914. jan. 27. Budapest, 203434/1913.sz./I.oszt.
- 248/ Uo. Gallik Oszvald kérelme a Hadügyminisztériumhoz 1914. nov. 23. Balatonfüred

- 249/ Uo. Háborús jelentések gazdaságoktól: Gallik Oszvald
1914. aug. 22. Balatonfüred; Jelentés a háború ter-
heihez való hozzájárulásról, 1914. ápr. 14. Pannon-
halma; Harcba vonultak helyett új cselédek fogadása,
dr. Hajdú Tibor főapát, 1914. szept. 26. Pannonhalma
- 250/ BFL GL A szántód-teleki gazdaság éves számadása
1914.; A szántódi gazdaság éves számadása 1915-1918.;
A szántódi gazdaság tisztii számadása 1917. és
BFL FIT Aratógépek rendelése ügyében a jószágkormány-
zókhöz, dr. Hajdú Tibor főapát, 1914. dec. 26. Pan-
nonhalma
- 251/ Hadifoglyokat 1915 májusától a 200, majd a húsznál
több foglyot foglalkoztatni tudó gazdaságok kaphat-
tak. A napi 6 filléres kincstári dijon felül a gaz-
daságoknak munkabért nem kellett fizetniük, csak a
foglyok élelmezéséről gondoskodni.
Lencsés F. 1982.
- 252/ BFL GL A szántódi gazdaság éves számadása 1917.;
A szántódi gazdaság tisztii számadása 1916-1918.
- 253/ Uo. A szántódi gazdaság éves számadása 1915-1917.;
A szántód-teleki gazdaság tisztii számadása 1914.;
A szántódi gazdaság tisztii számadása 1915., 1916.
- 254/ BFL FIT Építkezések engedélyezése 1914. máj. 30.
- 255/ BFL GL A szántódi gazdaság éves számadása 1915-1919.
A szántódi gazdaság tisztii számadása 1917., 1918.
- 256/ Uo. 1918. és A szántódi gazdaság éves számadása
1915., 1916.
- 257/ Uo. 1915. és BFL FIT Villamos felszerelés. Vojnits
Döme főjószágkormányzó, 1914. jan. 26. Pannonhalma
- 258/ Uo. Belső biztosítás elrendeltetik. 710.sz. főapáti
rendelet, dr. Hajdú Tibor főapát, 1914. dec. 10.
Pannonhalma

- 259/ Uo. Szabályzat a szarvasmarha- és lóállomány biztosítására. 33 sz. főapáti rendelet, dr. Hajdú Tibor főapát, 1914. jan. 26. Pannonhalma
- 260/ BFL GL A szántód-teleki gazdaság éves számadása 1914.; A szántódi gazdaság éves számadása 1915-1919.
- 261/ Uo. 1916-1918.
- 262/ L. a 260. számú jelzetet
- 263/ Uo. A szántód-teleki gazdaság tisztii számadása 1914.; A szántód-teleki gazdaság éves számadása 1914.; A szántódi gazdaság tisztii számadása 1915., 1919.
- 264/ Uo. A szántód-teleki gazdaság éves számadása 1914.; A szántódi gazdaság éves számadása 1915-1919.; A szántódi gazdaság tisztii számadása 1917-1918.
- 265/ Bár Somogy megyében a tizes évekre létrejöttek már a tejtermelő tehenészetek, a szarvasmarhatartásnak ez az ága még nem vált uralkodóvá az állomány egészén belül. A nagybirtokokon a parasztagazdaságokhoz képest lassabban játszódtott le az igavonásban az ökrökről a lovak alkalmazására történő áttérés, így az ökrök számához képest alacsony volt a fejősteheneké. A tejtermelés eredményei gyengék voltak: 1912 körül 60-1200 liter közt alakult a napi tejtermelés. Király I. 1962. 18-19.
- 266/ BFL FIT 448.sz. főapáti rendelet, dr. Hajdú Tibor főapát, 1914. aug. 5. Pannonhalma és Előterjesztés a január és február havi jelentésekről. Vojnits Döme főjószaágkormányzó, 1914. ápr. 21. Pannonhalma
- 267/ BFL GL A szántód-teleki gazdaság tisztii számadása 1914.; A szántód-teleki gazdaság éves számadása 1914.; A szántódi gazdaság éves számadása 1915-1919.

268/ Uo.

A megyében 1913-ban a tej felvásárlási ára 10-14 fillér volt. Értékesítése nyáron főleg a Balaton körül, télen Budapesten történt.

Király I. 1962. 24.

269/ BFL FIT 448.sz. főapáti rendelet, dr. Hajdú Ti-

bor főapát, 1914. aug. 5. Pannonhalma és BFL GL

A szántód-teleki gazdaság éves számadása 1914.;

A szántódi gazdaság éves számadása 1915-1919.;

A szántódi gazdaság tisztii számadása 1915-1917.

270/ Uo. A szántód-teleki gazdaság éves számadása

1914.;

A szántódi gazdaság éves számadása

1916-1919.;

A szántódi gazdaság tisztii számadása

1916-1917.

271/ L. a 270. számú jelzetet, valamint uo. A szántódi

gazdaság tisztii számadása 1918.

272/ Uo. A szántód-teleki gazdaság éves számadása 1914.;

A szántódi gazdaság éves számadása 1915-1919.

273/ L. a 272. számú jelzetet

274/ Uo. A szántód-teleki gazdaság tisztii számadása

1911-1914.;

A szántódi gazdaság tisztii számadása

1915-1922.

275/ BFL FIT Építkezések engedélyezése 1914. máj. 30.

és BFL GL A szántódi gazdaság éves számadása 1917.

276/ BFL FIT Mustok beváltási ára az apátságokban.

1914. nov. 7.

277/ BFL GL A szántód-teleki gazdaság éves számadása

1914.;

A szántódi gazdaság éves számadása

1915-1919.

278/ Uo. A szántód-teleki gazdaság tisztii számadása

1914.;

A szántódi gazdaság tisztii számadása 1918.

279/ Uo. A szántódi gazdaság tisztii számadása 1918.

- 280/ BFL FIT A somogyi vadászbérleti szerződés 3 évre meghosszabbítva. Vojnits Döme főjóságkormányzó, 1914.
- 281/ BFL GL A szántód-teleki gazdaság tisztí számadása 1914.; A szántódi gazdaság tisztí számadása 1915-1919.
- 282/ Uo. Főszámvevői jelentés az 1941-42. gazdasági évről és Somogykerületi gazdaságok 1922. évi kormányzói számadása
- 283/ 1936-ban a Somogy megyei és az apátság somogyi birtokait magában foglaló tabi járás művelési ágak szerinti megoszlása ezt mutatta:

Somogy megye

összes terület	1 164 318 kh	<u>100 %</u>
szántóföld	629 807 "	54.09 %
kert	12 701 "	1.09 "
rét	93 998 "	8.07 "
szőlő	19 071 "	1.64 "
legelő	108 407 "	9.31 "
egyéb	98 936 "	8.50 "
erdő	199 616 "	17.14 "
nádas	1 782 "	0.15 "

Tabi járás

összes terület	133 451 kh	<u>100 %</u>
szántóföld	77 548 "	58.11 %
kert	1 089 "	0.82 "
rét	6 903 "	5.17 "
szőlő	2 657 "	1.99 "
legelő	9 305 "	6.97 "
egyéb	18 250 "	13.68 "
erdő	17 455 "	13.08 "
nádas	244 "	0.18 "

Az apátsági birtokokkal megegyezően döntő a szántó-terület aránya, de rét és legelő az uradalomban még nagyobb területen maradt fenn a megyei és járási arányokhoz képest, ahol is a művelési ágak szerinti megoszlásban az erdő foglalta el a második helyet. A magyar korona országos ... 1897., valamint BFL GL A Tóköz-Szántód-Tihany gazdaság havijelentése 1941. okt.; A Szántód-Tóköz-Tihany gazdaság 1941-42. évi főszámvevői jelentése

284/ Uo. A szántódi gazdaság tisztii számadása 1921.; Főszámvevői jelentés az 1941-42. gazdasági évről

285/ Az óvári gazdasági akadémián diplomát szerzett Gosztonyi Nándor, Nagy Vencel, dr. Szalay Albert és Horváth Ányos mellett Tardos Vida Sopronban, dr. Pados Ottokár Budapesten folytatott erdészeti, illetve kereskedelmi tanulmányokat.

MgMA XI. 19. Nagy Vencel főjósággkormányzó visszaemlékezése; uo. III. 7658/2. Nagy Vencel főjósággkormányzó önéletrajza, valamint BFL GL Jelentés a somogyi gazdaságok bejárásáról, 1938.; A Szántód-Tóköz-Tihany gazdaság havijelentése 1941. jan., júl., 1942. jan.

286/ Uo. A Szántód-Tóköz-Tihany gazdaság havijelentései 1940-1944.; A szántódi gazdaság havijelentése 1932. máj. és BFL FIT 35.sz. főapáti rendelet: A Pannonhalmi Szent Benedek-rend számadása. Békefi Remig főapát, 1922. febr. 13. Pannonhalma

287/ Boross Jenő 1934. nov. 1-től a jabai és tóközi gazdaság vezetője volt.

BFL GL A Pannonhalmi Szent Benedek-rend főszámvevő-ségi iktatója 1934-35.; A szántódi gazdaság tisztii számadása 1921., 1922.; A Szántód-Tóköz-Tihany gazdaság havijelentése 1941. okt., 1942. jan.

- 288/ Uo. A Tihanyi Apátság Somogy kerületi kormányzói számadása 1922.
- 289/ Uo. A szántódi gazdaság havijelentése 1935. jan., 1938. jan., 1940. jan., 1941. jan., febr., 1942. jan., ápr., 1943. márc., aug., 1944. jan.
- 290/ Uo. "Szántódi gazdaság" címmel a készítés pontos dátuma és a készítő nevének feljegyzése nélkül
- 291/ Uo. A Szántód-Tóköz gazdaság tiszti számadása 1921.
- 292/ Uo. Főszámvevői jelentés az 1941-42. gazdasági évről
- 293/ Uo. A szántódi gazdaság havijelentése 1938.szept., nov., 1941. ápr., máj.; A Szántód-Tóköz-Tihany gazdaság havijelentése 1943. jún., júl.
- 294/ Az erdészethnél erre már korábban is volt példa.Tervezett munkánkhoz /amely a Tihanyi Apátság birtokterülete egészének gazdálkodását kívánja vizsgálni/ további anyaggyűjtésre van szükség, s ez bizonyára ebben a kérdésben is bőviti majd eddigi ismereteinket.
- BFL FIT Iktatók mutatója 1920. IV.27-1927., 889/26.
- 295/ BFL GL Konventülési jegyzőkönyvek. 1943. júl. 3.
Tihany
- 296/ Uo. A Szántód-Tóköz-Tihany gazdaság havijelentése 1943. jún.
- 297/ Somogy megyében 1939-ben kezdték hivatalosan is megállapítani az egész megyére vonatkozóan a legkisebb napszám/béreket:

	<u>júl-aug.</u>	<u>szept-okt.</u>	<u>nov-dec.</u>
1. kaszás munka	4 P	-	-
2. férfi munkás	3 P	2.50 P	1.80 P
3. női és legény- munkás /16-20 év/	2.40 P	2 P	1.50 P
4. gyerekmunkás /16 év alatt/	1.60 P	1.30 P	1 P

Aki állatok etetésével és gondozásával többletmunkát végzett, 20 %-kal nagyobb illetményre tarthatott igényt.

SML Alispáni iratok 1/1940.sz.

298/ BFL GL A Szántód-Tóköz-Tihany gazdaság havijelentése 1941. nov., 1942. márc., máj., 1943. ápr.

299/ A népes és olcsó munkaerőt kínáló Zalából általános volt a munkások Somogyba áramlása. Zala az ország három legnagyobb summás/kibocsátó megyéje közé tartozott /Borsod és Heves megyék mellett/.

Kanyar József: Elsikkasztott földreform, megvalósult földosztás Somogyban /1920, 1945/. Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 33. Budapest, 1964. és Lencsés Ferenc: Mezőgazdasági idénymunkások szállása és táplálkozása a két világháború között. é.n. 18-19. MgMA IV. 624.

300/ Az 1920-as években intézőként Szántódon működött Károly Ferenc visszaemlékezése szerint a pusztára a nyári hónapokban a Felvidékről is jöttek dolgozni. Eddigi feltáró munkánk során erre vonatkozó adatokat még nem találtunk.

Karalné M. Ibolya: A mintagazda."Őrség". A Burgenlandi Magyar Kultúregyesület Tájékoztató Közleményei 16. 1982. jún.

301/ BFL GL A Szántód-Tóköz-Tihany gazdaság havijelentése 1941. dec.

302/ Uo. 1942. jan.

303/ Uo. 1943. nov.

304/ "A második világháború harci cselekményei során a gazdaságok irattárai legnagyobb részt megsemmisültek. A hiányosan megmaradt iratok alapján a munkabérek nemcsak nem hasonlíthatók össze, hanem az egyes munkák természetéről sem adnak átfogó képet." Lencsés F. 1982. 91.

- 305/ BFL GL Főszámvevői jelentés az 1941/42. gazdasági évre és A Tihanyi Apátság Somogy kerületi gazdaságának kormányzói számadása 1921.
- 306/ Uo. BFL GL Főszámvevői jelentés az 1941/42. gazdasági évre.
Somogy megyében az 1920-as földreform után vált általánossá a többnyire 6-10 évre megkötött kishaszonbérleteknél a kh-kénti 1 q búza ellenértékének megfelelő bérleti díj.
Kanyar J. 1964.
- 307/ BFL FIT 150.sz. főapáti rendelet. Fizető pénztár milyen összegeket fizethet ki gazdasági beruházásokra? Békefi Remig főapát, 1922. márc. 27. Panonhalma
- 308/ MgMA III. 7658/1. Nagy Vencel főjószaágkormányzó gazdasági notesza és BFL GL A szántódi gazdaság havijelentése 1932. okt., 1934. okt.; A Szántód-Tóköz-Tihany gazdaság havijelentése 1943. jan.
- 309/ MgMA III. 7658/1. Nagy Vencel főjószaágkormányzó gazdasági notesza és BFL GL Szántódpusztá, 1923 körül. /A leírás készítése körülményeinek pontosabb megjelölése nélkül./; A szántódi gazdaság havijelentése 1935. júl., 1937. jan., febr.
- 310/ Uo. M. Ferenc rendi gépészmérnök jelentése a somogyi gazdaságok bejárásáról dr. Szalay Albert jószáágkormányzóhoz Zalaapátiba 1938. jún. 4.
Győrszentmárton
- 311/ Uo. Szántódi Gazdaság. Térkép és művelési ágak szerinti megoszlás. Készítette Boross Jenő intéző, 1923. jún. 10. Szántód
- 312/ Uo. A szántódi gazdaság leírása. Boross Jenő intéző, 1923. jún. 10. Szántód, valamint Gazdasági, Pénzügyi és Tőzsdei Kompas 1933-1934. évre. IX. évf. III-IV.k. szerk. Kallós János. Budapest, 1933.

- 313/ Az Országos Mezőgazdasági Cimtár adatai szerint Somogy vármegye talaja $\frac{1}{3}$ homok, $\frac{2}{3}$ vályog. Országos Mezőgazdasági Cimtár. /a továbbiakban: OMgC/; I. Országos rész és Alsó-Dunántúl. Kaposvár, 1936.
- 314/ BFL GL A szántódi gazdaság éves számadása 1908.; A szántódi gazdaság havijelentései 1932-1944. Somogynak kedvező, mintegy 700 mm az éves csapadék/mennyisége. OMgC 1936.
- 315/ BFL GL A szántódi gazdaság havijelentése 1935. ápr., máj., 1937. máj., 1938. márc., 1941. ápr.; A Szántód-Tóköz-Tihany gazdaság havijelentése 1942. márc., ápr., 1943. márc.
- 316/ Uo. A szántódi gazdaság havijelentése 1932. jún., 1934. júl., aug., 1935. jún., júl., 1938. aug., 1941. aug.; A Szántód-Tóköz-Tihany gazdaság havijelentése 1943. jún., júl., aug., 1944. jún.
- 317/ Uo. A szántódi gazdaság havijelentése 1932. okt., 1941. szept.; A Szántód-Tóköz-Tihany gazdaság havijelentése 1943. szept., okt., nov.
- 318/ Uo. A szántódi gazdaság havijelentése 1935. febr., 1937. febr., 1938. febr., 1940. jan., dec., 1941. febr.; A Szántód-Tóköz-Tihany gazdaság havijelentése 1943. dec.
- 319/ Uo. A szántódi gazdaság leírása. Boross Jenő intéző, 1923. jún. 10. Szántód
- 320/ Uo. Szántódpusztá, 1923 körül /a feljegyzés készítése körülményeinek pontosabb megjelölése nélkül/
- 321/ Uo. A Szent Benedek-rend Tihany apátságához tartozó Szántód gazdaság beművelési táblája 1933-ban, 1934-ben, 1938-ban. Márkly Ödön felügyelő, 1933. ápr. 30., 1934. júl. 26, 1938. Szántód

- 322/ Uo. A Szántód-Tóköz-Tihany gazdaság havijelentése 1941. nov.
- 323/ Uo. A szántódi gazdaság havijelentése 1932. aug.
- 324/ A csimaszi földeket 1937 augusztusában csatolták a szántódi gazdasághoz.
Uo. A szántódi gazdaság havijelentése 1937. aug., 1938. aug.
- 325/ Uo. 1934. júl., 1935. jan. és A szántódi gazdaság éves számadása 1921.
- 326/ "A régen hires somogyi tarbúzá, mind szűkebb és szűkebb térre szorítja a bánkúti 1201-es búza."
OMgC 1936. 149-150.p.
- 327/ BFL GL A Tihanyi Apátság Somogy kerületi gazdaságainak 1921. évi kormányzói számadása és A szántódi gazdaság havijelentése 1932. aug.
- 328/ Az 1935. évi brüsszeli konvenció /ami Magyarország részére 84 t cukorkiviteli kontingenst állapított meg/ hatására a cukorrépa vetésterülete országosan csökkenni kezdett.
Lencsés F. 1982.
- 329/ BFL GL A szántódi gazdaság havijelentése 1932. jan.; A Szántód-Tóköz-Tihany gazdaság havijelentése 1943. jún., okt., nov.
- 330/ Uo. Főszámvevői jelentés az 1941-42. gazdasági évre. Forrásaink a gazdaság két világháború közötti átlagterméseiről meglehetősen szegényesek. Országosan az e korszakbeli átlagtermések közül csak egy-két terményé érte el, ill. haladta meg az első világháború előtti szintet, majd az 1929/33-as válság utáni periódusban csak a kukoricáé /14 %-kal/ és a búzáé /5 %-kal/.
A mezőgazdaság története. Szerk. Gunst Péter-Lökös László. Budapest, 1982.

- 331/ BFL GL Főszámvevői jelentés az 1941-42. gazdasági évre
- 332/ Uo. A szántódi gazdaság havijelentése 1934. okt., 1935. aug., dec., 1937. dec.
- 333/ Uo. Konventülési jegyzőkönyvek. Tihanyi Apátság, 1928. jan. 1-1950. máj. 28. 1938. jan. 23. Tihany
- 334/ Uo. A szántódi gazdaság havijelentése 1932. márc., szept., 1935. jan., febr., nov., 1937. aug., 1938. febr., szept., 1940. jan., ápr., dec.; A szántódi gazdaság éves számadása 1920., 1921.; A Szántód-Tóköz-Tihany gazdaság havijelentése 1941. jún., aug., szept., okt., nov., 1942. márc., ápr., aug., szept., 1943. márc., ápr., jún.
- 335/ Uo. A szántódi gazdaság éves számadása 1921., 1922.; A Tihanyi Apátság Somogy kerületi gazdaságainak 1921. évi kormányzói számadása; A Szántód-Tóköz-Tihany gazdaság havijelentése 1941. okt.
- 336/ Uo. A szántódi gazdaság leírása. Boross Jenő intéző, 1923. jún. 10. Szántód
- 337/ Uo. Főszámvevői jelentés az 1941-42. gazdasági évre; A szántódi gazdaság éves számadása 1920., 1921., 1922.; A szántódi gazdaság tisztii számadása 1922. és MgMA XI. 19. Nagy Vencel főjószaágkormányzó visszaemlékezése
- 338/ 1936-ra a megye szarvasmarha-állományának 92 %-a nyugati piros-tarka, 8 %-a magyar szürke volt. A tabi járás állománya az egykorú jellemzés szerint "teljesen nyugati jellegű".
OMgC 1936. 172.p.
- 339/ BFL GL A szántódi gazdaság havijelentése 1935. okt., 1937. okt., dec., 1938. febr., 1940. jan., dec., 1941. febr.-jún., aug.-nov., 1943. márc., dec. és A szántódi gazdaság leírása. Boross Jenő intéző, 1923. jún. 10. Szántód

- 340/ Uo. Főszámvevői jelentés az 1941/42. gazdasági évre és MgMA XI. 19. Nagy Vencel főjószaágkormányzó visszaemlékezése.
1936-ban a megye lóállományának $\frac{2}{3}$ -a hidegvérű, $\frac{1}{3}$ -a melegvérű volt /az előbbieket állományát főként a Belgiumból hozatott bérmenek alakították/. A tabi járásról azt állapítja meg a korabeli összegzés, hogy "Somogy vármegyének ez a járása a legerősebb melegvérű lótenyésztő vidéke."
OMgC 1936. 172.p.
- 341/ BFL GL A szántódi gazdaság havijelentése 1932. febr., 1934. aug.; A Szántód-Tóköz-Tihany gazdaság havijelentése 1942. máj.
- 342/ Uo. A szántódi gazdaság éves számadása 1920., 1921., 1922.; A Szántód-Tóköz-Tihany gazdaság havijelentése 1941. márc.
- 343/ BFL FIT A főapát elfogadja a szántódi intézőnek az 1921. évi őszi tiszti értekezleten elhangzott javaslatait a gazdaság üzemtervének megváltoztatására. 1922. febr. 10. Pannonhalma, valamint Iktatók mutatója 1920. jún. 27-1927. 90/26. és BFL GL A szántódi gazdaság tiszti számadása 1921.; A szántódi gazdaság havijelentése 1935. nov., végül MgMA III. 7658/1. Nagy Vencel gazdasági notesza
- 344/ BFL GL A szántódi gazdaság éves számadása 1919., 1920., 1921.; A Szántód-Tóköz-Tihany gazdaság havijelentése 1941. nov.
- 345/ Uo. A szántódi gazdaság leírása. Boross Jenő intéző, 1923. jún. 10. Szántód
- 346/ Uo.
Somogy megye tabi járásának csak szőlőre alkalmas területéből /3494 kh 866 négyszögöl/ 440 kh 498 négyszögöl a révcárdai, 712 kh 524 négyszögöl a

szántódi, 123 kh 419 négyszögöl a kőhegyi "dülőben" feküdt. Mindebből nemes fajtákkal betelepítve csak 7 kh 430 négyszögöl, 10 kh 1018 négyszögöl, 38 kh 41 négyszögöl, illetve a járás egészében 152 kh 1196 négyszögöl volt.

Magyar Országos Levéltár K. 184. FM-iratok. Kimutatások a szőlőterületekről I. 1935. Összesítés a tapolcai kerületi m. kir. szőlészeti- és borászati felügyelőséghez tartozó Zala és Somogy vármegyékről.

- 347/ BFL GL A szántódi gazdaság havijelentése 1935. aug.; A szántódi gazdaság tisztii számadása 1922.; Szántódpuszta, 1923 körül /a feljegyzés készítése körülményeinek pontosabb megjelölése nélkül/ és BFL FIT A főapát elfogadja a szántódi intézőnek az 1921. évi őszi tisztii értekezleten elhangzott javaslatait a gazdaság üzemtervének megváltoztatására. 1922. febr. 10. Pannonhalma
- 348/ BFL GL A szántódi gazdaság havijelentése 1939. ápr.
- 349/ Az 1938. év áprilisi havijelentéséből tudjuk, hogy Szántódon francia barack is volt /feljegyezték ugyanis, hogy termését elvitte a fagy/. A csonthéjas gyümölcsök elterjedése a filoxérával függ össze: ahol nem volt lehetséges a szőlők újratelepítése, ott a volt szőlősgazdák gyümölcsösöket telepítettek /főleg Buda és Pécs környékén/. A csonthéjasoknak kedveztek a volt szőlőtalajok: a meleg, kötött talajokat kedvelik és jól tűrik a szárazságot. Pécs környékén már a múlt század végén a "legfontosabb gyümölcs"-nek nevezték a francia barackot.
- Baranya múltja és jelene I-II. kötet. szerk. Várady Ferenc. Pécs, 1896. I.k. 526.p.

350/ BFL GL A szántódi gazdaság havijelentése 1932. ápr., 1934. nov., 1935. okt., nov., dec., 1937. máj.; A Szántód-Tóköz-Tihany gazdaság havijelentése 1942. febr.

Jogos a korabeli feljegyzés, mely szerint Somogyban a gyümölcs kiváló, de értékesítése szervezetlen. Nincs arra vonatkozó adatunk, hogy a gazdaság a nyári üdülőforgalomban, vagy egyéb módon próbálta volna értékesíteni a gyümölcsöt. OMgC 1936.

351/ BFL GL A szántódi gazdaság havijelentése 1937. jan., febr., máj., 1938. jan., nov.; A Szántód-Tóköz-Tihany gazdaság havijelentése 1942. ápr.

352/ A magyaróvári akadémiát végzett Márkly Ödön széleskörű gazdasági tapasztalatokkal rendelkezett: dolgozott Frigyes főherceg bélyei uradalmában, intéző volt gróf Wenckheim és a győri püspökség birtokain. A Tihanyi Apátság gazdaságának szolgálatába 1906-ban lépett, 1929-től volt jószágfelügyelő.

Somogy vármegye és Kaposvár mezőváros általános ismertetője és címtára az 1932. évre. Főszerk. F. Szabó Géza.

353/ BFL GL A szántódi gazdaság havijelentése 1932. jan.; A szántódi gazdaság leírása. Boross Jenő intéző, 1923 jún. 10. Szántód és BFL FIT A főapát elfogadja a szántódi intézőnek az 1921. évi őszi tiszti értekezleten elhangzott javaslatait a gazdaság üzemtervének megváltoztatására. 1922. febr. 10. Pannonhalma

354/ BFL GL Feljegyzés az erdészetekről, 1920-as évek /az összeállítás elkészítése körülményeinek pontosabb megjelölése nélkül/

355/ Uo.

356/ Uo. A pannonhalmi Szent Benedek-rend gazdaságainak térképei és kivonatolt üzemi leírásai. é.n.

357/ Uo. Főszámvevői jelentés az 1941/42. gazdasági évre

358/ Uo.

359/ Uo. A szántódi gazdaság éves számadása 1920.;

A szántódi gazdaság tisztii számadása 1921.; A szántódi gazdaság havijelentése 1934. nov.

360/ Uo. A Tihanyi Apátság Somogy kerületi javainak kormányzói számadása 1921.

361/ MgMA III. 7658/1. Nagy Vencel gazdasági notesza és BFL GL A szántódi gazdaság tisztii számadása 1921., 1922.; A Tihanyi Apátság Somogy kerületi javainak kormányzói számadása 1921., 1922.; Főszámvevői jelentés az 1941/42. gazdasági évre

362/ Uo. Főszámvevői jelentés az 1941/42. gazdasági évre

363/ Uo.

Irodalomjegyzék

- A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája. I-V. kötet. Budapest, 1897-1900.
- A zirci, pilisi, pásztói és szentgotthárdi egyesült ciszterci rendű apátság tulajdonát képező előszállási uradalom vázlatos leírása. Veszprém, 1885.
- Bakács István: A somogyvári uradalom XIX. század végi gazdálkodásáról - Forrásismertetés -. Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 3. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1972.
- Ballenegger Róbert-Finály István: A magyar talajtani kutatás története 1944-ig. Budapest, 1963.
- Bodrog György: Tőkés gazdálkodás az előszállási uradalomban. Agrártörténeti Szemle 1966. 4.sz.
- Brázovay Kálmán: A dunántúli aratómunkás- és cseléd-sztrájk. Budapest, 1906.
- Csánki Dezső /szerk./: Somogy vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest, é.n.
- Csorba József: Somogy vármegye ismertetése. Pest, 1857.
- Fényes Elek: Magyarország leírása II. Somogy vármegye. Pest, 1847.
- Für Lajos: A csákvári uradalom a bérleti gazdálkodás útján /1860-1900/. Agrártörténeti Szemle 1966. 1-2.sz.
- Für Lajos: A csákvári uradalom a tőkés gazdálkodás útján 1870-1914. Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok 4. Budapest, 1969.
- Für Lajos: Az állattenyésztés szerkezeti átalakulása a századfordulón. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1969-1970. Budapest, 1970.

Gunst Péter-Lökös László /szerk./: A mezőgazdaság története. Budapest, 1982.

Kallós János /szerk./: Gazdasági, Pénzügyi és Tőzsdei Kompas 1933-1934. évre. III-IV. kötet. Budapest, 1933.

Kanyar József: Somogyi parasztság, somogyi nagybirtok /1901-1910/. Somogyi Almanach 2. Kaposvár, 1957.

Kanyar József: Elsikkasztott földreform, megvalósult földosztás Somogyban /1920, 1945/. Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 33. Budapest, 1964.

Karalné M. Ibolya: A mintagazda, "Őrség" - A Burgenlandi Magyar Kultúregyesület Tájékoztató Közleményei 16. 1982. jún.

Király István: Fejezetek a Somogy megyei szarvasmarhatenyésztés történetéből /1848-1945/. Somogyi Almanach 7. Kaposvár, 1962.

Király Lajos: Ipartörténeti emlékek Somogy megye földrajzi neveiben. /Kutatások a gazdasági és társadalmi élet szolgálatában. Dél-dunántúli konferencia./ Szekszárd, 1976.

Lencsés Ferenc: Mezőgazdasági idénymunkások a negyvenes években. Agrártörténeti Tanulmányok 10. Budapest, 1982.

Lencsés Ferenc: Mezőgazdasági idénymunkások szállása és táplálkozása a két világháború között. /Kézirat/ é.n. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Adattára IV. 624.

Magyar Eszter: Szántódpuszta a török hódoltságtól a szabadságharcig. Szántódi Füzetek VII. 1984.

Országos Mezőgazdasági Cimtár. I. Országos rész és Alsódunántúl. Kaposvár, 1936.

Ruzitska Lajos: A Balatonhoz vezető vasúti vonalak és forgalom célszerűbb és gazdaságosabb elrendezése. Vasúti és Közlekedési Közlöny 1938. jan. 9. 3.sz.

Sörös Pongrácz: A Tihanyi Apátság története. Második korszak. A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története 11. kötet. szerk. Erdélyi László. Budapest, 1911.

Szabad György: A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra. Budapest, 1957.

Széchenyi Imre: Somogy megye közgazdasági viszonyairól. Budapest, 1887.

Tóth Tibor: A szarvasmarha-fajtaváltás Somogyban a századfordulón. Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 3. szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1972.

Várady Ferenc /szerk./: Baranya múltja és jelenje. I-II. kötet. Pécs, 1896.

MÉRTÉKEK

1 h = 1200 négyszögöl
1 kh = 1600 négyszögöl
1 h = 0,75 kh
1 pozsonyi mérő = 62,48 liter
1 bécsi mérő = 61,49 liter
1 öl fa = 4 m³
1 akó = 56,59 liter
1 akó = 64 icce
1 font = 0,56 kg

Dolgozatunkban - az uradalom gazdálkodásának megfelelően - a "h" kis- vagy magyar holdat /1200 négyszögöl/, a "kh" kataszteri holdat /1600 négyszögöl/ jelöl.